

NOU 2016: 18 Kortversjon, fire språk/NOU Nöörjen byögkeles salkehimmie 2016: 18/
VAT Vuona almulasj tjieggidusá 2016: 18/NAČ Norgga almmolaš čielggadeamit 2016: 18

Hjertespråket/Vaajmoegiele/ Vájmo giella/Váibmogiella

Forslag til lovverk, tiltak og ordninger for samiske språk
Raeriestimmie laakide, ráajvarimmide jih öörnegidie saemien gielide
Oajvvadusá láhkamearrádusájda, dájmajda ja árnigijda sámegielaj vuoksjuj
Sámegielaide evttohuvvon láhkamearrádusat, doaibmabijut ja ása husat

NOU Norges offentlige utredninger 2016: 18	3
Hjertespråket. Forslag til lovverk, tiltak og ordninger for samiske språk.	3
1 Sammen drag	3
1.1 Samlet oversikt over utvalgets forslag til tiltak.....	12
NOU Nöörjen byögkeles salkehtimmie 2016: 18	21
Vaajmoegieles. Raeriestimmie laakide, ráajvarimmide jih öörnegidie saemien gielide.	21
2 Iktedimmie.....	21
2.1 Tjäängkies bijjieguvvie moenehtsen ráajvarimmieraeriestimmijste	32
VAT Vuona almulasj tjielggidusá 2016: 18	42
Vájmo giella. Oajvvadusá láhkamearrádusájda, dájmajda ja árnigijda sáme gielaj vuoksjuj. ...	42
3 Tjoahkkájgæsos	42
3.1 Nammadusá oajvvadusá dájmajda tjoahkkidum	51
NAČ Norgga almmolaš čielggadeamit 2016: 18	59
Váibmogiella. Sáme gielaide evttohuvvon láhkamearrádusat, doaibmabijut ja ása husat.	59
4 Čoahkkáigeassu	59
4.1 Čohkkejuvvon ollesgovva lávdegotti árvaluvvon doaibmabijuin.....	69

NOU Norges offentlige utredninger 2016: 18

Hjertespråket. Forslag til lovverk, tiltak og ordninger for samiske språk.

Utredning fra utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon 19. september 2014. Avgitt til Kommunal- og moderniseringsdepartementet 10. oktober 2016.

1 Sammendrag

Oversikt

Utvalgets utredning består av tre deler. Innledende *Del I Utvalgets arbeid* (kapittel 1 til 5) gis en oversikt over utvalgets sammensetning, mandat, arbeid, grunnsyn, begrepsbruk og eksterne utredninger. *Del II Utvalgets vurderinger og forslag* (kapittel 6 til 20) inneholder bakgrunnsinformasjon av betydning for utvalgets arbeid, gjeldende rett av betydning for utvalgets vurderinger, utvalgets vurderinger, anbefalinger og forslag til tiltak. I *del III Lovendringer, administrative og økonomiske konsekvenser* (kapittel 21, 22 og 23) følger de økonomiske og administrative konsekvensene av utvalgets forslag til tiltak, utvalgets lovforslag og merknader til de enkelte bestemmelsene i lovforslaget.

Kapittel 1 omtaler utvalgets sammensetning, mandat og arbeid. *Kapittel 2* inneholder sammendrag av utvalgets arbeid på norsk, sør-, lule- og nordsamisk. I *kapittel 3* gis en fremstilling av utvalgets grunnsyn. *Kapittel 4* inneholder utvalgets eksterne utredning om fornorskning som gir en historisk fremstilling av fornorskingsprosessen av betydning for språkernes stilling i dag. *Kapittel 5* inneholder utvalgets eksterne utredning angående folkerettslige forpliktelser av betydning for utvalgets vurderinger og lovforslag.

I *kapittel 6* gis en fremstilling av samiske språk som likeverdige og likestilte språk. *Kapittel 7* gir en oversikt over dagens organisering og ansvarsfordeling mellom Sametinget og andre offentlige instanser med ansvar for samiske språk. I *kapittel 8* gjengis og utdypes utvalgets forslag lagt frem i delrapport angående ny organisering med språkområder og kommunekategorier.

Kapittel 9 drøfter betydningen av samiskspråklige barnehager, og utvalget kommer med forslag som plikter kommunene å gi samiske barn et samiskspråklig barnehagetilbud. I *kapittel 10* gjennomgår utvalget samiskopplæringen i grunnskole og videregående skole, og kommer med forslag til endringer i dagens regelverk.

I *kapittel 11* gis en fremstilling av gjeldende rett hva angår oversettelse av lover, forskrifter, kunngjøringer og skjema. I *kapittel 12* vurderes gjeldende rett som omhandler rett til svar på samiske språk.

I *Kapittel 13* drøftes samisk språkbruk i helse- og omsorgssektoren. I *kapittel 14* drøftes samisk språkbruk i justissektoren. I *kapittel 15* drøftes samisk språkbruk i den kommunale forvaltning. I *kapittel 16* vurderer utvalget hvordan dagens ordning med oppfølging av de samiske språkreglene i lovverket og klagebehandlingen fungerer, og om det er behov for endringer.

I *kapittel 17* vurderer utvalget hvordan kommuner og andre offentlige tjenesteytere kan sikres rekruttering av personale med kompetanse i samiske språk og samisk kultur.

I *kapittel 18* drøftes utvikling og bruk av de samiske språkene. Utvalget drøfter teknologiske løsninger av betydning for samiske språk og kommer med vurderinger med hensyn til lovfesting av bruk av tolk. *Kapittel 19* gir en oversikt over det grenseoverskridende språksamarbeidet og utvalget vurderer hvordan dette kan formaliseres. I *kapittel 20* drøftes samiske stedsnavn.

I *Kapittel 21* beskrives de økonomiske og administrative konsekvensene av utvalgets forslag til tiltak. I *kapittel 22* gis det en oversikt over utvalgets forslag til lov- og forskriftsendringer. I *kapittel 23* er merknad til de enkelte bestemmelsene i lovforslaget.

Innledende betraktninger

Utvalget konstaterer at språkrettigheter i hovedsak er begrenset til forvaltningsområdet for samisk språk, som per i dag utgjør 10 kommuner. Utvalget mener hovedutfordringen er å sikre at språkreglene blir fulgt opp. Med utgangspunkt i Norges internasjonale forpliktelser, legger utvalget til grunn at det foreligger språkrettigheter for alle samiske språk i de tradisjonelle språkområdene, samt i de områdene hvor samer er bosatt i et betydelig antall, som i de store byene og tettstedene.

Utvalget legger til grunn at den historiske fornorskingen har hatt store konsekvenser for samers språkbruk helt opp til vår tid. Utvalget understreker at utvalget i oppfølgingen av utredningen av fornorskingsprosessen har konsentrert seg om de språklige aspektene, slik mandatet legger opp til. Utredningen utvalget har mottatt viser at den historiske fornorskingspolitikken er godt dokumentert. Utvalget bemerker at det likevel i liten grad ser ut til å foreligge dokumentasjon på hvordan fornorskningen foregikk lokalt og hvordan fornorskingen har påvirket enkeltindivider.

Utvalgets utgangspunkt er at alle samiske språk er likeverdige og likestilte språk, både innbyrdes og med norsk. Alle samiske språk er klassifisert som truede eller alvorlig truede språk. Situasjonen for sør- og lulesamisk er særdeles kritisk. Situasjonen for samiske språk er dessuten også varierende innenfor språkområdene til hvert enkelt språk, og kommunene har ulike utfordringer og behov. På bakgrunn av dette mener utvalget at det er behov for å modernisere regelverket og tiltakene slik at de passer til dagens samfunn. Utvalget legger dermed opp til at regelverket skal bli enklere å benytte og at det kan tas i bruk differensierte løsninger.

Tradisjonelle språkområder

Hvilke(t) av de samiske språkene forpliktelsene skal gjelde for, vil hovedsakelig være knyttet til de geografiske områdene som utgjør den tradisjonelle utbredelsen av samiske språk i Norge. Utvalget foreslår at ved tvil om utbredelsen av samiske språk, skal Sametingets syn ligge til grunn. Utvalget har skissert utbredelsen av sør-, lule- og nordsamisk språk og mener en nærmere fastsetting av språkområdene er en oppgave for Sametinget.

Det samiske språkområdet

For å sørge for at flere samer får muligheter til å kunne benytte samiske språk i kontakt med det offentlige, har utvalget sett nærmere på om dagens forvaltningsmodell bør endres. Utvalget har tatt utgangspunkt i om hensynet er å bevare eller vitalisere samiske språk. Utvalget foreslår at det innføres differensierte regler for ulike kommuner. Utvalget mener differensieringen av

reglene for kommuner vil innebære at det tas hensyn til situasjonen i den enkelte kommune. Utvalget mener dessuten dette vil bidra til at det blir lettere for kommuner med en samisk befolkning å ta initiativ til innlemmelse i det samiske språkområdet.

Utvalget foreslår en kategorisering av kommunene innenfor dagens forvaltningsområde for samisk språk. Utvalget foreslår at kommunene Guovdageaidnu/Kautokeino, Kárášjohka/Karasjok, Unjárga/Nesseby, og Deanu/Tana blir *språkbevaringskommuner*. Med språkbevaringskommuner mener utvalget kommuner som har tilstrekkelig samiskspråklig kompetanse til at det aktuelle samiske språket er et komplett og samfunnsbærende språk. Det aktuelle samiske språket i kommunen skal være forvaltningsspråk. Per i dag er det kun i det nordsamiske språkområdet det er aktuelt å foreslå språkbevaringskommuner.

De øvrige kommunene i forvaltningsområdet, Loabák/Lavangen, Porsanger/Porsáŋgu, Gáivuotna/Kåfjord, Divtasvuodna/Tysfjord, Snåase/Snása og Raarvihke/Røyrvik anses som *språkvitaliseringskommuner*. Med språkvitaliseringskommuner mener utvalget kommuner hvor det er det behov for en vitalisering av samiske språk. Eksempler på øvrige språkvitaliseringskommuner kan være Hattfjelldal, Røros, Engerdal, Hamarøy/Hábmer og Skånland, samt en rekke andre kommuner. I disse kommunene vil rettighetene og pliktene i større grad regulere tjenester som styrker språkvitaliseringen, og i mindre grad kommunal samiskspråklig forvaltning.

Utvalget foreslår at visse storbyer skal ha særskilt ansvar for samiske språk. Utvalget foreslår at *storbykommunene* Trondheim, Tromsø, Bodø og Oslo skal ha forpliktelser knyttet til samiske språk.

Ansvar for samiske språk

Kommuner, fylkeskommuner, fylkesmannsembetene, direktorater, departementer, Sametinget og regjeringen har ulike roller i arbeidet med samiske språk. Kommunene og fylkeskommunene har en sentral rolle i å legge til rette for bruken av samiske språk for sine innbyggere og i tjenestene de skal tilby. Staten har et ansvar for å legge til rette for å bevare og utvikle samiske språk gjennom lov- og budsjettvedtak. En del av dette ansvaret er å sørge for at det samiske samfunnet, særlig Sametinget, er i posisjon til å arbeide for vern og videreutvikling av samiske språk i Norge.

Utvalget mener det er behov for endringer i myndighets- og rollefordelingen mellom Sametinget, staten, kommuner og andre offentlige instanser. Utvalget mener at Sametinget bør ha større mulighet til å avgjøre saker av stor betydning for samisk språkutvikling. Dette gjelder særlig spørsmål som omhandler barnehage- og skolesektoren. Sametinget er i dag øverste myndighet når det gjelder språkutvikling, normering og samisk rettskrivning. Utvalget mener Sametinget også bør få et større forvaltningsansvar for samiske språk generelt.

Sametingets forskriftsmyndighet

Utvalget foreslår at Sametinget skal fastsette forskrift om bruk av tospråklighetsmidler, og anbefaler Sametinget at midlene i større grad blir benyttet for å tilrettelegge for språkvitalisering i barnehage- og skoler.

Samiske språkressurssentre

Utvalget foreslår at det opprettes tre samiske språkressurssentre underlagt Sametinget, ett sørsamisk språkressurssenter, ett lulesamisk språkressurssenter og ett nordsamisk språkressurssenter. Språkressurssentrene skal ha en koordinerende rolle og en

rådgifverfunksjon. I tillegg mener utvalget at språkressurssentrene bør ha et ansvar knyttet til blant annet tolking, oversetting, informasjonsarbeid og fjernundervisning.

Språkressurssentrene skal bidra til å sikre at språkrettighetene i større grad etterlevs, og skal bistå kommuner og enkeltindivider i oppfyllelsen av et samiskspråklige tjenestetilbud. Kommuner og fylkeskommuner skal imidlertid fortsatt ha en tilretteleggingsplikt overfor egne innbyggere og ansvar for etterlevelse av regelverket i tjenestetilbudet i kommunen.

Språkressurssentrene vil ha en særlig viktig rolle for styrking av det samiskspråklige barnehage- og skoletilbudet. Utvalget foreslår at språkressurssentrene skal ha egne barnehage- og skoleansvarlige. Barnehage- og skoleansvarlig ved de ulike språkressurssentrene skal ikke erstatte etablerte institusjoner, men inngå som en styrking av etablerte tilbud. Utvalget mener oppgaver som skal legges til språkressurssentrene når det gjelder barnehage- og skolesektorene er å tilby tjenester og ha en tilretteleggingsfunksjon, særlig når nye samiskspråklige tilbud skal etableres.

Permanent fellessamisk organ

Utvalget vil sterkt oppfordre staten til å få på plass en forpliktende avtale om samisk språksamarbeid med Sverige og Finland. Utvalget anbefaler at rammene for samarbeidet fastsettes i nordisk samekonvensjon. Utvalget foreslår en hjemmel i sameloven om at Sametingets arbeid for vern og videreutvikling av samiske språk i Norge helt eller delvis kan overføres til et internasjonalt fellessamisk organ. Det er et stort behov for termutvikling på flere samfunnsområder, og særlig på sør- og lulesamisk språk. Det har vært et langvarig historisk samarbeid blant samer over landegrensene. Et av formålene er å sørge for at de samiske språkene ikke utvikler seg i forskjellige retninger i forskjellige land. Dette er bakgrunnen for at Sametinget i Norge ikke bør normere nye ord uten at dette skjer i samarbeid med de andre sametingene i Sverige og Finland.

I dag er det grenseoverskridende samarbeidet prosjektbasert gjennom arbeidet i organet Sámi Giellagáldu. Utvalget foreslår å opprette et permanent organ. Utvalget mener erfaringene som er gjort gjennom arbeidet i Sámi Giellagáldu utgjør et godt grunnlag for etableringen. Opprettelsen av et permanent organ forutsetter at statene legger til rette for et slikt samarbeid over landegrensene.

Samisk språkråd

Utvalget foreslår at Sametinget i Norge oppretter et språkorgan, Samisk språkråd. Samisk språkråd skal forestå Sametinget i Norges arbeid med terminologiutvikling og være Sametingets i Norges bidrag til det fellessamiske språksamarbeidet. Utvalget foreslår nye forvaltningsoppgaver for Sametinget og mener det kan være hensiktsmessig å vurdere om oppgavene med å utstede tolkebevillinger og godkjenning av lovoversettelser til samiske språk bør legges til Samisk språkråd.

Barn og unge

I arbeidet med å øke antall samiske språkbrukere er språkoverføring mellom generasjoner helt avgjørende. I situasjoner hvor foreldre selv ikke behersker det aktuelle samiske språket blir barnehagen og skolen særdeles viktige språkarenaer. Utvalget mener samiskspråklige barnehager er det viktigste enkelttiltaket for å sikre bevaring og vitalisering av samiske språk. Knyttet til dette er tiltak som sikrer det videre utdanningsløpet med opplæring i og på samiske språk.

Utvalget foreslår at alle kommuner skal ha plikt til å tilby et samiskspråklig barnehagetilbud dersom foreldrene ønsker det. Dette sikrer også samiske barn en individuell rett til samiskspråklig barnehage. Utvalget er tilfreds med Stortingets vedtak om at ansatte i samiske barnehager skal beherske samisk, og forventer at dette følges opp med nødvendig lov- og forskriftsarbeid, samt ressurser slik at dette kan realiseres.

Utvalget mener at hovedutfordringene innenfor grunnpoplæringen handler om at samiske elever ikke får oppfylt retten til opplæring i og på samisk. Utvalget har i sine vurderinger og forslag til tiltak derfor fokusert på det som oppleves som utfordringer ved å få oppfylt denne retten. Utvalget foreslår at retten til opplæring på samisk utenfor språkbevarings- og språkvitaliseringskommuner styrkes, ved at minstekravet på ti elever reduseres til tre elever. Opplæring i samisk i videregående opplæring bør utvides til også å omfatte alle som har hatt opplæring i eller på samisk i grunnskolen og til at disse skal ha rett til samiskopplæring etter sterke språkmodeller. Videre foreslår utvalget at samisk som første- eller andrespråk skal være obligatorisk i språkbevaringskommunene. Utvalget mener at språkvitaliseringskommuner og storbykommuner må ha minst en samisk profilskole i kommunen. På samiske profilskoler må det være et helhetlig samisk opplæringstilbud. I språkvitaliseringskommunene og storbykommunene ønsker utvalget å innføre et eget fag i samisk kultur og historie for elever som følger kunnskapsløftet samisk, men som ikke har opplæring i samisk som første- eller andrespråk. Utover dette foreslår utvalget en rekke tiltak på barnehage- og skoleområde, blant annet knyttet til at kommunene må ha planer for et helhetlig samiskspråklig tilbud, for overgangen fra barnehage til skole, og for grenseoverskridende samarbeid. For å sikre vitalisering, bevaring og utvikling av de samiske språkene mener utvalget disse tiltakene må ha høy prioritert. Det er nødvendig å styrke innsatsen og ressursbruken for å sikre at alle som ønsker det får gode samiske barnehage- og opplæringstilbud.

Utvalget har hatt spesiell oppmerksomhet på situasjonen til det sørsamiske barnehage- og opplæringstilbudet, da sørsamisk språk er i en svært utsatt og sårbar situasjon med tanke på å sikre bevaring og vitalisering av språket. Det er derfor viktig at man ved opprettelse av et språkressursenter og en barnehage- og skoleansvarlig underlagt Sametinget, ikke risikerer at velfungerende tiltak bortfaller. Opplæringsmiljøet i barnehage- og skolesektoren i sørsamisk område er lite og fragmentert. Utvalget understreker statens ansvar for hele den sørsamiske opplæringa, fra barnehage til videregående skole og voksenopplæring. Utvalget foreslår derfor at statens overordnede ansvar må samles som en overbygning for skoler som tilbyr sørsamisk opplæring og sørsamiske barnehager.

Øversettelse av regelverk og informasjonspålikt

Utvalget fremhever at økt bruk av samiske språk i offentlig forvaltning, som øversettning av lover, forskrifter, informasjon, kunngjøringer og skjema på samiske språk, bidrar til terminologutvikling. Utvalget ser at det er behov for mer tilgjengelig informasjon om både rettigheter og plikter for samiskspråklige, og at det er behov for å klargjøre hvilke plikter offentlige organ har øvenfor den samiske befolkningen.

Utvalget foreslår å lovfeste offentlige myndigheters pålikt til å øversette informasjon, skjema og standardiserte brev som særskilte berører den enkeltes rettssikkerhet eller pasientsikkerhet til samiske språk. I tillegg mener utvalget at offentlige organer innenfor det samiske språkørådet plikter å gi ut visse typer offentlig informasjon på samiske språk. Utvalget foreslår en videreføring av pålikten til å kunngjøre på samiske språk.

Når det gjelder øversettelse av lover og forskrifter, mener utvalget at lover og forskrifter som særskilt berører den enkeltes rettssikkerhet eller pasientsikkerhet, skal øversettes til samiske

språk. Det samme skal gjelder lover og forskrifter som er av stor betydning for hele eller deler av den samiske befolkningen.

Utvalget foreslår at godkjennelsesmyndighet for oversetting av lover til samiske språk skal legges til Sametinget, men understreker at fagdepartementene har ansvar for oversette lover og forskrifter på sine ansvarsområder.

Rett til svar på samiske språk

Utvalget foreslår at offentlige organer i det samiske språkområdet skal ha plikt til å besvare henvendelser på det aktuelle samiske språket i tjenestekretsen, både skriftlig og muntlig. Språkvitaliseringskommuner og storbykommuner med særlig ansvar for samiske språk kan benytte bruk tolk i sin besvarelse. Kongen kan i forskrift gi nærmere regler om gjennomføringen av plikten til å gi svar på samiske språk, herunder fastsette bestemte telefon- og møtetider for personer som ønsker å kommunisere på det aktuelle samiske språket.

Justissektoren

Retten til å snakke samiske språk i justissektoren avhenger i dag av hvordan domstolene, politi- og påtalemyndighet, og Kriminalomsorgen er organisert. Utvalget mener det er behov for en lovendring, slik at retten til å bruke samiske språk i større grad knyttes til individ.

Domstolene

Utvalget mener det bør være en større rett til å bruke samiske språk i rettsvesenet enn det som gjelder etter dagens regler, som utelukkende gjelder for domstoler med embetskrets som helt eller delvis inngår i forvaltningsområdet. Samtidig ser utvalget at manglende juridisk terminologi på samiske språk, mangel på kvalifiserte tolker, og mangel på samiskspråklige dommere setter grenser for hvor langt rettighetene kan strekkes. Utvalget ønsker å fremheve betydningen av å ivareta den enkeltes behov for å kunne uttrykke seg på det aktuelle samiske språket, og mener at retten til å snakke samiske språk (avgi egen forklaring) under et rettsmøte skal gjelde hele landet. I de tilfellene den aktuelle domstolen ikke besitter samiskkunnskaper innebærer bestemmelsen en rett til å kreve tolk eller oversetter.

Politi- og påtalemyndigheten

Når det gjelder politi- og påtalemyndighetene, har utvalget tatt i betraktning at avhør i dag er ment å skje "på stedet" for hendelsen. Utvalget mener dette vil kunne begrense muligheten for å bli avhørt på det aktuelle samiske språket. Utvalget foreslår at retten til å snakke samiske språk under avhør skal gjelde i hele landet, og skal gjelde der tjenestehandlingen finner sted, herunder avhør på stedet. Dersom vedkommende tjenesteperson ikke behersker det aktuelle samiske språket, innebærer dette at det må legges til rette for at vedkommende kan la seg avhøre via fjerntolk.

Kriminalomsorgen og konfliktrådene

Utvalget foreslår at retten til å snakke samisk under soning utvides til å gjelde fengsler her i landet, slik at sør- og lulesamisk språkbruk også inkluderes. Det bør videre utpekes hvilke institusjoner som skal ha oppfølgingsansvar for samiske språk, slik at det er tilbud i rimelig nærhet av de domfeltes bostedsområder. Utvalget mener at det kan være hensiktsmessig å gi Bodø særlig ansvar for å tilrettelegge for lulesamisk språkbruk, og Verdal fengsel særlig ansvar for sørsamisk språkbruk, og at Vadsø og Tromsø fengsel fortsatt skal ha ansvar for å tilrettelegge for nordsamisk språkbruk. I den grad det anses som sikkerhetsmessig forsvarlig

bør det også kunne tilrettelegges for at samisktalende domfelte i landets øvrige fengsler kan søke om overføring av soning til fengslene med særlig ansvar for samiske språk. De generelle språkrettighetene som følger av rett til svar på samisk og informasjonsplikten skal også gjelde for friomsorgen og for konfliktrådene.

Helse- og omsorgssektoren

Utvalget er bekymret for at det er lite tilrettelegging for samisk språkbruk generelt, og særlig for sør- og lulesamisk språk- og kulturforståelse i helse- og omsorgssektoren. Utvalget fremhever behovet for å styrke kompetansen i samiske språk og samisk kultur, innen helse- og omsorgssektoren og særlig i den statlige barnevernstjenesten.

Utvalget foreslår å lovfeste en individuell rett til språk- og kulturtilpassede tjenester uavhengig av hvor vedkommende mottar tjenesten. Dette betyr at pasient eller bruker har rett til å benytte det aktuelle samiske språket i kontakt med helse- og omsorgspersonell i hele landet. Bestemmelsen er særlig aktuell for personer som i liten grad behersker norsk, når informasjon som skal gis har betydning for pasientsikkerheten, eller der det er avgjørende at tjenesten er tilpasset samisk kultur. Den utvidede retten til å bli betjent på samiske språk, altså rett til å velge å benytte samisk uavhengig av kunnskaper i norsk, foreslår utvalget blir differensiert og knyttet til kommunekategoriene. Retten vil gjelde for det aktuelle språket som brukes i språkområdet i tjenestekretsen.

Utvalget foreslår å innføre mulighet for fjernkonsultasjon med samiskspråklige leger i kombinasjon med en veiledningsordning over telematikk for fastleger med samiske pasienter. Dette er først og fremst rettet mot områder av Norge hvor samiskspråklige fastleger ikke er tilgjengelig i pasientens kommune.

Utvalget foreslår utvidelse av de nasjonale teamene ved *Samisk nasjonalt kompetansesenter - psykisk helsevern og rus (SANKS)* slik at det blir større fagteam ved hvert kontor i både lule-, og sørsamisk område. Utvalget mener videre det bør vurderes opprettelse av egne kontorer på Røros, Trondheim og Tromsø i samarbeid med helseforetak i områdene.

Utvalget støtter opprettelsen av Samisk helsepark og anbefaler å videreutvikle Samisk helsepark som urfolkssenter, med tilbud innen spesialisthelsetjeneste somatikk, psykisk helsevern og rus.

Fortrinnsrett til ansettelse og permisjon med lønn

For at språkrettighetene skal fungere i praksis er det nødvendig å øke andelen samisktalende med fagkompetanse innenfor samtlige sektorer. Utvalget foreslår blant annet at samiskspråklig kompetanse og/eller fortrinnsrett i større grad må benyttes for stillingsansettelser, særlig i språkbevaringskommunene, men også i øvrige offentlige organer som retter seg mot den samiske befolkningen. Utvalget vil fremheve at krav til *språkkunnskaper ved tilsettinger* i mange tilfeller både vil være saklig og nødvendig å stille, på linje med krav som stilles til norskkunnskaper for tilsvarende stillinger. Dette gjelder særlig i stillinger det er behov for å ha god språkforståelse av hensyn til personsikkerhet eller hvor stillingen innebærer en viss kontakt med publikum. Utvalget vil også fremheve at organene må utarbeide rekrutterings- og kompetanseplaner for økt ansettelse av samiskspråklige og at konkurransedyktig lønn er et aktuelt virkemiddel. Andre stimuleringsiltak, som for eksempel stipend, permisjoner med lønn mv, bør også gis i den grad det er hensiktsmessig. Utvalget vil understreke at de som får slik permisjon, også bør kunne pålegges tjenesteplikt i organet etter endt permisjon.

Klage, tilsyn og ombud

Utvalget foreslår å videreføre dagens klageordning i sameloven. Utvalget mener imidlertid at etterlevelsen av språkreglene må styrkes ved bedre veiledning, samarbeid og dialog mellom ulike instanser. Utvalget fremmer også forslag til forbedringer, herunder gjennomføring av en tilsynsordning for samelovens språkregler. Tilsynsmyndigheten skal ligge til Kommunal- og moderniseringsdepartementet, men slik at Sametinget skal gi retningslinjer for tilsynsarbeidets innhold og prioriteringer. Utvalget mener det også er behov et samisk språkombud, som åremålbeskikkes av Kongen i statsråd, etter innstilling fra Sametinget.

Samisk i den kommunale forvaltningen

Utvalget har vurdert hvilke tiltak som må iverksettes for å øke bruken av samiske språk internt i forvaltningen, herunder i lokale og regionale politiske organer. Utvalget foreslår at det innføres en plikt for *språkbevaringskommuner* til å innføre det aktuelle samiske språket som kommunalt administrasjonsspråk og som møtespråk, i tillegg til norsk i den kommunale forvaltning. I øvrige kommuner kan kommunestyret/bystyret bestemme om samisk skal være likestilt med norsk i hele eller deler av den kommunale forvaltningen.

Tolking i offentlig sektor

Utvalgets forslag til differensierte rettigheter og plikter i kommunekategoriene, og innføring av individuelle språkrettigheter sett i sammenheng med mangelen på personer med samisk språkkompetanse i de ulike sektorene, medfører et økt behov for bruk av tolketjenester. Utvalget mener tilbudet må styrkes.

For å opprettholde reglene innenfor dagens forvaltningsområde foreslår utvalget at samiskspråkliges rett til tolk blir regulert i sameloven. Utvalgets forslag til økt bruk av samisk språk vil forutsette økt behov for tolking, som i praksis innebærer at det må utvikles gode løsninger for fjermtolking.

Utvalget støtter i all hovedsak tolkeutvalgets forslag om at tolkeautorisasjonen for samiske språk skal inngå i den ordinære autorisasjonsordningen. Utvalget foreslår imidlertid at samiskspråkliges rett til tolk lovfestes i sameloven. Utvalget mener videre at Sametinget skal ha en rolle i utviklingen av autorisasjonssprøver for samiske språk og foreslår at Sametinget utsteder bevillingen til tolker som har bestått autorisasjonssprøven.

Statistikk og registrering av samisk språkbruk

Manglende statistikk og opplysninger om den enkeltes språkbruk er et stort problem for planlegging og iverksetting av samiske språktiltak. Utvalget foreslår derfor at registrering av samiske språk skal lovfestes i folkeregisterloven. Utvalget anbefaler at det også utvikles hensiktsmessige metoder for å få frem pålitelig statistikk om antallet samiskspråklige i Norge. Utvalget foreslår at Sametinget sørger for å gjennomføre språkundørsøkelser som er sammenliknbare og viser språkutvikling over tid.

Utvikling og bruk av de samiske språkene

Utvalget mener språkteknologi er en forutsetning for at samiske språk skal kunne overleve som bruksspråk i et moderne samfunn. I samisk sammenheng handler dette først og fremst om å kunne bruke samiske språk og samiske bokstaver i all IKT-sammenheng. Utvalget ønsker å fremme at samiske navn og stedsnavn må kunne skrives korrekt, og at dette også har en sikkerhetsmessig betydning, særlig for nødetatene. For språkernes fremtidige status er det også

svært viktig at programmer, spill og applikasjoner finnes på samiske språk, særlig for barn og unge.

Utvalget mener det må satses på teknologiske verktøy for fjernundervisning, og et nordisk samarbeid for utvikling av digitale samiske læremidler. Utvalget mener dessuten det må legges til rette for et større tilbud av samisk medieinnhold, og at det er behov for et bredere tilbud på lulesamisk og sørsamisk.

Samiske stedsnavn og navn på kommuner

Utvalget mener samiske stedsnavn er viktige kulturminner, som dessuten gir informasjon og bidrar til synliggjøring av samiske språk. Det er et særlig behov for å synliggjøre sørsamiske stedsnavn og navn på reinbeitedistrikt. Det foreslås snarlig oppstart av en innsats for å få satt opp samiskspråklige skilt med oppstart i det sørsamiske området.

Utvalget foreslår at Statens kartverk skal være vedtaksmyndighet for samiske navn på tettsteder og grender, og at Sametinget skal være vedtaksmyndighet for navn på reinbeitedistrikt. Der flere stedsnavn på samme navneobjekt benyttes parallelt på skilt og lignende, skal rekkefølgen av navnene følge av det stedsnavnet som er eldst.

Utvalget foreslår å lovfeste at *språkbevaringskommuner* og *språkvitaliseringskommuner* skal ha offisielle samiske kommunenavn. Utvalget foreslår samiske navn på *storbykommunene med særlig ansvar for samiske språk* og på fylkeskommuner innenfor de tradisjonelle samiske språkområdene, og henstiller til vedtaksmyndigheten om å fastsette offisielle samiske navn.

Økonomiske og administrative konsekvenser av utvalgets forslag

I arbeidet med forslag til tiltak har utvalget tatt utgangspunkt i det overordnede målet om å bevare og vitalisere sørsamisk, lulesamisk og nordsamisk språk. For å sikre fremtiden til de samiske språkene er det, etter utvalgets vurdering, helt nødvendig med økte ressurser til samisk språkarbeid. Dette gjelder alle de samiske språkene, men det er særlig prekært for sørsamisk og lulesamisk. Bevilgning av tilstrekkelige midler er dermed en forpliktelse som statlige myndigheter må ta ansvar for. Samtidig har utvalget vært opptatt av å sikre en mest mulig effektiv utnyttelse av midler som allerede benyttes til samisk språkarbeid, og foreslår derfor også noen tiltak som handler om organisering av språkarbeidet.

Utvalget har så langt de har sett det mulig utredet økonomiske konsekvenser av forslag til tiltak. Utvalget vil understreke at det for flere av tiltakene har vært utfordrende å utrede økonomiske og administrative konsekvenser, delvis grunnet et mangelfullt statistikkgrunnlag. Utvalget vil derfor påpeke at det for flere av tiltakene er stor usikkerhet knyttet til kostnadsanslagene, og at disse tiltakene krever videre analyser og utredning for å beregne kostnadseffektene.

Det er en rekke tiltak utvalget mener må anses som investeringer for at innsatsen for samiske språk skal komme på et akseptabelt nivå. Dette gjelder eksempelvis skilting på samiske språk, oversettelser, teknologiske løsninger, utvikling av terminologi, samiske læremidler m.m. Dette er tiltak med nødvendige engangskostnader som vil være større enn de årlige kostnadene på sikt. Utvalget mener derfor det må settes et ekstra fokus på å styrke de samiske språkene, og at det bør være særlig oppmerksomhet på dette det neste tiåret slik at innsatsen står i forhold til de forpliktelsene staten har for de samiske språkene.

Utvalget vil fremheve at et godt samiskspråklig barnehagetilbud med overgang til samiskspråklig skole er det viktigste enkelttiltaket for bevaring og vitalisering av de samiske språkene. Et velfungerende samisk barnehage- og skoletilbud er således helt avgjørende for bevaring og vitalisering av de samiske språkene. Kostnader knyttet til en rekke av tiltakene,

eksempelvis knyttet til samiskspråklig barnehage og opplæring, er foreløpig begrenset da det er relativt få brukere av disse tjenestene.

Utvalget forutsetter at utvalgets forslag blir gjenstand for konsultasjoner og andre drøftinger mellom Sametinget og statlige myndigheter.

1.1 Samlet oversikt over utvalgets forslag til tiltak

Innledning

Under følger en oversikt over utvalgets forslag til tiltak kapittelvis. Disse må sees i sammenheng med utvalgets vurderinger og anbefalinger i de respektive kapitlene, og særlig vurderingene av de økonomiske og administrative konsekvensene.

Samiske språk som likestilte og likeverdige språk

- Utvalget foreslår en mindre språklig justering i sameloven § 1-5 om at samiske språk og norsk er likeverdige språk. Samiske språk skal være likestilte etter bestemmelsene i kapittel 3.

Ansvarsfordeling og organisering av samiske språk

- Utvalget anbefaler å videreføre arbeidet med handlingsplan for samiske språk og foreslår at den formelt forankres i både Sametinget og regjeringen.
- Utvalget foreslår at Kongen i forskrift til sameloven kan gi forskrift med nærmere bestemmelser om offentlige organers forpliktelser til å tilrettelegge for samiskspråklige.
- Utvalget foreslår at Sametinget i sameloven gis hjemmel til å fastsette forskrift om fordeling og bruk av tospråklighetsmidler til kommuner og fylkeskommuner.
- Utvalget foreslår at Sametinget ved tett og forpliktende dialog med kommuner og språkinstitusjoner utarbeider utviklingsprogrammer for sør-, lule- og nordsamiske språk.
- Utvalget foreslår at Sametinget organiserer sitt arbeid med et tydeligere skille mellom Sametinget som politisk organ og Sametinget som forvaltningsorgan.
- Utvalget foreslår at Samiske språkressurssentre organiseres under Sametinget.
- Utvalget mener alle kommuner må ha en plan for å styrke samiske språk og samisk kultur i det kommunale tjenestetilbudet.

Språkområdeordningen

- Utvalget foreslår en språkområdeordning, som erstatter forvaltningsområdet for samisk språk. Utvalget foreslår at aktuelle kommuner blir inndelt i kategorier som i sin tur har differensierte forpliktelser og som til sammen utgjør det samiske språkområdet.

- Utvalget foreslår at det lovfestes at de kommunene som inngår i det samiske språkområdet skal fastsettes av Kongen i forskrift.
- Utvalget foreslår at språkområdeordningen følges opp av staten og Sametinget med en faglig gjennomgang av hvilke kommuner det er aktuelt å innlemme i det samiske språkområdet. Utvalget anbefaler at dette gjennomføres ved å utnevne en faggruppe.
- Utvalget foreslår at ved tvil om hvilke(t) samisk(e) språk lovforpliktelsene etter sameloven gjelder, skal Sametingets syn på den tradisjonelle utbredelsen av samiske språk legges til grunn.
- Utvalget foreslår en frivillig registrering av samisk språkbruk i folkeregisteret. Utvalget foreslår å hjemle offentlige myndigheters tilgang til opplysningene i sameloven. Utvalget foreslår at Sametinget forvalter adgangen til registrerte opplysninger om samiske språk for andre enn offentlige myndigheter og virksomheter.
- Utvalget anbefaler at det utvikles en hensiktsmessig metode for å kartlegge antall samiskspråklige i Norge.
- Utvalget foreslår at Sametinget sørger for å gjennomføre språkundersøkelser som er sammenliknbare og viser språkutvikling over tid.

Samiskspråklig barnehagetilbud

- Utvalget foreslår at kommunen har plikt til å tilby samiskspråklig barnehagetilbud etter en sterk språkmodell til alle samiske barn hvor foreldrene ønsker det. Kommunens plikt lovfestes i barnehageloven.
- Utvalget mener kommunene må avdekke etterspørsel etter samiske barnehagetilbud, og plikter å dimensjonere tilbudet i tråd med etterspørsel.
- Utvalget foreslår at språkressursentrene skal bistå kommunene med å tilby et samiskspråklig barnehagetilbud.
- Utvalget mener at det må tilrettelegges for norsk-svensk samarbeid, som åpner for at sørsamiske barn i de respektive land kan benytte et sørsamisk barnehagetilbud uavhengig av bosted.
- Utvalget mener Kunnskapsdepartementet i større grad må synliggjøre kommunens plikt til å tilby samiskspråklig barnehagetilbud, og de samiske barnehagetilbudene som eksisterer.
- Utvalget mener en mye større andel av tilskuddsmidler må brukes til tiltak direkte knyttet til samiskspråklig barnehagetilbud, og særlig rettes mot barnehager med få samiske barn.

Samiskopplæring i grunnskole og videregående skole

- Det lovfestes at skoleeier skal ha ansvar for å informere om rett til opplæring i og på samisk lovfestes.
- Retten til opplæring på samisk utenfor språkbevarings- og språkvitaliseringskommuner, styrkes ved at minstekravet på ti elever reduseres til tre elever.

- Rett til opplæring i samisk i videregående opplæring utvides til å også omfatte alle som har hatt opplæring i eller på samisk i grunnskolen.
- Utvalget foreslår at samiskopplæring skal være obligatorisk som første- eller andrespråk for alle grunnskoleelever i språkbevaringskommuner. I særskilte tilfeller kan departementet i samråd med kommunen og Sametinget også beslutte at samiskopplæring skal være obligatorisk i bestemte språkvitaliseringskommuner.
- Utvalget vil innføre et eget fag i samisk kultur og historie for elever i språkvitaliseringskommuner og storbykommuner som følger kunnskapsløftet samisk, men ikke har opplæring i samisk som første- eller andrespråk.
- Utvalget vil stille krav om at språkvitaliseringskommuner og storbykommuner som et minimum har én samisk profilskole.
- Elevene skal ha rett til samiskopplæring etter sterke tospråklige opplæringsmodeller. Dette skal gjelde både med elever med samisk som førstespråk og elever med samisk som andrespråk.
- For å styrke fjernundervisningen, gis elevene rett til å delta i samiske "språkbadssamlinger". Utvalget mener at språkressurssentrene må få i oppgave å koordinere fjernundervisningstilbudene i de ulike samiske språkene til elever i hele landet i samarbeid med fylkesmenn, fylkeskommuner og kommuner.
- Utvalget mener det må bli satset mer på gode teknologiske løsninger for fjernundervisning. Bruk av teknologiske løsninger bør inngå i lærerutdanningen.
- Utvalget anbefaler at det etableres et nordisk samarbeid med fokus på å utvikle samiske læremidler.
- Utvalget anbefaler at det blir tatt en gjennomgang av gjeldende regelverk for åndsverkloven, for å gjøre det lettere å dele samiske læremidler, læremateriell og digitale leksjoner.
- Godkjente friskoler skal ha en plikt til å tilby opplæring i samisk.
- Friskoleloven bør ha hjemmel for at godkjenningsmyndigheten kan stille vilkår om at skolen skal tilby opplæring på samisk.
- Utvalget foreslår at Senter for samisk i opplæringen må bli et nasjonalt senter på lik linje med de andre nasjonale sentrene. Senteret skal ha ansvar for sørsamisk, lulesamisk og nordsamisk språk.
- Utvalget anbefaler å bruke forskriftshjemmelen i opplæringsloven § 6-3 andre ledd til å sikre flere samiske opplæringstilbud på videregående nivå.
- Utvalget mener det må tilrettelegges for et norsk-svensk samarbeid som åpner for at barn i begge land kan benytte felles sørsamiskspråklige opplæringstilbud, uavhengig av bosted.

Øversettelse av regler. Informasjonsplikt

- Utvalget foreslår at informasjon, skjema og standardiserte brev fra offentlige organer som særskilt berører den enkeltes rettssikkerhet eller pasientsikkerhet, skal oversettes til samiske språk.
- I språkbevaringskommuner skal all offentlig informasjon oversettes på det aktuelle samiske språk. I språkvitaliseringskommuner skal offentlig informasjon av særlig betydning for hele eller deler av den samiske befolkningen i området oversettes til samiske språk. I storbykommuner med særlig ansvar for samiske språk skal viktig offentlig informasjon av betydning for hele eller deler av den samiske befolkningen foreligge på samiske språk.
- Utvalget foreslår at kunngjøringer fra offentlige organ som retter seg mot hele eller deler av befolkningen i samiske språkområder, skal skje på samiske språk og norsk.
- Utvalget mener at lover og forskrifter som særskilt berører den enkeltes rettssikkerhet og pasientsikkerhet skal oversettes til samiske språk. Det samme gjelder lover og forskrifter av stor betydning for hele eller deler av den samiske befolkningen.
- Fagdepartementene må sørge for at revisjoner av lover og forskrifter blir oversatt fortløpende. Godkjennelsesmyndighet for oversatte lover og forskrifter til samiske språk skal legges til Sametinget.
- Godkjent regelverk skal rutinemessig kunngjøres og publiseres på departementenes hjemmesider, på www.lovdata.no og kunngjøres av departementene i Norsk Lovtidend.
- Departementene og Sametinget skal utarbeide en oppdatert og lett tilgjengelig oversikt over godkjent regelverk på samiske språk til sine respektive nettsider.

Rett til svar på samiske språk

- Utvalget foreslår å lovfeste i sameloven at offentlige organer i det samiske språkområdet har plikt til å besvare henvendelser på samisk. Muntlige svar skal gis samtidig. Skriftlige henvendelser skal besvares uten ugrunnet opphold.
- Kongen kan i særlige tilfeller gjøre unntak fra reglene i bestemmelsen for bestemte organer, samt gi nærmere regler om gjennomføringen av plikten til å gi svar på samiske språk.

Samisk språkbruk i helse- og omsorgssektoren

- Utvalget foreslår en individuell rett til samiske språk- og kulturtilpassede tjenester, når det er nødvendig av hensyn til pasientsikkerhet.
- Utvalget foreslår at enhver har rett til å bli betjent på samiske språk i språkbevaringskommuner og språkvitaliseringskommuner. I storbykommuner skal det legges til rette for språk- og kulturtilpassede tilbud, særlig for barn og eldre.
- Utvalget foreslår at de nasjonale teamene ved SANKS utvides, slik at det blir større fagteam ved hvert kontor, i lule- og sørsamisk område. Utvalget mener det bør

opprettes kontorer på Røros, i Trondheim og Tromsø i samarbeid med øvrige helseforetak.

- Utvalget foreslår at det blir lagt til rette for å tilby konsultasjon med samisktalende leger over telematikk (fjernkonsultasjon). Utvalget mener det bør vurderes om en tilsvarende ordning kan etableres for helsestasjoner når språkkartlegging av barn skal gjennomføres.
- Utvalget foreslår at det blir utviklet et elektronisk læringsprogram for helsetjenesten med fokus på samisk kulturforståelse, og at et samarbeid med SANKS vurderes.
- Utvalget foreslår at det innføres en veiledningsordning for fastleger med samiske pasienter.
- Utvalget foreslår at tolkeprosjektet ved Finnmarkssykehuset videreutvikles, slik at alle offentlige organer i helse- og omsorgssektoren i Norge kan benytte tjenesten på henholdsvis sør-, lule- og nordsamisk ved behov. Utvalget anbefaler å utrede om ordningen kan utvides til å gjelde flere samfunnssektorer.
- Utvalget anbefaler at Sametinget får en formell rolle i oppnevningen av representanter til styrer og utvalg i helse- og omsorgssektoren.
- Utvalget foreslår at Helse- og omsorgsdirektoratet i samarbeid med Sametinget sørger for å få utarbeidet en veileder til kommunene om tilrettelegging for samiske språk i kommunehelsetjenesten.

Samisk språkbruk i justissektoren

- Utvalget mener retten til å snakke samisk i rettsmøtet skal gjelde i hele landet.
- Utvalget mener det bør stilles krav om samiske språkkunnskaper hos den som velges som meddommer i samiskspråklige meddommerutvalg.
- Utvalget foreslår å endre domstoloven slik at bruk av samiske språk skal kunne vektlegges når saker vurderes overført til en annen domstol.
- Utvalget foreslår å innføre en generell regel om at merutgifter som skyldes bruken av samiske språk, fullt ut skal dekkes av det offentlige.
- Utvalget mener arbeidet med samisk juridisk terminologi må prioriteres. Dette gjelder særlig sørsamisk og lulesamisk.
- Utvalget mener det bør gjøres et systematisk og langsiktig arbeid for å øke rekrutteringen av medarbeidere til domstolene, og at det særlig legges vekt på å ansette dommere/dommerfullmektiger og andre ansatte i domstolene med sør- og lulesamisk språkkompetanse.
- Utvalget foreslår at retten til å snakke det aktuelle samiske språket under avhør skal gjelde i hele landet.
- Utvalget foreslår å lovfeste at departementet skal utpeke politidistrikter med særlige forpliktelser for samiske språk.
- Utvalget anbefaler at det fokuseres på språkkompetanse og ansatte med kunnskaper i samiske stedsnavn i nødmeldetjenesten og i meldingsmottaket for hendelser og nye saker.
- Utvalget mener det er behov for en samisk kvote ved opptak til Politihøgskolen.

- Utvalget mener at Politihøgskolen og Kriminalomsorgens utdanningssenter (KRUS) bør opprette et samarbeid med Samisk høgskole med fokus på å innlemme den samiske dimensjonen som en del av disse utdanningene.
- Utvalget mener enhver som soner i kriminalomsorgens fengsler og anstalter har rett til å snakke samiske språk med hverandre og sine pårørende.
- Retten gjelder også i kriminalomsorgens friomsorgsavdelinger og konfliktråd.
- Utvalget foreslår å lovfeste at departementet skal utpeke fengsler som skal særlige forpliktelser for samiske språk.
- Utvalget foreslår at kriminalomsorgen gjennomfører tiltak som bidrar til å innfri samiskspråklige kvinnelige innsattes språklige rettigheter.
- Utvalget understreker at kriminalomsorgen må ha tilsatte som behersker samiske språk, og ansatte som har kunnskap om samisk kultur, og
- Utvalget mener det innenfor kriminalomsorgen bør arbeides aktivt for å rekruttere tilsatte med samiskspråklig kompetanse, slik at samelovens rettigheter får en realitet for de innsatte.

Samisk i den kommunale forvaltningen

- I språkbevaringskommuner skal samiske språk være likestilt med norsk i den kommunale forvaltningen.
- I øvrige kommuner kan kommunestyret/bystyret bestemme at samisk skal være likestilt med norsk i hele eller deler av den kommunale forvaltning.

Klage, tilsyn og ombud

- Gjeldende klageordning med klage til et overordnet forvaltningsorgan videreføres. Gjennomføringen av språkreglene må styrkes ved bedre veiledning, samarbeid og dialog mellom de ulike instansene.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet skal føre tilsyn med at samelovens språkregler etterleves.
- Utvalget mener det bør vurderes å legge inn en bestemmelse i sameloven om at overordnede planer for kommuner og fylkeskommuner med ansvar for samiske språk skal inneholde en beskrivelse av hvordan samelovens språkregler skal oppfylles i de enkelte kommunene/fylkeskommunene.
- Det opprettes et samisk språkombud med hjemmel i en ny lov. Språkombudet åremålsbeskikkes av Kongen i statsråd, etter innstilling fra Sametinget.

Rekruttering av personale med kompetanse i samiske språk og samisk kultur

- Utvalget mener at kvalifiserte søkere med etterspurte samiskkunnskaper skal ha fortrinnsrett til ansettelse i offentlige organer med virkeområdet som helt eller delvis dekkes av en språkbevaringskommune. Det samme gjelder ansettelser i andre offentlige organer for søkere med dokumenterte samiskkunnskaper forutsatt at ansettelsen gjelder en stilling som innebærer kommunikasjon med samiske språkbrukere.
- Utvalget mener organer/virksomheter må ha fokus på rekruttering av samiskspråklig kompetanse. Langsiktige planer for rekruttering av samiskkompetanse bør tas med i rekrutteringsguide og andre relevante styringsdokumenter, som f.eks kommuneplaner og fylkesplaner.
- Utvalget mener det bør vurderes et system med et høyere lønnstrinn for fagutdannede med tilleggs kunnskap i samiske språk der dette er relevant. Stipend, permisjoner med lønn og etterutdanning mv. bør videre gis i den grad det er hensiktsmessig.
- Utvalget mener tilsatte i språkbevarings- og språkvitaliseringskommunene skal ha rett til permisjon med lønn for å skaffe seg kunnskap i samisk språk når den tilsatte har en stilling som krever kommunikasjon med områdets innbyggere. Det samme bør gjelde offentlige ansatte i offentlige organer for øvrig når organet har behov for slik kunnskap. Retten kan gjøres avhengig av at den tilsatte forplikter seg til å arbeide for organet en viss tid etter utdanningen.
- Utvalget mener det bør innføres fordypningspoeng for samisk som førstespråk, på linje med fremmedspråk og realfag i videregående skole.
- Utvalget mener Kunnskapsdepartementet, bør se på mulighetene for at Samisk høyskole får en sterkere rolle i forhold til kompetansegivende studietilbud med fokus på samiske språk og samisk kultur generelt i offentlig forvaltning. Dette kan være studietilbud rettet mot for eksempel lærere, helse- og omsorgsarbeidere, saksbehandlere og ledere i offentlig forvaltning, politi og kriminalomsorgen mv.
- Utvalget mener det bør etableres bachelor- og mastergradsutdanning for sørsamisk.
- Utvalget anbefaler at det etableres en ordning med studiehemler som åpner opp for at lærere som underviser i samisk med midlertidig ansettelse, kan ta formell pedagogisk utdanning.

Utvikling og bruk av de samiske språkene

- Utvalget foreslår at samiskspråklige rettigheter til bruk av tolk i offentlig forvaltning blir regulert i sameloven.
- Utvalget foreslår at bevillingen som statsautorisert tolk for samiske språk utstedes av Sametinget.
- Utvalget foreslår at Sametinget skal ha en rolle i utviklingen av autorisasjonsprøver for samiske språk.
- Utvalget anbefaler at samiskspråklige TV-sendinger økes til minst en time på hverdager hvor alle samiske språk er representert og at det satses på en digital samisk allmennradiokanal.

- Utvalget anbefaler at NRK Sápmi setter spesielt fokus på rekruttering av medarbeidere med kompetanse i sørsamisk og lulesamisk.
- Utvalget mener det bør utvikles flere program, spill og applikasjoner på samiske språk.
- Utvalget foreslår at Sametinget skal ha en rolle i utviklingen av tolkeautorisasjonsprøver for samiske språk
- Det bør satses mer på å utvikle digitale plattformer hvor det kan kommuniseres på samiske språk, herunder en nettportal med samisk innhold.
- Utvalget mener det er særdeles viktig å styrke og utvikle det språkteknologiske miljøet ved UiT Norges arktiske universitet. Det er behov for å styrke og utvikle talesyntese for sørsamisk og lulesamisk, samt utvikle grammatikkontroll for de samiske språkene.

Språkutvikling – et grenseoverskridende samarbeid

- Utvalget foreslår at det lovfestes i sameloven at Sametingets arbeid for vern og utvikling av samiske språk i Norge helt eller delvis kan overføres til et permanent internasjonalt, fellessamisk organ.
- Utvalget foreslår at det etableres et nytt samisk språkorgan, Samisk språkråd. Samisk språkråd skal forestå Sametinget i Norges arbeid med terminologitviking og være Sametinget i Norges bidrag til det fellessamiske språksamarbeidet.

Samiske stedsnavn

- Utvalget foreslår at Statens kartverk blir vedtaksorgan for tradisjonelle samiske navn. Dette innebærer navn på tettsteder, grender og naturnavn.
- Utvalget foreslår at rekkefølgen på flerspråklige stedsnavn skal følge av hvilket stedsnavn som er eldst.
- Utvalget foreslår at det presiseres i regelverket at vedtaksmyndigheten kan vedta flerspråklige veinavn på samme vei, og at dette ikke er i konflikt med kravet om å fastsette entydige veinavn.
- Utvalget foreslår at Sametinget fastsetter navn og rekkefølgen av flerspråklige navn på reinbeitedistrikt. Fastsettingen forutsetter navnevedtak i det aktuelle reinbeitedistriktet.
- Utvalget foreslår at *språkbevaringskommuner* og *språkvitaliseringskommuner* skal ha offisielt samisk kommunenavn.
- Utvalget foreslår følgende offisielle navn på storbykommunene med særlig ansvar for samiske språk: Tromsø kommune: Romssa suohkan, Bodø kommune: Bådáddjo suohkan og Trondheim kommune: Tráanten tjielte. Utvalget oppfordrer Oslo kommune til å vedta offisielle samiske navn på kommunen.

- Utvalget foreslår følgende offisielle navn på fylkene som inngår i tradisjonelle samiske språkområder: Nordland eller Nordlánnda, Trøndelag eller Tröndelage, Hedmark eller Hedmarhke og Møre og Romsdal eller Möre jih Romsdaelie.
- Utvalget mener Sametinget skal ha ansvar for å iverksette et samlet arbeid for å få registrert tradisjonelle samiske stedsnavn.
- Utvalget foreslår at skilting av samiske navn, herunder navn på reinbeitedistrikt, prioriteres over en periode på 10 år. Utvalget anbefaler å begynne arbeidet i sørsamisk språkområde og fortsette innsatsen i øvrige språkområder.
- Utvalget foreslår at det gjøres en vurdering av om de ulike navneregistrene i Norge kan moderniseres, slås sammen og driftes under ett.

NOU Nöörjen byögkeles salkehtimmie 2016: 18

Vaajmoegiele. Raeriestimmie laakide, rääjvarimmide jìh öörnegidie saemien gïelide.

Salkehtimmie moenehtsistie nammoehtamme gánkan resolusjovnesne skïereden 19.b. 2014. Deelleme Tjïelte- jìh orrestimmiedepartemeentese rìhkeden 10.b. 2016.

2 Iktedimmie

Bijjieguvvie

Moenehtsen salkehtimmie golme bielieh átna. Voestegistie *Bielie I Moenehtsen barkoe* (kapihtele 1 – 5) akte bijjieguvvie vadasávva dejstie mah meatan moenehtsistie, mandaate, barkoe, maadhvuajnoe, diejveseátnoe jìh byjnetje salkehtimmieh. *Bielie II Moenehtsen vuarjasjimmieh jìh raeriestimmieh* (kapihtele 6 – 20) duekiebievnesh átna mah leah vihkeles moenehtsen barkose, daaletje reakta mij lea vihkeles moenehtsen vuarjasjimmide, moenehtsen vuarjasjimmieh, juvnehtimmieh jìh raeriestimmieh rääjvarimmide. *Bieliesne III Laakejarkelimmieh, reereles jìh ekonomeles konsekvensh* (kapihtelh 21, 22 jìh 23) doh ekonomeles jìh reereles konsekvensh moenehtsen rääjvarimmieraeriestimmijste, moenehtsen laakeraeriestimmieh jìh mïerhkesjimmieh fierhten nænnoestæmman laakeraeriestimmesne.

Kapihtele 1 állermaahata dejtie mah leah meatan moenehtsistie, mandaatem jìh barkoem. *Kapihtelisnie 2* akte iktedimmie moenehtsen barkoste nöörjen, áarjel-, julev- jìh noerhtesaemien gïelesne. *Kapihtelisnie 3* akte áehpiedehteme vadasávva moenehtsen maadhvuajnoste. *Kapihtelisnie 4* moenehtsen byjnetje salkehtimmie daaroedehtemen bijre, mij aktem histovrijes áehpiedehtemem vadata daaroedehtemeprosesseste mij lea vihkeles gïeletesehkan daan biejjien. *Kapihtelisnie 5* moenehtsen byjnetje salkehtimmie almetjerïekteles diëdti bijre mah leah vihkeles moenehtsen vuarjasjimmide jìh laakeraeriestimmide.

Kapihtele 6 aktem bijjieguvviem vadata saemien gïelijste goh seammavyörtëgs jìh mïrrestalleldh gïelh. *Kapihtele 7* aktem bijjieguvviem vadata daan beajjetje öörnedimmien jìh diëdtejoekedimmien bijjelen Saemiedigkien jìh jeatjah byögkeles suerkiej gaskem mah diëdtem utnieh saemien gïeli ávtëste. *Kapihtele 8* mubpesth jeahta jìh tjïelkeste moenehtsen raeriestimmieh mah leah ávtëse biejesovveme bieliereektehtsistie akten orre öörnedimmien bijre gïeledajvigujmie jìh tjïeltekategorijigujmie.

Kapihtele 9 vihkelesvoetem digkede saemiengïeeldh maanagiërtijste, jìh moenehtse raeriestimmiejigujmie báata mah tjïeltide diëdtem vedtieh aktem saemiengïeeldh maanagiërtëfaalenassem vedtedh saemien maanide. *Kapihtelisnie 10* moenehtse saemienlierehtimmie maadhskuvlesne jìh jáarhkeskuvlesne digkede, jìh jarkelimmieraeriestimmiejigujmie báata daan beajjetje njoelkedassine.

Kapitelisnie 11 akte bijjeguvvie vadtasâvva daaletje reaktete mij lea jarkoestimmien bijre laakijste, mieriedimmijste, beagkoehtimmijste jîh goerijste. *Kapitelisnie 12* moenehtse dam daaletje reaktam vuarjesje mij lea reaktan bijre vaestiedassem saemien gieline âadtjodh.

Kapitelisnie 13 moenehtse saemien gielaatnoem healsoe- jîh hoksuesuerkesne digkede. *Kapitelisnie 14* moenehtse saemien gielaatnoem justijsesuerkesne digkede. *Kapitelisnie 15* saemien gielaatnoem tjelten reeremisnie digkede. *Kapitelisnie 16* moenehtse vuarjesje guktie daan beajjetje öörnege vââksjedimmine dejstie saemien gielenjoelkedassijste laakine jîh laejhtemegietedimmesne jâhta, jîh mejtie daerpies jarkelimiejgumjie.

Kapitelisnie 17 moenehtse vuarjesje guktie tjielth jîh jeatjah byögkeles dienesjevedtijh maehtieh barkijh dâârrehtidh mej maahtoe saemien gieline jîh saemien kultuvresne.

Kapitelisnie 18 moenehtse evtiedimmiem jîh âtnoem saemien gielijste digkede. Moenehtse teknologeles vuekieh digkede mah Leah vihkeles saemien gielide jîh vuarjasjimmiejgumjie bâata laakemieriedimmien bijre toelhkeâtnoste. *Kapitelisnie 19* aktem bijjeguvviem vadtâ dehtie raastendâaresth gielaavaenjestoste, jîh moenehtse vuarjesje guktie maahta daam formaliseradidh. *Kapitelisnie 20* moenehtse saemien sijjienommh digkede.

Kapitelisnie 21 moenehtse dejtie ekonomeles jîh reereles konsekvenside digkede moenehtsen râajvarimmieraeriestimmijste. *Kapitelisnie 22* akte bijjeguvvie vadtasâvva dejstie raeriestimmijste mejtie moenehtse âtna laake- jîh mieriedimmiejarkelimide. *Kapitelisnie 23* mierhkesjimmieh fierhten nænnoestæmman laakeraeriestimmesne.

Aalkoevuajnoeh

Moenehtse vihteste gielereaktah âajvahkommes Leah gaertjedamme saemien gielen reeremedajvese, mesnie 10 tjielth Leah meatan daan biejjien. Moenehtse meala âejviehaesteme Leah hoksedh gielenjoelkedassh bæjjese fulkesuvvieh. Nöörjen gaskenasjovnaale âeliedimmiej mietie, moenehtse vâaroemasse beaja gielereaktah gââvniesieh gaajhkide saemien gielide dejnie aerpievuekien gieledajvine, jîh dejnie dajvine gusnie joekoen jijnj saemieh âroeminie, goh dejnie stööremes staarine jîh voenine.

Moenehtse vâaroemasse beaja dihte dej-baaletje daaroedehteme stoerre konsekvensh âtneme guktie saemieh gielen nuhtjeme eevre mijjen tijjen raajan. Moenehtse tjiereste moenehtse dennie guhkiebasse barkosne daaroedehtemeprosessen salkehtimmeste, dah âajvahkommes gielaaspektide vuartasjamme, naemhtie guktie mandaate sjiehteladta. Salkehtimmie maam moenehtse Leah dââsteme, vuesehte dihte histovrijes daaroedehtemepolitihke Leah hijvenlaakan tjielkestamme. Moenehtse sæjhta læjhkan jiehtedh vââjnoe goh vâenie dokumentasjovne gââvnese guktie daaroedehteme sjugniehtovvi voengesne jîh guktie daaroedehteme Leah aktagsalmetjidie tsavtseme.

Moenehtsen vâarome Leah gaajkhk saemien gielh Leah seammavyörtëgs jîh mirrestalleldh gielh, dovne gaskemsh jîh nöörjine. Gaajkhk saemien gielh Leah tjielkestamme goh hâvhtadihks jallh itjmies hâvhtadihks gielh. Tsiehkies âarjel- julevsæmien gielse Leah joekoen laejhtehks. Tsiehkies saemien gielide aaj jeerehte fierhten gielen gieledajven sisnjelen, jîh tjiehti Leah ovmessie haestemh jîh daerpiesvoeth. Dan sjiekenisnie moenehtse meala daerpies njolkedasside jîh râajvarimmide orrestidh guktie dah daan beajjetje siebriedahkese sjiehtieh.

Numhtie dle moenehtse sjihteladta edtja aelhkebe sjïdtedh njoelkedasside nuhtjedh, jïh joekehtadteme vuekieh maehtieh âtnose vaaltasovvedh.

Aerpievuekien gïeledajvh

Man saemien gïeese/mejtie saemien gïelide âliedimmieh edtjïeh faamosne ârrodh, sæjhta âajvahkommes ektiedamme ârrodh dejtïe geografeles dajvide gusnie dïhte aerpievuekien saemien gïeledajve lij Nöörjesne. Moenehtse raereste dastegh juerie gusnie saemien gïeledajve lea, dellïe Saemiedigkien vuajnoe edtja vâaroemisnie ârrodh. Moenehtse lea dajvide sjïsseradamme âarjel-, julev- jïh noerhtesaemien gïelide, jïh meala Saemiedigkie tjuaara aktem veelebe vihtiestimmiem darjodh gïeledajvijste.

Saemien gïeledajve. Juktïe hoksedh jïenebh saemïeh nuepieh âadtjoeh saemien nuhtjedh gosse byögkelesvoetine govlesedtieh, moenehtse lea lihkebe vuartasjamme mejtïe daan beajjetje reerememaalle byöroe jeatjahtovvedh. Moenehtse vâaroeminie âtna mejtïe aajkoe lea saemien gïelh gorredidh jallh jïelïehtidh. Moenehtse raereste joekehtadteme njoelkedassh âtnose vaaltasuvvieh dejtïe joekehts tjïeltide. Moenehtse meala joekehtadteme tjïeltï njoelkedassijste sæjhta jïehtedh fierhten tjïelten tsïehkie krööhkestamme sjædta. Moenehtse aaj meala daate sæjhta viehkiehtidh guktïe aelhkebe sjædta dejtïe tjïeltide saemien ârojïgumjïe skraejriem vaeltedh meatan sjïdtedh saemien gïeledajvesne.

Moenehtse aktem katagoriseradimmiem tjïeltïjste raereste daan beajjetje saemien gïelen reeremedajven sisnjelen. Moenehtse raereste doh tjïelth Guovdageaidnu/Kautokeino, Kárášjohka/Karásjok, Unjárga/Nesseby, jïh Deanu/Tana gïelevaarjelimmïetjïeltïne sjïdteïh. Moenehtsen mïelen mïetïe gïelevaarjelimmïetjïelth leah tjïelth mah nuekïes saemïengïeïeldh maahtoem utnieh ihke dïhte sjyöhtehke saemien gïele lea âllesth jïh siebriedahkeguedtïje gïele. Dïhte sjyöhtehke saemien gïele tjïeltesne edtja reeremegïeline ârrodh. Daan biejjïen ajve noerhtesaemien gïeledajvesne gusnie sjyöhtehke gïelevaarjelimmïetjïelth raerïestidh.

Moenehtse âtna doh jeatjah tjïelth reeremedajvesne, Loabák/Lavangen, Porsanger/Porsángu, Gáivuotna/Kåfjord, Divtasvuodna/Tysfjord, Snåase/Snåsa jïh Raarvihke/Røyrvik leah *gïelejïelïehtimmïetjïelth*. Gïelejïelïehtimmïetjïelth leah moenehtsen mïelen mïetïe tjïelth gusnie daerpïes saemien gïelh jïelïehtidh. Jeatjah gïelejïelïehtimmïetjïelth maehtieh vuesïehtimmiem gaavhtan ârrodh Aarborte, Röörose, Engerdal, Hamarøy/Hábmer jïh Skånland, jïh jïjnïh jeatjah tjïelth. Dæjnie tjïeltïne reaktah jïh dïedth jeenjemasth sjïhtïeh dïenesjïdie stuvredh mah gïelejïelïehtimmiem nænnoestehieh, jïh unnebelaakan tjïelten saemïengïeïeldh reereme.

Moenehtse raereste sæmïes stoorrestaarh edtjïeh sjïere dïedtem saemien gïeli âvteste utnedh. Moenehtse raereste doh *stoorrestaaretjïelth* Tråante, Tromsø, Bådådïjo jïh Oslo edtjïeh âliedimmieh utnedh mah leah saemien gïelide ektiedamme.

Dïedte saemien gïeli âvteste

Tjïelth, fylhkentjïelth, fylhkenâlmanembeeth, direktoraath, departemeenth, Saemiedigkie jïh reerenasse ovmessïe ráállah utnieh barkosne saemien gïeligumjïe. Tjïelth jïh fylhkentjïelth aktem vihkeles ráállam utnieh âtnose saemien gïelïjste sjihteladtedh sijjen ârroejïdie, jïh dejnïe dïenesjïnie mejtïe edtjïeh faalehtidh. Staaten akte dïedte sjihteladtedh saemien gïelh

vaarjelidh jñh evtiedidh laake- jñh budsjedtenænnoestimmiej tjñrrh. Akte bielie daehtie diédteste lea hoksedh saemien siebriedahke, joekoen Saemiedigkie, nuepiem átna saemien gieli vaarjelimmien ávteste barkedh, jñh saemien gielh Nöörjesne guhkiebasse evtiedidh.

Moenehtse meala daerpies jarkelimmiejgujmie áejvieladtje- jñh ráállajoekedimmesne Saemiedigkien, staaten, tjñelti jñh jeatjah byögkeles suerkiej gaskem. Moenehtse meala Saemiedigkie byöroe sturebe nuepiem utnedh aamhtesh sjæjsjalidh mah leah joekoen vihkeles saemien gielleevtiedimmien gaavhtan. Joekoen dejnie gyhtjelassine mah leah maanagierte- jñh skuvlesuerkien bijre. Daan biejjien Saemiedigkie lea bijjemes faamoe gosse lea gielleevtiedimmien, normeradimmien jñh saemien reaktatjaelemen bijre. Moenehtse meala Saemiedigkie aaj byöroe aktem sturebe reeremediedtem áadtjodh saemien gieli ávteste siejhmelaakan.

Saemiedigkien mieriedimmiefaamoe

Moenehtse raereste Saemiedigkie edtja mieriedimmiem vihtiestidh átnoen bijre guektiengielevoetevierhtijste, jñh Saemiedigkiem juvnehte daah vierhtieh jeenjemasth átnasuvvieh juktie gieljeiliehtætman sjehteladtedh maanagiertine – jñh skuvline.

Saemien gielievierhtiejarngh

Moenehtse raereste golme saemien gielievierhtiejarngh tseegkesuvvieh Saemiedigkien nuelesne, akte áarjelsaemien gielievierhtiejarnge, akte julevsaaemien gielievierhtiejarnge jñh akte noerhtesaemien gielievierhtiejarnge. Gielievierhtiejarngh edtjeh aktem ikteden ráállam utnedh jñh aktem raeriestæjafunksjovnem. Lissine moenehtse meala gielievierhtiejarngh byöroeh aktem diedtem utnedh gaskem jeatjah toelhkestimmien, jarkoestimmien, bievnesebarkoen jñh maajhöhpehtimmien bijre.

Gielievierhtiejarngh edtjeh viehkiehtidh hoksedh gielereaktah jeenjeblaakan illesuvvieh, jñh edtjeh tjñelth jñh aktegsalmetjh viehkiehtidh saemiegieledh dienesjefaalenassh áadtjodh. Tjñelth jñh fylhkentjñelth edtjeh læjhkan aktem sjehteladtemediedtem utnedh jñjtsah árojji ávteste, jñh diedtem utnedh njoelkedasside fulkedh dienesjefaalenassesne tjñeltesne.

Gielievierhtiejarngh sijhtieh aktem joekoen vihkeles ráállam utnedh juktie saemiengieledh maanagierte- jñh skuvlefaalenassem nænnoestehtedh. Moenehtse raereste gielievierhtiejarngh edtjeh jñjtsah maanagierte- jñh skuvletjáadtjoehtæjjah utnedh. Maanagierte- jñh skuvletjáadtjoehtæjja dejnie ovmessie gielievierhtiejarnge eah edtjh joe gaavnoes institusjovni ávteste árdodh, men goh akte nænnoestehteme sjñdtedh dejstie faalenassijste mah joe gáávnesieh. Moenehtse meala laavenjassh mah gielievierhtiejarnge biejjesuvvieh maanagierte- jñh skuvlesuerkiej sisnjeli, leah dienesjh faalehtidh jñh sjehteladtemefunksjovnem utnedh, joekoen gosse orre saemiengieledh faalenassh edtjeh tseegkesovvedh.

lhkuve ektiesaaemien árgaane

Moenehtse sæjhta tjarke staatem haestedh aktem áeliedihks latjoem tseegkedh saemien gielelaavenjostoen bijre Sverjine jñh Sáevmine. Moenehtse juvnehte mierieh dan laavenjostose vihtiestamme sjñdtieh noerhtelaanti konvensjovnesne. Moenehtse aktem riékteles

váaromem saemielaakesne raereste mij jeahta Saemiedigkien barkoe vaarjelimmine jïh guhkiebasse evtiedimmine saemien gielijste Nöörjesne ellieslaakan jallh säämiesmearan maakta sertestovvedh akten gaskenasjonaale ektiesamien árgaanese. Akte stoorre daerpiesvoete teermh evtiedidh jieniebinie siebriedahkesuerkine, jïh joekoen áarjel- jïh julevsamien giellesne. Akte guhkies histovrijes laavenjostoe orreme saemiej luvnie laanteraasti rastah. Akte dejstie ássjelijstie lea hoksedh saemien gielh eah jïjtjemse joekehts otnjeginie evtiedh joekehts laantine. Daate man ávteste Saemiedigkie Nöörjesne ij byörh orre baakoeh normeradidh bieleden daate dorjesávva dej mubpiej saemiedigkiegumie ektine Sveerjesne jïh Sáevmesne.

Daan biejjien dihte raasten rastah laavenjostoe akte prosjektbarkoe árgaanese Saemien Gielegaaltije. Moenehtse raereste aktem ihkuve árgaanem tseegkedh. Moenehtse meala doh dáájrhtimmieh mah leah dorjesovveme barkoen tjïrhh Saemien Gielegaaltijisnie aktem hijven váaromem beaja daan tseegkemasse. Aktem ihkuve árgaanem tseegkedh tsïhkestahta staath akten dagkeres laavenjostose sjïhteledtieh laanteraastaj rastah.

Saemien gieleraerie

Moenehtse raereste Saemiedigkie Nöörjesne aktem gielaárganem tseegkie, Saemien gieleraerie. Saemien gieleraerie edtja Nöörjen Saemiedigkien barkoem terminologijeevtiedimmine tjáadtjoetidh jïh Nöörjen Saemiedigkien viehkie ároddh dan ektiesamien gielaavenjostose. Moenehtse raereste orre reeremelaavenjassh Saemiedægan, jïh moenehtsen mielen mietie maakta maereles ároddh vuarjasjidh mejtie byöroe vihtiestimmiem toelheluhpedimmijste jïh jááhkesjimmiem laakejarkoestimmijste saemien gielide Saemien gieleraaran biëjedh.

Maanah jïh noerh

Gosse barkeminie láhkoem lissiehtidh saemien gielautniejjistie dle gieliesertiestimmie boelveste boelvесе eevre vihkeles. Dej veajkoej gusnie eejtegh eah jïjtj dam sjyöhteke saemien gielēm haalvoeh, dellie maanagierte jïh skuvle joekoen vihkeles gieliesijjieh sjidtieh. Moenehtse meala saemiengielldh maanagiërth leah dihte vihkielommes aktegráajvarimmie juktie vaarjelimmiem jïh jieliehtimmiem saemien gielijste gorredidh. Ektiedamme daase leah ráajvarimmieh mah dam guhkiebasse evtiedimmiem gorredieh lierehtimmine saemien gieline jïh saemien gielen tjïrhh.

Moenehtse raereste gaajhkh tjielth edtieh diedtem utnedh saemiengielldh maanagierte-faalenassem faalehtidh dastegh eejtegh dam sijhtieh. Daate háksa aaj saemien maanah aktem jïjtse reaktam utnieh saemiengielldh maanagiertese. Moenehtse lea madtjeles Stoorredigkien nænnoestimmine mij jeahta barkijh saemien maanagiertine edtieh saemien maetedh, jïh veanhtede daate bæjjese fulkesávva daerpies laake- jïh mieriedimmiebarkojne, jïh aaj vierhtiejujmie guktie daate maakta sjugniehtovvedh.

Moenehtse meala doh áejviehaestemh maadthlierehtimmiem sisnjelen leah saemien learohkh eah sijjen reaktam lierehtæmman áadtjoeh saemiengiellesne jïh saemien gielen tjïrhh. Moenehtse lea sov vuarjasjimmine jïh raeriestimmine ráajvarimmide dan ávteste fokusem

âtneme disse maam âtna goh haestemh juktie daam reaktam âadtjodh. Moenehtse raereste reaktam lierehtætman saemiengielesne jîh saemien gielen tjîrrh gielevaarjelimmie- jîh gielejeliiehtimmietjîelti âlkoli nænnoestahteme sjædta, gosse unnemes krievenasse luhkie learohki bijre geahpene golme learohkîdie. Lierehtimmie saemien gielesne jâarhkelierehtimmesne byôroe væjranidh guktie dîhte aaj gaajhkesidie feerhmie mah lierehtimmiem âtneme saemiengielesne jallh saemien gielen tjîrrh maadthskuvlesne, jîh dah edtjieh aaj reaktam saemienlierehtætman utnedh nænnoes gielemaalii mietie. Moenehtse aaj raereste saemien voestes- jallh mubpiengîeline edtja obligatovreles ârrodh gielevaarjelimmietjîeltine. Moenehtse meala gielejeliiehtimmietjîelth jîh stoorrestaaretjîelth tjuerieh unnemes aktem saemien profijleskuvlem tjîeltesne utnedh. Saemien profijleskuvline tjuaara akte âllesth saemien lierehtimmiefaalenasse ârrodh. Gielejeliiehtimmietjîeltine jîh stoorrestaaretjîeltine moenehtse sæjhta aktem jîjtse faagem sjiehtesjîdh saemien kultuvresne jîh histovrijisnie dejtie learohkîdie mah maahtoelutnjemem saemien fulkieh, men mah eah lierehtimmiem saemien voestes- jallh mubpiengîeline utnieh. Lissine moenehtse gellie râajvarimmieh raereste maanagierte- jîh skuvlesuerkesne, gaskem jeatjah kuvli bijre mah tjuerieh soejkesjîh utnedh akten âllesth saemiengieledh faalenassese, sertiestimmiem bijre maanagierteste skuvlese, jîh raastenrastah laavenjostoen bijre. Juktie jieliehtimmiem, vaarjelimmie jîh evtiedimmiem dejstie saemien gielijste gorredidh moenehtse meala daah râajvarimmieh tjuerieh dam bijjemes prioriteetem utnedh. Daerpies barkoem jîh vierhtieâtnoem nænnoestehtedh juktie hoksedh gaajhkes mah dam sijhtieh, hijven saemien maanagierte- jîh lierehtimmiefaalenassh âadtjoeh.

Moenehtse aktem sjîere tsâatskesesvoetem âtneme guktie tsiehkie lea âarjelsaemien maanagierte- jîh lierehtimmiefaalenassese, dan âvteste âarjelsaemien giele aktene joekoen nâake jîh præâsehke tsiehkesne gosse gorredimmiem jîh jieliehtimmiem gieleste mâtjhte. Dan âvteste vihkeles gosse gielevierhtiejarngem jîh maanagierte- jîh skuvletjâadtjoehtæjjam tseegkie Saemiedigkien nualan bieje, ij vaahresne sjîdth râajvarimmieh gaarvanieh mah hijvenlaakan juhtieh. Lierehtimmiemyjrese maanagierte- jîh skuvlesuerkesne âarjelsaemien dajvesne lea onne jîh juakeme. Moenehtse staaten diëdtem tjîerteste abpe âarjelsaemien lierehtimmiem âvteste, maanagierteste jâarhkeskuvlese jîh geervelierehtætman. Moenehtse raereste dan âvteste staaten bijjemes diëdte tjuaara tjöonghkesovvedh goh akte bijjemes suerkie dejtie skuvlide mah âarjelsaemien lierehtimmiem faalehtieh jîh âarjelsaemien maanagiertide.

Jarkoestimmie njoelkedassijste jîh biëvnese diëdte

Moenehtse tjîerteste lissiehtamme âtnoe saemien gielijste byögkeles reeremisnie, goh jarkoestimmie laakijste, mieriedimmieh, biëvnesh, beagkoestimmieh jîh goerh saemien gieline, viehkehte terminologijem evtiedidh. Moenehtse vuajna daerpies vielie gaavnoes biëvnesh gââvneshie dovne reaktaj jîh diëdte bijre saemiengieledh almetjîdie, jîh daerpies tjîelkestidh mah diëdth byögkeles âarganh utnieh dej saemien âroji âvteste.

Moenehtse raereste laakine mieriedidh byögkeles âejvieladtji diëdtem biëvnesh, goerh jîh standardprieveh saemien gielide jarkoestidh mah joekoen fiereguhten reaktajearsoesvoeten jallh skiemtjijearsoesvoeten bijre. Lissine moenehtse meala byögkeles ârgaanh saemien gieledajven sisnjelen diëdtem utnieh sâemies sâarhts byögkeles biëvnesh saemien gielesne

bæjhkoehdih. Moenehtse raereste aktem guhkiedimmiem diédteste juktie saemiengieline beagkoehdih.

Gosse lea jarkoestimmien bijre laakijste jìh mieriedimmijste, moenehtse meala laakh jìh mieriedimmieh mah fierhten almetjen reaktajearsoevoeten jallh skiemtjijearsoevoeten bijre edtjeh jarkastovvedh saemien gielide. Seamma edtja faamosne árrodh laakide jìh mieriedimmide mah stoerre vihkelesvoetem utnieh gaajhkide jallh naakenidie dejstie saemien árrøjijstie.

Moenehtse raereste jááhkesjimmiefaamoe jarkoestæmman laakijste saemien gielide edtja Saemiedægkan biejesovvedh, men tjierteste faagedepartemeenth diédtem utnieh laakh jìh mieriedimmieh jarkoestidh jìh jarkoestamme laakh staeriedidh sijjen diédtesuerkine.

Reakta vaestiedassese saemien gieline

Moenehtse raereste byögkeles árgaanh saemien gieledajvesne edtjeh diédtem utnedh gyhtjellash vaestiedidh dennie sjyöhtehke saemien gielsesne dienesjegievlesne, dovne tjaaleldh jìh njaalmeldh. Gielijeliechtimmietjielth jìh stoerrestaaretjielth, mej sjjere diédte saemien gieli ávteste maehdich toelhkem nuhtjedh sov vaestiedassese. Gånka maahta mieriedimmesne lihkebe njoelkedassh vedtedh tjirrehtimmien bijre diédteste saemien gieline vaestiedidh, daan nuelesne vihties tellefovne- jìh tjáanghkoetjìh nænnoestidh dejtie almetjidie mah sijhtieh dennie sjyöhtehke saemien gielsesne govlesadtedh.

Justijsesuerkie

Reakta saemien soptsestidh justijsesuerkesne jeerehte daan biejjien guktie riekdich, pollise – jìh biédtemeáejvieladtjìh jìh Kriminaalehokse leah öörnedamme. Moenehtsen mielen mietie lea daerpies aktine laakejarkelimmine, guktie reaktah saemien gielh nuhtjedh jienebelakaan almetjasse gárrehtalla.

Riektieh

Moenehtsen mielen mietie byöroe akte stuerebe reakta árrodh saemien gielen nuhtjedh reaktasuerkesne goh dihte mij faamosne daan beajjetje njoelkedassi mietie, mah ajve leah faamosne dejtie riekdide embeetegieline mah ellies jallh sáemies mearan leah meatan reeremedajvesne. Seamma tjijen moenehtse vuajna faatoes juridihkeles terminologije saemien gieline, faeties maehdeles toelkhk jìh faeties saemiengieleldh doemesæjjah gaertjedieh man gáhkese gáarede reaktide giesedh. Moenehtse sæjhta tjiertestidh man vihkeles lea gorredidh fiereguhten daerpiesvoeth jìjtse saemien gielsesne soptsestidh, jìh meala reakta saemiestidh (jìjtse buerkiestimmien vedtedh) aktene reaktatjáanghkosne edtja faamosne árrodh abpe laantese. Dej veajkoej dihte sjyöhtehke riektie ij saemiendaajroeh utnieh, nænnoestimmie reaktam vadta toelhkem jallh jarkoestæjjam krievdedh.

Pollise- jìh biédtemeáejvieladtjìh

Gosse lea pollise- jìh biédtemeáejvieladtji bijre, moenehtse lea aerviedamme gihtjehtimmie daan biejjien edtja dorjesovvedh ”desnie gusnie” heannadimmie sjugniehtovvi. Moenehtse meala daate sæjhta nuepiem gaertjedidh juktie gihtjehtimmien áadtjodh dennie sjyöhtehke

saemien gielesne. Moenehtse raereste reakta gihthetimmesne saemiestidh edtja faamosne årrodh abpe laantesne, jih edtja faamosne årrodh desnie gusnie dienesjedahkoe gååvnese, daan nuelesne gihthetimmie sijjesne. Dastegh doenesjealmetje ij dam sjoyhtehke saemien gielem haalvoeh, daate sæjhta jiehtedh dah tjuerieh sjihteladtedh ihke almetje mahta gihthetimmie åadtjodh viehkine maajhtoelhkeste.

Kriminaalehokse jih ovvaantoeraerieh

Moenehtse raereste reakta saemiestidh mearan fangkegâetesne tjahkasjih edtja aaj faamosne årrodh dejtie faanghkegâetide daennie laantesne, guktie åarjel- jih julevsamien gieleåtnoe aaj meatan vaaltasåvva. Byõroe aaj nammoehtidh mah institusjovnh mah edtjeh dam guhkiebasse diedtem utnedh saemien gieeli åvteste, guktie faalenassh gååvneseh doepmesjæjjaj lihke årromedajvine. Moenehtsen mielen mietie mahta maereles årrodh Bådåddjose aktem sjiere diedtem vedtedh julevsamien gieleåtnose sjihteladtedh, jih Verdalen faanghkegâetie diedtem åådtje åarjelsamien gieleåtnoen åvteste, jih Vadsø jih Tromsøen faanghkegâetie edtjeh annje diedtem utnedh noerhtesaemien gieleåtnose sjihteladtedh. Dan mearan jearsoes vååjnoe byõroe aaj maethedh sjihteladtedh ihke saemiestæjja doepmesjæjjah laanten jeatjah faanghkegâetine maethieh sertiestimien bijre syõkedh dejtie faanghkegâetide mej sjiere diedte saemien gieeli åvteste. Doh sjiere gielereaktah mejtie åådtje reaktan tjirrh vaestiedimmie åadtjodh saemien gielesne jih bievneseðedte edtjeh aaj faamosne årrodh frijjehekse jih ovvaantoeraeride.

Healsole- jih hoksesuerkie

Moenehtse tjoeperdeminie ihke vaenie sjihteladteme saemien gieleåtnose siejhmelaakan, jih joekoen åarjel- jih julevsamien giele- jih kultuvregoerkesasse healsole- jih hoksesuerkesne. Moenehtse daerpiesvoetem tjierreste maahtoem nænnoestehdedh saemien gieeline jih saemien kultuvresne, healsole- jih hoksesuerkien sisnjelen jih joekoen staateles maanavaarjelimmiedienesjisinie.

Moenehtse raereste laakine mieriedidh aktem individuelle reaktam giele- jih kultuvresjietedamme dienesjidie saah gusnie almetje dienesjem dååste. Daate sæjhta jiehtedh skiemtjije jallh utnise reaktam åtna dam sjoyhtehke saemien gielem nuhtjedh gosse healsole- jih hoksebarkijigujmie govlesadta abpe laantesne. Nænnoestimmie lea joekoen sjoyhtehke dejtie almetjidie mah ajve sæmies mearan nõorjen haalvoeh, gosse bievnesh mah vadtasuvvieh Leah vihkeles skiemtjijen jearsoesvoeten gaavhtan, jallh desnie gusnie eevre vihkeles dienesje lea saemien kultuvrese sjihtedamme. Moenehtse raereste dam vijriedamme reaktam gaagkestimmie åadtjodh saemien gieeline, amma reakta veeljedh saemien nuhtjedh saah guktie daajroe nõorjengielesne lea, joekehtadta jih gårrehtalla tjieltekatgorijide. Reakta sæjhta faamosne årrodh dan sjoyhtehke gielese mij åtnasåvva gieledajvesne dienesjegievlesne.

Moenehtsen mielen mietie edtja saemien healsoedienesjh ektiedidh akten nasjovnaale healsoesieltese.

Moenehtse raereste nuepiem maajhråaresjæmman sjihtesjidh saemiengieleldh dåakterigujmie bihkedimmieõörneginie ektine telematihen bijjelen, dejtie staeriesdåaktaridie saemien

skiemtjijgumie. Daate uvtemes stuvreme dajvi vööste Nöörjesne gusnie saemiengieleldh staeriesdääkterh eah skiemtjijen tjieltesne gäävnesh.

Moenehtse vijriedimmiem raereste dejstie nasjovnaale barkoedäehkijste *Saemien nasjovnaale maahtoejarnesne – psykiske healsoevaarjelimmie jih geeruveoete (SANKS)* guktie stuerebe faagebarkoedäehkie sjädta fierhtene kontovresne dovne julev- jih jaarjelsaemien dajvesne. Moenehtsen mielen mietie byöroe aaj vuarjasjidh jijtsh kontovrh tseegkedh Röörosne, Trääntesne jih Tromsøesne laavenjostosne healsoesieltigumie dajvine.

Moenehtse tseegkemem Saemien healsoepaarhkeste däärjele jih juvnehte Saemien healsoepaarhkem vijriebasse evtiedidh goh aalkoealmetjejarngje, faalenassigumie sjjerehealsoedienesji sisnjeli somatihke, psykiske healsoevaarjelimmie jih geeruveoete.

Ävtereakta barkoesehtemasse jih permisjovne baalhkinge

Ihke gieleraktah edtjeh riektesisnie juhtedh lea daerpies lähkoem saemiestæjjijste lissiehtidh mej faagemaahtoe gaajhki suerkiej sisnjeli. Moenehtse raereste gaskem jeatjah saemiengieleldh maahtoe jih/jallh voestesreakta jienebelakaan tjuerieh åtnasovvedh gosse edtja almetjh barkojne seehtedh, joekoen gielvaarjelimmietjieltine, men aaj jeatjah byögkeles årgaanine mah Leah stuvreme saemien åroji vööste. Moenehtse sæjhta tjiertestidh gelliej veajkoej sæjhta dovne maereles jih daerpies årrodh krievenassem buektedh *gieladaajroej bijre barkoesehteminie*, seammalaakan goh krievenasse nöörjendaajrojne plearoh barkojde. Joekoen dejnie barkojne gusnie daerpies hijven gielgoerkesinie persovnejearsoesvoeten gaavhtan jallh gusnie edtja såemies gaskesem almetjigumie utnedh. Moenehtse sæjhta aaj tjiertestidh årgaanh tjuerieh däärrehtimmie- jih maahtoesoejkesjh evtiedidh juktie jienebh saemiengieleldh almetjh seehtedh, jih baalhka mij maahta mubpiej baalhkinge gaahrtjedh lea akte sjyöhtehke viehkiedirrege. Jeatjah skreejremeråajvarimmieh, vuesiehtimmien gaavhtan stipende, permisjovnh baalhkinge j.v., byöroeh aaj vadtasovvedh dan gähkese maereles. Moenehtse sæjhta tjiertestidh dah mah dagkeres permisjovnem åadtjoeh, aaj byöroeh maehtedh stillemem åadtjodh dienesjedfeden bijre årgaanesne permisjovnen mænngan.

Laejhteme, vaaksjome jih tjirkije

Moenehtse raereste daan beajjetje laejhtemeöörnegem saemielaakesne jærhkedh. Moenehtsen mielen mietie tjuaara badth tjåavomem gielenjoelkedassijste nænnoestehtedh buerebe bihkedimmine, laavenjostojne jih dialogine ovnessie suerkiej gaskem. Moenehtse aaj raeriestimmieh buakta bueriedimmide, daan nuelesne tjirrehtimmie aktede vaaksjomeöörnegistie saemielaaken gielenjoelkedasside. Vaaksjomefaamoe edtja Tjielte- jih orrestimmiedepartemeentesne årrodh, men naemhtie guktie Saemiedigkie edtja bihkedassh vaaksjomebarkoen sisvegasse jih prioriteradimmide vedtedh. Moenehtse meala aaj daerpies saemien gieljetjirkijinie, maam Gånka staateraeresne jaepieboelhkese nammohte raeriestimmien mietie Saemiedigkeste.

Saemien tjielten reeremisnie

Moenehtse lea vuarjasjamme mah råajvarimmieh mejgumie tjuaara niærhkedh juktie åtnoem saemien gielijste sisnjelds reeremisnie lissiehtidh, daan nuelesne voenges jih regijovnaale

politihkeles årgaanine. Moenehtse raereste akte diedte vadtasåvva *gielevaarjelimmietjiieltide* dam sjohteheke saemien gielen sjehtesjidh goh tjiielten reeremegiele jih goh tjåanghkoegiele, nõorjen gielen baalte tjiielten reeremisnie. Jeatjah tjiieltine tjiielteståvroe/staareståvroe maahta nænnoestidh mejtie saemien edtja nõorjine mïrrestalledh abpe jallh bielne dehtie tjiielten reeremistie.

Toelhkestimmie byögkeles suerkesne

Moenehtsen raeriestimmien gaavhtan joekehtadtene reaktaj jih diediti bijre tjiieltetekategorijine, jih sjehtesjimmiie individuelle gielereaktijste, ektiedimmesne vuajname almetjh saemien gielemaahtojne dejnie ovnessie suerkine fååtesieh, dle daerpiesvoete læssene toelhkedieneshj nuhtjedh. Moenehtse meala faalenasse tjuara læssanidh.

Juktie njoelkedayide tjåadtjoehtidh daan beajjetje reeremedajven sisnjelen moenehtse raereste saemiengieleldh almetji reakta toelhkese, saemielaakesne stuvresåvva. Moenehtsen raeriestimmie lissiehtamme åtnoen bijre saemien gieleste sæjhta vielie toelhkestimmie tsihkestedh, mij riektesisnie sæjhta jiehtedh hijven vuekieh tjuerieh evtiesovvedh maajhtoelhkestæmman.

Moenehtse åajvahkommes toelhkemoenehtsen raeriestimmie dåarjote mij jehta toelheautorisasjovne saemien gielide edtja akte bielie åroddh dennie siejhme autorisasjovneõrnegisnie. Moenehtse amma raereste saemiengieleldh almetji reaktam toelhkese edtja saemielaakesne mieriedidh. Moenehtse aaj meala Saemiedigkie edtja aktem råållam utnedh evtiedimmesne autorisasjovnepryövijste saemien gielide, jih raereste Saemiedigkie toelheluhpiem vada dejtie toelhkide mah autorisasjovnepryövem dånkasjamme.

Statistihke jih registreradimmie saemien gieleåtnoste

Faatoes statistihke jih bienvesh fiereguhten gieleåtnoen bijre lea akte stoerre dæriesmoere gosse edtja saemien gieleråajvarimmieh soejkesjidh jih dejgumie niærhedh. Moenehtse dan åvteste raereste registreradimmie saemien gielijste edtja mieriesovvedh almetjeregisterelaakesne. Moenehtse juvnehte maereles vuekieh aaj evtiesuvvieh juktie jaahkods statistihkem lårhkoen bijre saemiengieleldh almetjijstie Nõorjesne juhtiehtidh. Moenehtse raereste Saemiedigkie hånksa gielegoerhtimmieh tjirrehtidh mejtie gåarede viertiestidh jih mah gieleevtiedimmie guhkiebasse vuesiehtieh.

Evtiedimmie jih åtnoe dejstie saemien gielijste

Moenehtse meala gieleteknologije lea akte krievenasse ihke saemien gielh edtjeh maehdedh guhkiebasse jieleddh goh åtnoegiele aktene daajbaaletje siebriedahkesne. Saemien ektiedimmesne lea uvtemes maehdedh saemien gielh jih saemien bokstaavh nuhtjedh gaajhkem lehkiem gusnie IKT åtnasåvva. Moenehtse sæjhta tjierrestidh saemien nommh jih sijjienommh tjuerieh maehdedh reaktolaakan tjaalasovvedh, jih daate aaj vihkeles jearsoesvoeten gaavhtan, joekeen neavroe-etaatide. Gieli bætijen æjkien staatusen gaavhtan lea aaj joekeen vihkeles programmh, spielh jih applikasjovnh saemien gieline gååvnesieh, joekeen maanide jih noeride.

Moenehtsen mielen mietie tjuara teknologes dirregh maajhööheptæmman jñh aktem noerhtelaanti laavenjostoem däärjoetidh juktie digitaale learoevierhtieh evtiedidh. Moenehtsen mielen mietie tjuara aaj akten stuerebe faalenassese saemien meedijasisvegistie sñjehteladtedh, jñh daerpies aktine gemtebe faalenassine julevsaemien jñh jaarjelsaemien gñelesne.

Saemien sijjenommh jñh tjñeltenommh

Moenehtse meala saemien sijjenommh leah vihkeles kultuvremojhtesh, mah aaj bievnesh vedtieh jñh viehkiehtieh saemien gñelh vääjnoes darjodh. Joekoen daerpies jaarjelsaemien sijjenommh jñh bñatsoesijti nommh vääjnoes darjodh. Moenehtse raereste aktem barkoem varke aelkedh juktie saemiegñeleldh sjilth bæjjese biejedh, mij jaarjelsaemien dajvesne aalka.

Moenehtse raereste Staaten kaarthtevierhkie edtja nænnoestimmiefaamojne årrodd saemien nommide voenide jñh gaertienidie jñh Saemiedigkie edtja nænnoestimmiefaamojne årrodd nommide bñatsoesijtine. Desnie gusnie jienebh sijjenommh seamma nommeobjektese baaltelaakan åtnasuvvieh sjiltine jñh plearoech, sijjenommi öörnege edtja aalteren mietie årrodd jñh dihte bñarasommes nomme bijjemes.

Moenehtse raereste laakine mieriedidh *gñelevaarjelimmietjñelth* jñh *gñelejñeliehtimmietjñelth* edtjñeh byögkeles saemien tjñeltenommh utnedh. Moenehtse raereste saemien nommh *stoerrestaaretjñeltine sñjere dñedtine saemien gñelen åvteste* jñh fylhkentjñeltine dej aerpievuekien saemien gñeledajvi sisnjeli, jñh nænnoestimmiefaamoem saarnohte byögkeles saemien nommh vihtiestidh.

Ekonomeles jñh reereles konsekvensh moenehtsen raeriestimmijste

Gosse moenehtse raeriestimmiejugmie rñajvarimmide barkeme dihte vñaroeminie åtneme dam bijjemes ulmiem mij lea jaarjelsaemien, julevsaemien jñh noerhtesaemien gñelh vaarjelidh jñh jñeliehtidh. Juktie bñatijem æjkiem gorredidh dejtie saemien gñelide, dle moenehtsen vuarjasjimmien mietie eevre daerpies lissiehtamme vierhtiejugmie saemien gñelebarkose. Naemhtie gaajhki saemien gñeli bijre, men joekoen geerve jaarjelsaemien jñh julevsaemien gñelese. Nuekies vierhtieh dñarjodh lea dan åvteste akte åliedimmie man åvteste staateles åejvieladtjñh tjuerieh dñedtem vaeltedh. Seamma tjñjen moenehtse lea åtneme vihkeles vierhtide radtjoeslaakan nuhtjedh mah joe saemien gñelebarkose åtnasuvvieh, jñh dan åvteste aaj naan rñajvarimmieh raereste mah leah öörnedimmien bijre gñelebarkoste.

Moenehtse lea dan gñåhkese dah leah vuajname gñåarede, ekonomeles konsekvensh salkehtamme dejtie raeriestimmijste rñajvarimmide. Moenehtse sæjhta tjñertestidh jñeniebidie daejstie rñajvarimmijste lea akte haesteme orreme ekonomeles jñh reereles konsekvensh salkehtidh, sæemies mearan akten faatoes statistihkevåromen gaavhtan. Moenehtse sæjhta dan åvteste tjñertestidh jñeniebidie daejstie rñajvarimmijste lea stoerre juerie ektiedamme åsaaarvehtsidie, jñh daah rñajvarimmieh jñienebh analyjsh jñh salkehtimmieh daarpesjñeh juktie åsaaeffektide ryöknedidh.

Moenehtse meala gñellie rñajvarimmieh tjuara vuajnalgidh goh skñårvemh ihke saemien gñelebarkoe edtja akten eensie njeaptjan bætedh. Vuesiehtimmien gaavhtan sjiltadimmie

saemien gieline, jarkoestimmieh, teknologes vuekieh, evtiedimmie terminologijeste, saemien learoevierhtieh j.v. Daah leah r  ajvarimmieh daerpies   asajgumie ajve ikth, mah sijhtieh stuerebe   roddh goh doh fierhten jaepien   asah   vtese. Moenehtsen mielen mietie tjuara dan   vteste aktem lissie fokusem biejedh juktie saemien gielide n  nnoestehdedh, j  h by  roe sj  ere ts  atskelesvoete d  sse   roddh dan minngeben luhkiejaepien guktie barkoe lea seamma stoeredahkesne goh doh   eliedimmieh staate   tna dej saemien gieli   vteste.

Moenehtse s  jhta t  iertestidh akte hijven saemiengieleldh maanagierteafaalenasse mij j  arhka akten saemiengieleldh skuvlese lea d  fhte vihkielommes aktegr    ajvarimmie juktie saemien gielh vaarjelidh j  h jieliehtidh. Akte saemien maanagierte- j  h skuvlefaalenasse mij hijvenlaakan j  hta lea dan   vteste eevre vihkeles juktie dejtie saemien gielide vaarjelidh j  h jieliehtidh.   asah mah leah ektiedamme gellide daejstie r    ajvarimmijste, vuesiehtimmien gaavhtan ektiedamme saemiengieleldh maanagiertese j  h liereht  mman, leah annjebodts gaertjedamme dan   vteste naa vaenie utnijh daejstie d  enesjijstie.

Moenehtse tsihkestahta moenehtsen raeriestimmieh r    resjimmine j  h jeatjah digkiedimmie   tnasuvvieh Saemiedigkien j  h staateles   ejvieladtji gaskem.

2.1 Tj  anghkieb bijjieguvvie moenehtsen r    ajvarimmieraeriestimmijste

Aalkoe

Vuelielisnie akte bijjieguvvie moenehtsen r    ajvarimmieraeriestimmijste fierhten kapihtelasse. Tjuara daejtie ektesne vuejnedh moenehtsen vuarjasjimmiejgumie j  h juvnehtimmiejgumie fierhtene kapihtelisnie, j  h joekoen vuarjasjimmieh dejstie ekonomesle j  h reereles konsekvensijste.

Saemien gielh goh mirrestalleldh j  h seammavy  rtegs gielh

- Moenehtse aktem unnebe gi  lestaeriedimmieh raereste saemielaakesne    1-5, gusnie tj    dtje saemien j  h n    rjen leah seammavy  rtegs gielh. Saemien gielh edtjeh mirrestalleldh n  nnoestimmiej mietie kapihtelisnie 3.

D  edtejoekedimmie j  h     rnedimmie saemien gielijste

- Moenehtse juvnehte barkoem j  erhkedh dahkoesoekjesjinnie saemien gielide j  h raereste barkoem byjjeslaakan viedteldidh dovne Saemiedigkesne j  h reerenassesne.
- Moenehtse raereste G  nka mieriedimmesne saemielaakese maahta mieriedimmieh vedtedh veelebe n  nnoestimmiejgumie by  gkeles   rgaani   eliedimmiej bijre saemiengieleldh almetjidie sjiehteladtedh.
- Moenehtse raereste Saemiedigkie riekteles v  aromem     dtje mieriedimmieh vihtiestidh joekedimmieh j  h   noen bijre guektiengielevoetevierhtijste tjieiltide j  h fylhkentjiejiltide.

- Moenehtse raereste Saemiedigkie aktene lihke jih áliedihks govlesadtemisnie tjeltigujmie jih gíeleinstusjovnigujmie evtiedimmieprogrammh evtede áarjel- julev- jih noerhtesaemien gíelide.
- Moenehtse raereste Saemiedigkie sov barkoem öörnede aktine tjelkebe raastine gaskem Saemiedigkie goh politihkeles árgaane jih Saemiedigkie goh reeremeárgaane.
- Moenehtse raereste Saemien gíelevierhtiejarngh Saemiedigkien nuelesne öörnesuvvieh.
- Moenehtse meala gaajhkh tjelth tjuerieh soejkesjem utnedh juktie saemien gíelh jih saemien kultuvrem tjelten díenesjefaalenassesne nænnoestehtedh.

Gíeledajveöörnege

- Moenehtse aktem gíeledajveöörnegem raereste, mij öörnegem saemien gíelen reeremedajvine orrestahta. Moenehtse raereste sjyöhtehe tjelth juakasuvvieh kategorijine mah vihth joekehts áliedimmieh utnieh jih tjáanghkan saemien gíeledajve sjædta.
- Moenehtse raereste laakine mieriedidh doh tjelth mah meatan ryöknesuvvieh dejnie sjyöhtehe tjeltekategorijine edtjeh váájnedh mieriedimmesne saemielaakese vihtiestamme Gánkeste.
- Moenehtse raereste laakine mieriedidh Gánka edtja dejtie tjelthide mieriedimmesne nænnoestidh mah meatan sjidtieh saemien gíeledajvesne.
- Moenehtse raereste dastegh jueriedisnie man saemien gíelese/ mejtie saemien gíelide saemielaake lea faamosne saemielaaken mietie, dle Saemiedigkien vuajnoe dan aerpievuekien saemien gíeledajvese edtja váaroemasse biejesovvedh.
- Moenehtse raereste aktem jítjevyljehke registraradimmieh saemien gíeleátnoste almetjeláhkosne. Moenehtse raereste laaken tjírrh vihtiestidh byögkeles áejvieladtji luhpiem dejtie bíevnesidie saemielaakesne. Moenehtse raereste saemiedigkie luhpiem reerie dejtie registraradamme bíevnesidie saemien gíeli bíjre jeatjabidie goh byögkeles áejvieladtjh jih gíehtelimmieh.
- Moenehtse juvnehte aktem maereles vuekiem evtiedidh juktie goerehtalledh man gellie saemiengíeli almetjh Nöörjesne.
- Moenehtse raereste Saemiedigkie háksa gíelegoerehtimmieh tjírrehtidh mejtie gáarede viertiestidh jih mah gíeleevtiedimmieh guhkiebasse vuesiehtieh.

Saemiengíeleldh maanagierteafaalenasse

- Moenehtse raereste tjielte díedtem átna saemiengíeleldh maanagierteafaalenassem faalehtidh akten nænnoes gíelemaallen mietie gaajhkide saemien maanide gusnie eejhtegh dam sijhtieh. Tjijelti díedtem edtja maanagierteafaalenasne mieriedidh.
- Moenehtse meala tjelth tjuerieh gaavnehtidh man gellie mah saemien maanagierteafaalenassem mietie gíhtjeh, jih díedtem utnieh faalenassem sjiehtedidh daej bíevnesi mietie.

- Moenehtse raereste gielevierhtiejarngh edtjeh tjeltide viehkietidh aktem saemiengieleldh maanagierteafaalenassem faalehtidh.
- Moenehtsen mielen mietie tjuara akten nöörien-sveerjen laavenjostose sjihteladetdh, mij luhpede jaarjelsaemien maanah fierhtene laantesne maehtieh aktem jaarjelsaemien maanagierteafaalenassem nuhtjedh saath gusnie årroeminie.
- Moenehtse meala Maahtoedepartemeente tjuerieh eantan vielie vuaptastehtedh tjelti diedtem saemiengieleldh maanagierteafaalenassem faalehtidh, jih doh saemien maanagierteafaalenassh mah gâávnesieh.
- Moenehtse meala akte sagke stuerebe áesie dâarjoevierhtijste tjuara átnasovvedh ráajvarimmide mah ryóktesth leah ektiedamme saemiengieleldh maanagierteafaalenassese, jih joekoen dejtie stuvredh maanagierteafaalenasse vaenie saemien maanajgujmie.

Saemienlierehtimmie maadthskuvlesne jih jaarhkeskuvlesne

- Laakine mieriesávva skuvleaajhtere edtja diedtem utnedh bievnedh reaktan bijre lierehtæmman saemien gielesne jih saemien gielen tjirrh.
- Reakta lierehtæmman saemien gielesne gielevaarjelimmie- jih gielejeliiehtimmietjelti álkoli, nænnoesábpoe dorjesávva ihke unnemes krievenasse luhkie learohki bijre ánnene golme learohkidae.
- Reakta lierehtæmman saemien gielesne jaarhkelierehtimmesne væjrene, guktie reakta aaj faamosne dejtie mah lierehtimmie átneme saemien gielesne jallh saemien tjirrh maadthskuvlesne.
- Moenehtse raereste saemienlierehtimmie edtja obligatovreles árrodh goh voestes- jallh mubpiengiele gaajhkide maadthskuvlen learohkidae gielevaarjelimmietjeltine. Sjiere veajkoej departemeente rááresjimmesne tjeltine jih Saemiedigkine aaj maahta sjæjsjalidh saemienlierehtimmie edtja obligatovreles árrodh vihties gielejeliiehtimmietjeltine.
- Moenehtse sæjhta aktem jijtse faagem saemien kultuvresne jih histovrijisnie sjihtesjidh learohkidae gielejeliiehtimmietjeltine jih stoorrestaaretjeltine mah maahtoelutnjemem saemien fulkieh, men eah lierehtimmie saemien gielesne utnieh voestes- jallh mubpiengieline.
- Moenehtse sæjhta krievdth gielejeliiehtimmietjeltih jih stoorrestaaretjeltih unnemes aktem saemien profijleskuvlem utnieh.
- Learohkh edtjeh reaktam saemienlierehtæmman utnedh nænnoes guektiengieleldh lierehtimmieaalli mietie. Daate edtja faamosne árrodh dovne learohkidae saemien gieline voestegieline jih learohkidae saemien gieline mubpiengieline.
- Juktie maajhöhpehtimmie nænnoesábpoe darjodh, learohkh reaktam áadtjoeh meatan árrodh saemien "gielebiesietjáanghkojne". Moenehtse meala gielevierhtiejarngh tjuerieh laavenjassine áadtjodh maajhöhpehtimmieafaalenasside iktedidh dejnie ovmessie saemien gieline learohkidae abpe laantesne laavenjostose fylhkenálmajgujmie, fylhkentjeltigujmie jih tjeltigujmie.

- Moenehtsen mielen mietie tjuara tjerkebe barkedh hijven teknologeles vuekieh evtiedidh maajhööpehtæmman. Åtnoe teknologeles vuekijste byöroe akte bielie årrodh lohkehtëjjaööhpehtimmeste.
- Moenehtse juvnehte akte noerhtelaanti laavenjostoe tseegkesåvva dejnie fokusinie saemien learoevierhtieh evtiedidh.
- Moenehtse juvnehte tjaeljereaktalaaken (åndsverksloven) daaletje njoelkedassh gïehtjedidh ihke edtja aelhkebe sjïdtedh saemien learoevierhtieh, learoematerijlem jïh digitaale leksjovnh juekedh
- Jáåhkesjamme frijjeskuvlh edtjeh diëdtem utnedh lierehtimmiem saemiengïelesne faalehtidh.
- Frijjeskuvlelaake byöroe riekteles våaromem utnedh ihke jáåhkesjimmiefaamoe maahata krïevedh skuvle edtja lierehtimmiem saemiengïelesne faalehtidh.
- Moenehtse raereste Saemien lohkemearnge tjuara nasjonaale jarnghine sjïdtedh seammalaakan goh doh jeatjah nasjonaale jarngh. Jarnge edtja diëdtem utnedh åarjelsaemien, julevsamien jïh noerhtesaemien gielen åvteste.
- Moenehtse juvnehte dom riekteles våaromem mieriedimmesne lierehtimmielaakesne § 6-3 mubpie lihtse nuhtjedh juktie jienebh saemien lierehtimmiefaalenassh jaarhkedaltesisnie gorredidh.
- Moenehtsen mielen mietie tjuara sjïhteladtedh akten nõörjen-sveerjen laavenjostoe mij luhpede maanah gåabpaginie laantesne maetieh ektie åarjelsaemiengïeleldh lierehtimmiefaalenassh nuhtjedh, saahat gusnie åroeminie.

Jarkoestimmie njoelkedassijste. Bïevnesedïedte

- Moenehtse meala bïevnesh, goerh jïh standardprieveh byögkeles årganiste mah joekoen Leah fierhten almetjen reaktajearsoesvoeten jallh skïemtjijearsoesvoeten bïjre, edtjeh saemien gielide jarkastovvedh.
- Gïelevaarjelimmietjïeltine edtja gaajkhk byögkeles bïevnesh jarkoestidh dennie sjyöhtehke saemien giëlesne. Gïelejïeliehtimmietjïeltine edtja byögkeles bïevnesh mah joekoen stoerre vihkelesvoetem utnieh gaajhkide jallh naakenidie dejstie saemien åroejijstie saemien giëlese jarkoestidh. Stoerrestaaretjïeltine aktine sjïere diëdtine saemien giëli åvteste, vihkeles byögkeles bïevnesh, mah joekoen stoerre vihkelesvoetem utnieh gaajhkide jallh naakenidie dejstie saemien åroejijstie, edtjeh saemien giëline gååvnesidh.
- Moenehtse raereste beagkoehimmieh byögkeles årganijste, mah Leah gaajhkide jallh naakenidie dejstie åroejijstie saemien giëledajvine, edtjeh saemien jïh nõörjen giëline årrodh.
- Moenehtse meala laakh jïh mieriedimmieh, mah joekoen Leah fierhten almetjen reaktajearsoesvoeten jïh skïemtjijearsoesvoeten bïjre, edtjeh jarkastovvedh saemien gielide. Seammalaakan laakh jïh mieriedimmieh mah joekoen stoerre vihkelesvoetem utnieh gaajhkide jallh naakenidie dejstie saemien åroejijstie.

- Faagedepartemeenth tjuerieh hoksedh staeriedimmieh laakijste jñh mieriedimmijste jarkastuvvieh iktemearan. Edtja jááhkesjimmiefaamoem dejtie jarkoestamme laakide jñh mieriedimmide saemien gïelide Saemiedægkan biejedh.
- Edtja jááhkesjamme njoelkedassh rutijnelaakan beagkoehetidh jñh bæjhkoehetidh departemeenti gâetiesæjrojne, jñh sæjrosne www.lovdata.no, jallh departemeenth edtjeh dejtie plaeresne Norsk Lovtidend beagkoehetidh.
- Departemeenth jñh Saemiedigkie edtjeh aktem orrestamme jñh aelhkïe dïllesisnie bijjieguvviem darjodh dejtie jááhkesjamme njoelkedassijste saemien gïelesne fiereguhten nedtesæjrojde.

Reakta vaestiedassese saemien gïeline

- Moenehtse raereste saemielaakesne mieriedidh byögkeles årgaanh saemien gïeledajvesne diëdtem utnieh prievieh jñh gyhtjelassh vaestiedidh saemien gïelesne. Njaalmeldh vaestiedassh edtjeh seamma tñjjen vadtasovvedh. Tjaaleldh gyhtjelassh edtjeh vaestiedassem áadtjodh dan varke gáarede.
- Gánka maatha sjïere veajkoej ij njoelkedasside nænnoestimmesne krööhkedh vihties årgaanide, jñh aaj lihkebe njoelkedassh vedtedh tñjrehtimmien bijre diëdteste saemien gïelesne vaestiedidh.

Saemien gïeleátnoe healsoe- jñh hoksesuerkesne

- Moenehtse aktem individuelle reaktam raereste saemien gïele- jñh kultuvresjïehtedamme diënesjidie, gosse daerpies skïemtñjjejarsoesvoeten gaavhtan.
- Moenehtse raereste fierhten almetjen lea reakta gagkestimmie áadtjodh saemien gïeline gïelevaarjelmietjïeltine jñh gïelejïeliehtimmietjïeltinie. Stoerrestaaretjïeltine edtja gïele- jñh kultuvresjïehtedamme faalenasside sjïehteladtedh, joekoen maanide jñh voeresidie.
- Moenehtse raereste doh nasjonaale dáehkieh SANKS:sne væjranieh, guktie stuerebe faagedáehkie sjædta fierhtene kontovresne, julev- jñh áarjelsaemien dajvesne. Moenehtsen mielen mietie byöroe kontovrh tseegkedh Röörosne, Tráantesne jñh Tromsøesne laavenjostosne dej jeatjah healsoesïeltigujmie.
- Moenehtse raereste sjïehteladtedh rááresjimmie faaletidh dáakterigujmie mah saemiestieh telematihken bijjelen (maajhrááresjimmie). Moenehtsen mielen mietie byöroe varjasjidh mejtie gáarede aktem seammaplieres öörnegem tseegkedh healsoestasjovnide gosse edtja gïelegoerehtallemem maanijste tñjrehtidh
- Moenehtse raereste akte elektrovneles lierehtimmieprogramme healsoedïenesjasse evtiesávva fokusinie saemien kultuvregoerkesasse, jñh akte laavenjostoe SANKS:ine varjasjamme sjædta.
- Moenehtse raereste aktem bihkedimmieöörnegem staeriesdáaktaridie saemien skïemtñjijigujmie sjïehtesjidh.
- Moenehtse raereste toelhkeprosjekte Finnmarken skïemtjeggâetesne guhkïebasse evtiesávva, guktie gaajhkh byögkeles årgaanh healsoe- jñh hoksesuerkesne Nöörjesne

maehtieh dienesjem nuhtjedh dovne jaarjel-, julev- jñh noerhtesaemien gielesne daerpiesvoeten mietie. Moenehtse juvnehte salkehtidh mejtie öörnege maahta væjranidh guktie gåarede dam nuhtjedh jieniebinie siebriedahken suerkine.

- Moenehtse juvnehte Saemiedigkie aktem byjjes ráállam áádtje tjirkijh stávrojde jñh moenehtsidie nammoehtidh healsoe- jñh hoksesuerkesne.
- Moenehtse raereste Healsoe- jñh hoksedirektoaraate laavenjostosne Saemiedigkie diëdtem vaalta bihkedæjjam darjodh tjíeltide sjehteladtemen bijre saemien gielide tjíeltehealseodiënesjisinie.

Saemien gieleátnoe justijsesuerkesne

- Moenehtse meala reakta reaktatjáangkosne saemiestidh edtja faamosne árrodh abpe laantesne.
- Moenehtsen mielen mietie byöroe krievenassh buektedh saemien gieledaajroej bijre dan luvnie mij meatandoemesjæjjine veeljesávva saemiengielen meatandoemesjæjjamoenehtsinie.
- Moenehtse raereste riectielaakem jarkelidh guktie maahta átnoem saemien gieleste krööhkestidh gosse vuarjesjeminië aamhtesh akten jeatjah reaktan sertiëstidh.
- Moenehtse raereste aktem siejhme njoelkedassem sjehtesjidh mij jeahtha byögkelesvoete edtja dejtie állesth vieliëmaaksojde maeksedh mah leah saemien gieleátnoen gaavhtan.
- Moenehtsen mielen mietie tjuara barakoem saemien juridihkeles terminologijne prioriteradidh. Joekoen jaarjelsaemien jñh julevsaemien gielesne.
- Moenehtsen mielen mietie byöroe systematihkeles jñh guhkiebasse barakoem darjodh juktie dáárrhehtimmië lissiehtidh meatanbarkijjistie riectide, jñh joekoen hoksedh doemesjæjjah/doemesjæjjavaeltieh (dommerfullmektig) jñh jeatjah barkijh riectine seehtedh jaarjel- jñh julevsaemien gielemaahtojne.
- Moenehtse raereste reakta dam sjyöhtehke saemien gielem gihtjedimmesne nuhtjedh edtja faamosne árrodh abpe laantesne.
- Moenehtse raereste laakesne mieriedidh departemeente edtja pollisedajvh nammoehtidh mej sjíere áeliedimmieh saemien gieli ávteste.
- Moenehtse juvnehte aktem fokusem utnedh gielemaahtoese jñh barkijdie daajroejgujmie saemien sijjienommi bijre neavroebieljelimmiedíenesjisinie jñh bieljelimmiedáastoevisnie heannadimmide jñh orre aamhtesidie.
- Moenehtse meala daerpies aktine saemien tjaangemekvotine Pollisejílleskuvlese.
- Moenehtse meala Pollisejílleskuvle jñh KRUS byöroeh aktem laavenjostoem Saemien jílleskuvline tseegkedh dejnie fokusinië saemien biehkíem sjehtesjidh goh akte bielie daejstie ööhpehtimmijste.
- Moenehtse meala gaajhkeh mah kriminaalehoksen faangkegáetine jñh anstaaltine tjahkasjeh reaktam utnieh saemiestidh sinsitnine jñh sijjen líhke fuelhkine.
- Reakta aaj faamosne kriminaalehoksen frijjeheksegoevtesinie jñh ovvaantoeraerine.

- Moenehtse raereste laakesne mieriedidh departemeente edtja faangkegâetieh nammoehtidh mah edtjeh sjjere âeliedimmieh utnedh saemien gieli âvteste.
- Moenehtse raereste kriminaalehokse râajvarimmieh tjirrehte mah viehkiehtieh guktie saemiengieleldh nysenâjjah mah faangkegâetesne tjahkasjeh aaj sijjen gielereaktah âadtjoeh.
- Moenehtse tjierreste kriminaalehokse tjuara barkijh utnedh mah saemien gielh haalvoeh, jîh barkijh mah daajroem utnieh saemien kultuvren bijre, jîh
- Moenehtsen mielen mietie byöroe kriminaalehoksen sisnjelen eadtjohkelaakan barkijh dâârrehtidh saemiengieleldh maahtojne, guktie saemielaaken reaktah riektesinie sjædta dejtie mah faangkegâetine tjahkasjeh.

Saemien tjïelten reeremisnie

- Gïelevaarjelimmietjïeltine saemien gielh edtjeh nöörjen gieline mirrestalledh tjïelten reeremisnie.
- Dejnje jeatjah tjïeltine tjïeltestâvroe/staarestâvroe maahta nænnoestidh saemien edtja nöörjen gieline mirrestalledh abpe jallh bieline dehtie tjïelten reeremistie.

Laejhteme, vaaksjome jîh tjirkije

- Daaletje laejhtemeöörnege gusnie maahta laejhtedh akten bijjemes reeremeârganese, jâarhka. Tjuara tjïrrehtimmiem gielenjoelkedassiste nænnoestehtedh buerebe bihkedimmine, laavenjostojne jîh govlesadteminie dej ovmessie suerkiej gaskem.
- Tjïelte- jîh orrestimmiedepartemeente edtja vaaksjodh saemielaaken gielenjoelkedassh steeresuvvieh.
- Moenehtsen mielen mietie byöroe vuarjasjidh aktem nænnoestimmiem saemienlaakesne sijse biejedh mij jeahta bijjemes soejkesjîh tjïeltide jîh fylhkentjïeltide, mej diedte saemien gielen âvteste, edtjeh aktem buerkiestimmiem utnedh guktie saemielaaken gielenjoelkedassh edtjeh illesovvedh fiereguhtene tjïeltesne/fylhkentjïeltesne.
- Akte saemien giëletjirkije tseegkesâvva luhpine aktene orre laakesne. Gânka staateraernesne giëletjirkijem boelhekbarkose nammohte, raeriestimmien mietie Saemiedigkeste.

Dâârrehtimmie almetjijstie mej maahtoe saemien gieline jîh saemien kultuvresne

- Moenehtse meala maehteles ohtsijh saemiengieleldh maahtoejgumie, mej mietie jeenjesh gihthieh, edtjeh voestesreaktam utnedh barkose byögkeles ârganine aktene barkoedajvesne mij ellieslaakan jîh sâemiesmearan lea akten giëlevaarjelimmietjïelten sisnjelen. Seammalaakan dej seehtemi bijre jeatjah byögkeles ârganine dejtie ohtsijdie vihtiestamme saemiendaajroejgumie dastegh seehteme lea akten barkoen bijre gusnie tjuara saemien giëlutnijgumie govlesadtedh.

- Moenehtse meala årgaanh/giehtelimieh tjuerieh fokusem utnedh saemiengieleldh maahtoem däärrehtidh. Guhkiebasse soejkesjh juktie saemien maahtoem däärrehtidh byöroeh meatan vaaltasovvedh däärrehtimmiegaajdesne jih jeatjah sjyöhtehke stuvremetjaatseginie, goh vuesiehtimmien gaavhtan tjüeltesoejkesjh jih fylhkensoejkesjh.
- Moenehtsen mielen mietie byöroe systeemem vuariasjidh aktine jollebe baalhkanjieptjine dejtie almetjidie mej faageööhpehtimmie jih mej daajroe saemien gieline, desnie gusnie daate sjyöhtehke. Byöroe stipendh, permisjovnh baalhkinie jih minngieööhpehtimmieh j.v. vedtedh dan gâhkese maereles.
- Moenehtse meala barkijh gielevaarjelimmie- jih gielejeliiehtimmietjüeltine edtjeh reaktam utnedh permisjovnese baalhkinie juktie daajroem saemien gielesne ribledh gosse barkijen lea barkoe mij govlesadtemem dajven årrojigujmie kreava. Daate byöroe aaj faamosne årrodh byögkeles barkijidie jeatjah byögkeles årgaanine stoorrestaaretjüeltine mej sjiere dïedte saemien gieli ävteste gosse årgaane dagkeres daajroem daarpesje. Daan reaktese mahta krieveth barkije tjuara årgaanesne barkedh aktem vihties tïjtem ööhpehtimmien mænngan.
- Moenehtsen mielen mietie byöroe sjierelohkemepoengem sjehtesjidh saemien voestesgielese, seammalaakan goh ammesgiele jih realfaage jaarhkeskuvlesne.
- Moenehtse meala Maahtoedepartemeente byöroeh vuartasjidh mejtie nuepie gâävnesne Saemien jülleskuvle aktem nænnoesâbpoie râállam äädte maahtoovedtije studijefaalenasside, fokusinie saemien gieline jih saemien kultuvresne sjejmelaakan byögkeles reeremisnie. Daate mahta studijefaalneassh årrodh mah leah stuvreme vuesiehtimmien gaavhtan lohkehtäjide, healsoe- jih hoksebarkijidie, aamhtesereerijidie jih ävtehkidie byögkeles reeremisnie, pollisesuerkesne jih kriminaalehoksesne j.v.
- Moenehtsen mielen mietie byöroe bachelor- jih maasteregraadeööhpehtimmien tseegkedh jaarjelsaemien gielese.
- Moenehtse juvnehte akte öörnege tseegkesävva studijehjemmeligujmie mah nuepiem vedtieh ihke lohkehtäjjah annjebodts seehteminie mah saemiengielesne ööhpehtieh, maehtieh byjjes pedagogeles ööhpehtimmien vaeltedh.

Evtiedimmie jih ätnoe saemien gielijste

- Moenehtse raereste saemiengieleldh almetji reaktah toelhkem nuhtjedh byögkeles reeremisnie saemielaakesne stuvrelgieh.
- Moenehtse raereste Saemiedigkie luhpiedimmien vihteste goh staateautoriseradamme toelhke saemien gielide.
- Moenehtse raereste Saemiedigkie edtja aktem râállam utnedh evtiedimmesne autorisasjovnepryövijste saemien gielide.

- Moenehtse juvnehte saemiengieleldh TV-saadtegh læssanieh unnemes akten tæjmosse aarkebiejjie gusnie gaajhkh saemien gielh leah meatan, jih akten digitaale saemien åålmehraadijovekanaalen åvteste barkedh.
- Moenehtse juvnehte NRK Sápmi aktem sjiere fokusem beaja dåårrehtæmman meatanbarkijijstie mah åarjelsaemien jih julevsaaemien maaltoem utnieh.
- Moenehtsen mielen mietie byöroe jienebh programmh, spielh jih applikasjovnh saemien gieline evtiedidh.
- Moenehtse raereste Saemiedigkie edtja ráállam utnedh evtiedimmesne toelhekautorisasjovnepryövijste saemien gielide.
- Byöroe tjerkebe barkedh digitaale sijjeh evtiedidh gusnie mahta saemien gieline govlesadtedh, daan nuelesne akte nedteportaale saemien sisveginie.
- Moenehtsen mielen mietie lea joekoen vihkeles dam gielateknologeles byjresem UiT Nöörjen noerhtelisnie universiteetesne nænnoestehtedh jih evtiedidh. Daerpies åarjelsaemien jih julevsaaemien talesyntesem nænnoestehtedh jih evtiedidh, jih grammatihkekontrollem saemien gielide evtiedidh.

Gieleevtiedimmie – akte raasten dåaresth laavenjostoe

- Moenehtse raereste saemielaakesne mieriedidh Saemiedigkien barkoe vaarjelæmman jih evtiedæmman saemien gielijste Nöörjesne ellieslaakan jallh säemiesmearan mahta sertesovvedh akten ihkuve, gaskenasjovnaale, ektiesaaemien årgaanese.
- Moenehtse raereste akte orre saemien gieleårgaane, Saemien gielaerie, tseegkesåvva. Saemien gielaerie edtja Nöörjen Saemiedigkien barkoem terminologijeevtiedimmine tjåadtjoehtidh jih Nöörjen Saemiedigkien viehkie årroth dan ektiesaaemien gielaavenjostose.

Saemien sijjienommh

- Moenehtse raereste Staaten kaarhtevierhkie nænnoestimmieårgaanine sjædta dejtie aerpievuekien saemien nommidde. Daate sæjhta jiehtedh nommh voenine, gaertieninie jih eatnemenommh.
- Moenehtse raereste desnie gusnie jienebegieleldh sijjienommh dellie dihte båarasommes nomme edtja bijjemes tjåadtjodh. Dastegh juerie dle dihte giela mij lea viesjiehtommes siebriedahkesne edtja voestegh tjåadtjodh.
- Moenehtse raereste njoelkedassine tjüertestidh nænnoestimmiefaamoe mahta jienebegieleldh geajnoenommh seamma geajnosne nænnoestidh, jih daate ij leah ovvaantosne dejnie kriievenassine aktelaaketje geajnoenommh vihtiestidh.
- Moenehtse raereste Saemiedigkie nommem vihteste båtsoesjijtine jih mennie vuerpesne jienebegieleldh nommh edtjeh tjåadtjodh. Vihtiestimmie nommenænnoestimmie tsihkestahta dennie sjyöhtehe båtsoesjijtesne.

- Moenehtse raereste *gïelevaarjelimmietjïelth* jïh *gïelejïeliehtimmietjïelth* edtjïeh byögkeles saemien tjïeltenommh utnedh.
- Moenehtse raereste daejtie byögkeles nommide stoorrestaaretjïeltine sjïere dïedtime saemien gïeli ävtteste: Tromsø kommune: Romssa suohkan, Bodø kommune: Bådåddjo suohkan jïh Trondheim kommune: Tråanten tjïelte. Moenehtse haasta Oslon tjïeltem byögkeles saemien tjïeltenommem nænnoestidh.
- Moenehtse raereste daejtie byögkeles nommide fylhkide mah leah meatan dejnie aerpïevuekien saemien gïeledajvine: Nordland jallh Nordlånnda, Trøndelag jallh Trøndelage, Hedmark jallh Hedmarhke jïh Møre- og Romsdal jallh Møre jïh Romsdaelie.
- Moenehtse meala Saemiedigkie edtja dïedtem utnedh aktine tjåanghkies barkojne nïerhkedh juktie aerpïevuekien saemien sijjienommh registreradidh.
- Moenehtse raereste sjiltadimmie saemien nommijste, daan nuelesne nommh båtsoedajvine, prioriteradamme sjædta akten boelhken mij 10 jaepïeh vaasa. Moenehtse juvnehte barkoem aelkedh åarjelsaemien gïeledajvesne jïh barkoem jåerhkedh dejnie jeatjah gïeledajvine.
- Moenehtse raereste akte vuarjasjimmie dorjesåvva mejtie gåarede dejtïe ovmessie nommeregisteridie Nöörjesne orrestidh, tjåanghkan bïejedh jïh ektesne juhtedh.

VAT Vuona almulasj tjielggidusá 2016: 18

Vájmo giella. Oajvvadásá láchkamærrádusájda, dájmajda ja árnigijda sámezielaj vuoksjuj.

Tjielggidus nammadusás mij nammaduváj gånågislasj resolusjåvnå baktu ragátmáno 19. biejve jagen 2014. Vattedum Suohkan- ja ádástuhttemdepartemæntaj gålgådismáno 10. biejve 2016.

3 Tjoahkkájgæsos

Sisadno

Nammadusá guoradallamin li gålmmå oase. Álgon *Vuostasj oasse Nammadusá barggo* (1. gitta 5. kapihttala) vuoset gudi li nammadusán, mij sijá mandáhtta le, gáktu li barggam, vuodovuojno, buojkkudagá ja ålgoldis tjielggidusá. *Nuppát oasse Nammadusá árvustallama ja oajvvadásá* (6. gitta 21. kapihttala) sisadná duogásj diedojt ma li ájnnasa nammadusá bargguj, doajmme riektádille mij nammadusá árvustallamijda guosská, nammadusá árvustallama, oajvvadásá ja oajvvaduvvam dájma. *Goalmát oasen Láhkarievddadásá, háldaduslasj ja økonomalasj vájkkudusá* (kapihttala 22 ja 24) báhti økonomalasj ja háldaduslasj vájkkudusá nammadusá dájmaj oajvvadásájs, láchkaoajvvadásájs ja tsuojggidusá láchkaoajvvadásá iesjgenja mærrádusájda.

Kapihttal 1 gávvit gudi li nammadusán, mij sijá mandáhtta la ja gáktu li barggam. *Kapihttal 2* le tjoahkkájgæsos nammadusá bargos dárogiellaj, oarjje-, julev- ja nuorttasámegiellaj. *3. kapihttalin* boahtá nammadusá vuodovuojno ávddån. *Kapihttal 4* le nammadusá ålgoldis tjielggidus dárojuhttema birra mij gávvit gáktu dárojuhttemprosessá le ájgij tjadá giellaj udnásj dilláj vájkkudam. *Kapihttal 5* le nammadusá ålgoldis tjielggidus álmukriektålasj njuolgasusáj gáktuj ma nammadusá árvustallamijda ja láchkaoajvvadásájda vájkkudi.

Kapihttal 6 vuoset gáktu sámeziela li avtaárvvusasj ja dássåsasj ziela. *Kapihttal 7* vuoset gáktu udnni le organiseriduvvam ja makkir aktijvuohta la gaskan Sámedikke ja ietjá almmulasj ásadusáj ma sámezielaj ávdås vásstedi. *8. kapihttalin* tjielggiduvvá nammadusá oajvvadás ádá organiserimij giellaguovloj ja suohkankategorijda mij juo la ávddån biejaduvvam oasserapportan.

Kapihttal 9 árvvaladdá man ájnnasa sámezielak mánájgárde li, ja nammadus buktá oajvvadásáv man milta suohkana hæhttuji sáme mánájda sámezielak mánájgárddefålaladagáv vaddet. *10. kapihttalin* tjadátt nammadus sámezielåhpádimve vuodoskåvlån ja joarkkaskåvlån ja buktá oajvvadásájt gáktu udnásj njuolgasusá máhtti rievddaduvvat.

Kapihttal 11 gávvit doajmme riektádilev mij guosská lágaj, njuolgasusáj, almodimij ja sjiemáj jårggålilmáj, ja nammadus árvustallá gáktu dájt vælleggogisvuodájt máhtta hiebadahttet. *Kapihttal 12* árvustallá doajmme riektádilev mij guosská riektáj sámeziellaj vásstádusáv oadtjot ja gáktu dát riektá máhtta hiebaduvvat.

Kapihttal 13 árvvaladdá sáme ziellaanov varresvuoda- ja huksosuorgen. *Kapihttal 14* árvvaladdá sáme ziellaanov justissuorgen. *15. kapihttalin* árvvaladdá sáme ziellaanov suohkanij háldadusán. *16. kapihttalin* árvustallá nammadus gáktu udnásj årnik doajmmá; gáktu sáme ziellanjuolgasusáj lága tjuovoduvvi ja gáktu gujttima giehtadaláduvvi, ja jus la dárbbo

rievddadit. 17. *kapihttalín* árvustallá nammadus gáktu suohkana ja ietjá almulasj dievnastusfálaldiddje máhtti áttjudit barggijt gudi sámegielav bukti.

18. *kapihttalín* gávvit nammadus oanegattjat dálkkumnammadusá tjielggidusá guoskavasj ášijst ja árvustalli makta galggá dálkkumav lága baktu mierredit. *Kapihttal 19* tjielggi gáktu gielaj hárráj riikkarájáj rastá barggá ja nammadus árvustallá gáktu dáv máhtta formaliserit. 20. *kapihttal* sáme bájkkenamájst árvvaladdá. *Kapihttal 21* teknologalasj tjoavddusijst tjielggi.

22. *kapihttal* gávvit ökonomalasj ja háldaduslasj vájkkudusá nammadusá dájmaj oajvvadusásj.

23. *kapihttalín* li nammadusá oajvvaduvvam láhka- ja njuolgasdusrievddama tjoahkkidum. 24. *kapihttalín* li tsoojggidusá láhka-oajvvadusá mærrádusájda.

Vuodulasj vuojno

Nammadus vuojná giellariektá gávnnuji uddni ienemusát sáme giellaháldadimguovlon, uddni li dáppe 10 suohkana. Nammadusá mielas le oajvvehásstalus gehtjadit jut giellanjuolgasdusá tjuovoduvvi. Vuonarijka riikkagasskasasj vælggogisvuodaj milta dættot nammadus giellariektá gávnnuji gájka sámegielajda ieme giellaguovlojn, ja aj daj guovlojn gánná edna sáme árru, dagu stuoráp stádajn.

Nammadus dádjat ávdep ájgij dárojuhttem la ednagav vájkkudam sámij giellaánov gitta udnásjga bæjvváj. Nammadus dættot gå la dárojuhttema tjielggidusájst barggam de la giellalasj ássjijt dættodam, dagu mandáhtta mierret. Álgoldis tjielggidus mav nammadus la oadtjum vuoset dárojuhttem ájgij tjadá la buoragit dokumenteriduvvam. Ájtu tsoojggi nammadus jut binnep duodastibme gávnnu mij guosská gáktu dárojuhttem gevaj bájkálatat ja gáktu dárojuhttem la ájnemis ulmuttjida vájkkudam.

Nammadusá vuodovuojno la jut gájka sámegiela li avtaárvvusasj ja dássásasj giela, sihke ietjasa gaskan ja dárogiela gáktuj. Gájka sámegiela li klassifiseriduvvam ájteduvvam jali viehka ájteduvvam giellan. Sierraláhkáj la oarjjel- ja julevsámegiela dille viehka duodalasj. Dasi duodden la aj gielladille ietjálágásj juohkka ájnna giela giellaguovlon, ja suohkanijst li iesjgeŋga hásstalusá ja dárho. Dan diehti la nammadusá mielas ájnna njuolgasdusájst ja dájmajst ádástuhttet váj udnásj sebrudahkáj hiephi. Navti nammadus njuolgasdusájst álkkebun dahká ja hiebaduvvam tjoavddusijst jáhtuj biedjá.

Árbbedábálasj giellaguovlo

Makkir sámegiellaj (jali -gielajda) vælggogisvuoda galggi guosskat, le ienemusát tjanádam geográfalasj guovlojda, giellaguovlojda, ma li ieme sámegielak guovlo Vuonan. Nammadus le gávvidam oarjjel- julev- ja nuorttasámegiela guovlojt ja nammadusá mielas le Sámedikke duogen dájt mierredit. Nammadus oajvvat Sámedigge galggá mierredit njuolgasdustjálav mij sisadná iesjgeŋga ieme giellaguovlo vijddudagáv.

Sáme giellaguovllo

Váj ienep sáme bessi sámegielav adnet gå siján le aktijvuohta oajvátattjat, de le nammadus gehtjadam jut udnásj háldadimmodælla bierrist rievddiduvvat. Nammadus le vuorodam gehtjadit jus ulmme le sámegielajst bisodit jali ælládahttet. Nammadus oajvvat iesjgeŋga suohkanij sierralágásj njuolgasdusá dagáduvvi. Nammadusá mielas dákkir sierra njuolgasdusá juohkka ájnna suohkanav vuorot. Dán láhkáj sjaddá nammadusá mielas aj álkkep suohkanijst sáme álmumgijn áhtsást bessat sæbrat sáme giellaguovlluj.

Nammadus buktá oajvvadusáv gáktu udnásj giellaháldadimguovlo suohkana bierrist kategoriseriduvvat. Nammadus oajvvat suohkana Guovdageaidnu/Kautokeino,

Karášjohka/Karasjok, Unjárga/Nesseby, ja Deanu/Tana sjaddi *giellabisodimsuohkana*. Nammadusá vuojno milta li giellabisodimsuohkana suohkana gánná gávnnu nuoges sámegeielak máhtudahka nav váj sáme giela li dievalattja ja sebrudakguodde giela. Dat sámegeiella mij suohkanin le galggá háldadusgeiellan. Uddni oajvvaduvvi giellabisodimsuohkana dássju nuorttasáme giellaguovlon.

Dá ietjá suohkana giellaháldadimguovlon, Loabák/Lavangen, Porsanger/Porsángu, Gáivuotna/Kåfjord, Divtasvuodna/Tysfjord, Snåase/Snåsa ja Raarvihke/Røyrvik aneduvvi *giellaælládahttemsuohkanin*. Giellaælládahttemsuohkana li suohkana gánná nammadusá milta dárbaduvvá sámegeielajt ælládahttet. Ietjá giellaælládahttemsuohkana máhtti liehket Hattfjeldal, Røros, Engerdal, Hamarøy/Hábmer ja Skáne/Skånland, aktan moadda ietjá suohkanij. Dáj suohkanijn rievtesvuoda ja vælggogisvuoda stivrriji dievnastusájt ma giellaælládahttemav nanniji, ja binnep suohkana sámegeielak háldadimev.

Nammadus oajvvat vissa stuorrastádajn galggi sierraláhkáj sámegeielaj ávdås vásstedit. Nammadus oajvvat *stuorrastádasuohkana* Roandem, Rámssá, Bådádjo ja Oslo galggi sierraláhkáj sámegeiella ávdås vásstedit.

Ávdåsvásstádus sámegeielaj ávdås

Suohkanijn, fylkkasuohkanijn, fylkkamánnijn, direktoráhtajn, departementajn, Sámedikken ja ráddidusán li iesjgeŋga rolla sámegeielaj bargo aktijvuodan. Suohkanijn ja fylkkasuohkanijn le guovdásj rolla dilev láhtjet sámegeiela adnuj ietjasa viesádijda ja dievnastusájn majt galggi fállat. Stáhtan galggá sámegeielajt bisodit ja ávdđánahttet láhka- ja budsjehttamærrádusáj baktu. Dási gullu aj jut sáme sebrudahka ja de sierraláhkáj Sámedigge bæssá sámegeielajt suodjalit ja ávdđánahttet Vuonan.

Nammadusá mielas le dárbo rievddadit oajválattja- ja rollajuohkemav Sámedikke, stáhta, suohkanij ja ietjá almulasj ásadusáj gaskan. Nammadusá mielas galgaluluj Sámedikken inep vejulasjuvoda mierredit ássjij ma li ájnna sáme giellaávdđánahttemij. Dát guosská sierraláhkáj ássjijda mánájgárdde- ja skávllásuorgen. Sámedigge le uddni alemus oajvålasj mij guosská giellaávdđánahttemij, normerimij ja sáme duollatjållemij. Nammadusá mielas birri Sámedikken inep háldadusávdåsvásstádus sámegeielaj ávdås ábbálatjat.

Sámedikke njuolgadustjålafábmo

Nammadus oajvvat Sámedigge galggá mierredit guovtegielakvuodarudáj njuolgadustjålågav, ja rávvit Sámedikkev rudájt inebut adnet giellaælládahttemij mánájgárdijn ja skávllájn.

Sáme giellaresurssaguovdátja

Nammadus oajvvat gálmhá giellaresurssaguovdátja Sámedikke vuolláj ásaduvvi, akta oarjjelsáme giellaresurssaguovdásj, akta julevsáme giellaresurssaguovdásj ja akta nuorttasáme giellaresurssaguovdásj. Giellaresurssaguovdátja galggi koordinerit ja rádiijt vaddet. Duodden miejnni nammadus giellaresurssaguovdátjijn birri ávdåsvásstádus dálkkuma, jårggálime, diehtjuohkema ja guhkásáhpadime ávdås.

Giellaresurssaguovdátja galggi gáhttit jut giellarievtesvuoda inebut álliduvvi, ja galggi suohkanijt ja ájnegas ulmutijt viehkedit dævdátijt sámegeielak dievnastusfålaldagájt. Ajtu galggi suohkana ja fylkkasuohkana ájn fålaldagájt ietjasa viesádiddijda hiebadit ja gáhttit jut suohkana dievnastusfålaldagá njuolgadusá tjuovoduvvi.

Giellaresurssaguovdátja sjaddi sierraláhkáj ájnna sámegeielak mánájgárdde- ja skávlláfålaldahkaj. Giellaresurssaguovdátjijn galggi sierra ulmutja gudi mánájgárdij ja skávlláj

ávdás vásstedi. Mánárgárde- ja skávláaktijvuhtaulmusj iesjgenga giellaresurssaguovdátjin e galga sajjáduvvam ásadusáj sadjáj, farra viehkken nannit udnásj fáladagájt. Nammadus miejnii dahkamusá ma giellaresurssaguovdátjin galggi mánárgárdij ja skávláj gáktuj la dievnastusájt fállat ja hiebadahttet, sierraláhkáj gá ádá sámegiela fáladagá galggi ásaduvvat.

Stuoves gájksáme orgádna

Nammadus nannusit alot stáhtav oadtjot sadjásis sjehtadusáv Svierigijn ja Suomajn gánná stáhta ietjasa tjadni aktisasj barggij gielaj vuoksjuj. Nammadus oajvvat birástagá dákkir aktisasj barggij mierreduvvi nuorttarijkaj sámekonvensjávnnán. Nammadus oajvvat loahpádusáv sámelágan mij javllá Sámedigge bæssá mierredit jus álles jali oase giellabargos galggá biejaduvvat stuoves rijkajgasskasasj, gájksábmelasj ásadussaj. Stuorra dárbbu la termajt ávdánahttet moatten sebrudaksuorgen, ja sierraláhkáj oarjijel- ja julevsámegiela. Sáme li ájgij tjadá rijkkarájáj rastá aktan barggam. Akta ulmijs la sámegiela e galgga ærránit lándas lánndaj. Dát la sivvan gá Vuona Sámedigge ij bierrí ádá bágojt normerit jus e dav dagá Svieriga ja Suoma Sámedikkij.

Uddni la rájáj rastá barggá prosjevta baktu man namma la Sáme Giellagálldo. Nammadus oajvvat stuoves orgánav ásadit. Nammadusá mielas li vásádusá ma li Sáme Giellagálldo prosjevta boahtám buorre vuodon ásadibmáj. Stuoves orgána ásadime le stáhtaj duogen makta dilev láhtji dákkir aktisasj barggij rijkkarájáj rastá.

Sáme giellaráde

Nammadus oajvvat Vuona Sámedigge stuoves orgánav ásat, Sáme giellarádev. Sáme giellaráde galggá Vuona Sámedikke terminologijabargov dahkat ja liehket Vuona Sámedikke oasse gájksábmelasj giellaaktisasj bargos. Nammadus oajvvat ádá háldadusdahkamusájt Sámediggáj ja miejnii soajttá vuogas árvustallat jus dahkamusá dálkkumlábijtt vaddet ja láhkajárggálimijtt dáhkkitid bierriji Sáme giellarádáj biejaduvvat.

Máná ja nuora

Gá galggá sámegiela addnij lágov lasedit de la giellajoarkkem buolvaj gaskan viehka ájnas. Gá æjgáda e sámegiela buvte de mánárgárde ja skávlá sjaddi viehka ájnas giellaarena. Nammadusá mielas li sámé mánárgárde állu ájnnašamos vædtsak gá galggá sámegiela bisodit ja ælládahttet. Dási gulluji aj dájma ma sihkarassit máná áhpáduvvá sámegiellaj ja dav oahppá.

Nammadus oajvvat gájka suohkana galggi sámegiela mánárgárde fáladagáv fállat jus æjgáda dav sihti. Návti sámé máná aj oadtju individuála riektáv sámegiela mánárgárdáj. Nammadus la dudálasj Stuorradikke mærrádusájn jut sámé mánárgárde barge galggi buktet sámástit, ja vuorddá dát joarkká láhka- ja njuolgadustjálabargoj ja ressursaj váj dáv nahká állidit.

Vuodoáhpádušá ájnnašamos hásstalusá nammadusá mielas le dat jut sámé oahppij riektá sámé áhpádušmáj ij álliduvá. Dan diehti la nammadus ietjasa árvustallamijn ja dájmaj oajvvadusáj fokuserim dán riektá állidime riektáj. Nammadus oajvvat riektá sámegiela áhpádušmáj giellabisodim- ja giellaælládahttemsuohkanij álggolin nanniduvvá, navti váj gájbbáduš galla oahppe gávnnuji ávdál oadtju fáladagáv binneduvvá lágev oahppijs gálmá oahppijda. Sámeáhpádušme joarkkaskávlán bierrí vijdeduvvat váj juohkkahasj guhti la sámegiellaj jali – giela áhpádušmav vuodoskávlán oadtju riektáv sáméáhpádušmáj nanos modellaj milta. Vijddábut oajvvat nammadus sámegiella vuostasj- jali nubbenigiellan galggá liehket bákkulasj

giellabasisoimihkaniin. Nammadus miejnii giellaelládahttemsuohkana ja stuorrastádasuohkana bierriji ásadit unnemusát avtav sáme profijllaskávláv suohkanin. Sáme profijllaskávlájn hættu liehket álles sáme oahppofálaldahka. Giellaelládahttemsuohkanin ja stuorrastádasuohkanin sihta nammadus álgadit sierra fágav sáme kultuvran ja histávvrán oahppiida gudi tjuovvu Máhttoláppitim sáme, valla gejn ij la sáme giela áhpadihme vuostasj- jali nubben giellan. Dási duodden oajvvat nammadus moadda dájma mánárgárde- ja skávllásuorgen, duola dagu jut suohkanin galggi plána álles sáme giela fálaldahkaj, gá mánná mánárgárdes skávlláj sirddá, ja aktisasj barggij riikkarájáj rastá. Gá galggá sáme giela álládahttet, bisodit ja ávdánahttet de miejnii nammadus dá dájma galggi vuoroduvvat. Dárbo la nannit bargov ja ressursaanov váj sihkarastá jut gájka gudi sihti oadtju buorre sáme mánárgárde- ja áhpadihfálaldagáv.

Nammadus la sierraláhkáj berustam oarjjelsáme mánárgárde- ja áhpadihfálaldagás, danen gá oarjjelsáme giella le viehka várnahis dilen gá galggá giela bisodit ja álládahttet. Danen la ájnas gá giellaressursaguovdáttjav álgat ja ulmutjav virggáj biedja guhti mánárgárde- ja skávlláássij ávdás vásstet Sámedikke vuolen, ahte dájma ma buoragit doajmmi e gádo. Oarjjelsáme guovlo mánárgárde- ja skávllásuorge áhpadihmáris la unne ja oabllát. Nammadus dáttot stáhtan la ávdásvástádus álles oarjjelsáme giela áhpadihme, mánárgárde rájes gitta joarkkaskávlláj ja állessjattukháadimáj. Danen oajvvat nammadus stáhta badjásasj ávdásvástádus tjoahkkiduvvá alep dásen dajs skávllájs gudi oarjjelsáme giela áhpadihme fálli ja oarjjelsáme mánárgárde.

Lágaj, njuolgadustjálaj, diedoj, almodimij ja sjiemáj járggálibme

Nammadus dáttot gá sáme giella ienebut aneduvvá almulasj háldadusán, dagu gá lágajt, njuolgadustjállagijt, diedojt, almodimijt ja sjiemáj sáme giela járggá, de la dat viehken terminologijaávdánimáj. Nammadus vuojnná dárbov sáme giela riektá ja vælggogisvuoda álkkebut gávnnuji gieda ávdán. Dárbo la aj tjelgadit makkir vælggogisvuoda almulasj ásadusájn li sáme álmuga gáktuj.

Nammadus oajvvat lágá baktu mierredit almulasj oajválattjav vælggogisvuodav sáme giella járggálit guovdásj diedojt ma sierraláhkáj guoski ájnegis ulmutja riektásihkarvuotaj jali pasienntásihkarvuotaj. Duodden miejnii nammadus almulasj orgána sáme giella guovlon galggi vissa almulasj diedojt sáme giela vaddet. Nammadus oajvvat joarkket vælggogisvuodav sáme giella tjálatattjat diededit.

Mij guoská lágajda ja njuolgadustjállagijda, de miejnii nammadus guovdásj lágá ja njuolgadustjállaga ma sebrudagán aneduvvi, ja ma sámijda aj guoski, galggi sáme giela járggáluvvat. Duodden galggi lágá ja njuolgadustjállaga ma li sierraláhkáj ájnnasa sáme álmugij, sáme giela gávnnut.

Nammadus oajvvat Sámedikke duogen sjaddá dáhkkitid sáme giela láhkájárggálimijt, valla dáttot fáhkadepartementajn la ávdásvástádus járggálit lágajt ietjasa suorgen.

Riektá vásstádussaj sáme giela

Nammadus oajvvat almulasj orgána sáme giella guovlon galggi hættut vásstedit guoskavasj giella ietjasa guovlon, sihke njálmálatattjav ja tjálatattjav. Giellaelládahttemsuohkana ja stuorrastádasuohkana majn la sierralágásj ávdásvástádus sáme giela ávdás bessi dálkáv adnet gá vásstedi. Gánágis máhtta njuolgadustjállaga baktu mierredit gáktu galggá vásstedit, dasi gullu aj mierredit sierra telefávnná- ja iejvvi májgijt ulmuttijda gudi sihti guoskavasj sáme giela guládallt.

Justissuorgge

Riektá sámástit justissuorgen la uddni dan duogen gáktu duobbmastávlá, politija- ja guoddalimoajválattja ja Kriminalhukso la organiseriduvvam. Nammadusá miejnni dárba j láhkarievddadamav navti váj riektá sámegiela adnet ienebut ájnegis individaj tjanáduvvá farra gá orgádnaj, ásadussaj jali geografalasj guovlluj.

Duobbmastávlá

Nammadus miejnni bierru vijdásap riektá sámegiela adnet riektásysteman gá mij udnásj nuolgasáj milta la. Dát dan diehti danen gá udnásj nuolgasáj dássju guoski duobbmastávláda maj ámmátguovlo állásit jali muhtem mærráj la oassen giellaháldadimguovlos. Sæmme báttá vuojnná nammadus juridihkalasj terminologija sámegiellaj vádnun, dáhkkidum dálká vádnuni, ja sámegiela duobmára vádnuni ja navti la ráddjium man guhkás dájt riektájt máhtá vaddet. Nammadus sihtá ávdedit man ájnas la jut juohkkahasj galggá bessat ietjas giellaj juojddáv tjielggit, ja dan diehti miejnni riektá sámástit (ietjas tjielggidusáv buktet sámegiellaj) riektájtjähkanimen galggá álles lánndaj guoskat. Jus guoskasasj duobbmastávlá ij sámegiela buvte de dát merkaj riektá la dálkáv jali járggáldidjev áttjudit.

Politija- ja guoddalimoajválattja

Mij guoská politija- ja guoddalimoajválattjajda, diehtá nammadus udnásj væráláda átsáidibme galggá dáhpáduvvat ”danga sajen” gánná dáhpáduváj. Nammadusá mielas dát máhtá ráddjit vejulasjuodav guoskasasj sámegiellaj átsáduvvat. Nammadus oajvvat riektá sámástit galggá guoskat lánndav miehtáj, ja galggá guoskat dáppe gággu átsát, aj jus la danga sajene. Jus bargge dievnastusán ij sámegiela buvte, de galggá dibdet tjielggit guhkásdálká baktu.

Kriminalhukso ja rijddotjoavddevráde

Nammadus oajvvat riektá sámástit giddagisán vijdeduvvá giddagisájda lánndav miehtáj, váj oarjel- ja julevsáme giellaadno aj dasi gullu. Bierru mierreduvvat makkir ásadusáj galggá sierralágásj ávdásvástádus sámegiellaj ávdás, váj gávnnuji fálladagá duobbmiduvvam ulmuttjij árrombájke lahka. Nammadusá mielas luluj vuogas Báddáduv vaddet sierralágásj ávdásvástádusáv julevsámegiellaj hiebadit, ja Verdal giddagisaj sierralágásj ávdásvástádusáv oarjelsámegiela ávdás, ja jut Vadsø ja Råmså giddagisá ájn galggi nuorttasámegiela ávdás vástedit. Jus sihkarvuoda milta la dáhkkiidathte de bierru hiebadit váj sámegiela gudi li duobbmiduvvam ja lánnda ietjá giddagisáj tjáhkkiáhi bessi áhtsát sirddet giddagisájda majn la sierralágásj ávdásvástádus sámegiellaj ávdás. Giellariektá galggi aj giellaguovlo friddjahuksuj ja rijddotjoavddevrádjida guoskat.

Varresvuohhta- ja hüksosuorgge

Nammadus juorrrul gá same giellaadnuv ábbálettjat, ja sierraláhkáj oarjel- ja julevsáme giella- ja kulturdájdussaj ij la heva hiebadam. Nammadus ávdet man ájnas la sámegiela ja same kultuvra máhtudagáv nannit varresvuoda- ja hüksosuorgen ja sierraláhkáj stáhta mánájsuodjalusán.

Nammadus oajvvat lága baktu mierredit individuála riektáv giella- ja kulturhiebadum dievnastusájda vájku gággu dat ájnegis ulmusj árru. Dát merkaj pasientan jali addnen la riektá guoskasasj sámegiela adnet varresvuoda- ja hüksobarggij guládjijn lánndav miehtáj. Mærrádus la sierraláhkáj ájnas sidjij gudi e heva dárogielav buvte, gá diedo ma guoski pasientasihkarvuohhtaj galggi vatteduvvat, jali gá la ájnas jut dievnastus la same kultuvrraj

hiebaduvvam. Vijdedum riektá sámezielajda dievnoduvvat, dat sihtá javllat sámástit vájku man buoragit dárogielav bukta, oajvvat nammadus differensieriduvvá ja tjanáduvvá suohkankategorijajda. Riektá guosská dan giellaj mij aneduvvá dievnastusfálaldagá giellaguovlon.

Nammadus oajvvat áttjudut guhkáskonsultasjávna vejulasjvuodav áttjudit sámezielak dáktárij aktan bagádallamárnigijn telematihka baktu fásstadáktárij gejn li sáme pasienta. Dát la sierraláhkáj dajda ášijda Vuonarijkas gánna sámezielak fásstadáktára e pasienta suohkanin gávnnu.

Nammadus oajvvat vijdedit nasjonála teamajt *Sáme nasjonála máhtudakguovdátjin* – *psyhkalasj varresvuhtasuodjalibme ja gárevselga (SÁNAG)* váj sjaddi stuoráp fáhkajuohkusa iesjgenga kontávrrán sihke julev- ja oarjjelsáme guovlon. Vijddásappot miejnni nammadus bierrí árvustallat ásadit sierra kontávrrájt Rørosan, Roandemin ja Råmsån aktisasjbargegon varresvuhtaviddnudagáj dáj guovlojn.

Nammadus doarjju Sáme varresvuodapárka álgadimev ja rávvit Sáme varresvuodapárkav vijddásappot ávddánahttet álggoálmumukguovdátjin, fálaldagáj spesialistvarresvuodadievnastusán somatihkka, psyhkalasj varresvuhtasuodjalibme ja gárevselga.

Vuorodum virggájbieđjam ja virggeloabe báłkkájn

Váj giellariektá galggi duohta dilev doajmmat de la dárbo lasedit sámezielagij lágov gejn la fáhkamáhtudahka divna suorgijn. Nammadus oajvvat duola dagu sámezielak máhtudahka ja/jali ávddámáne ienebut galggi aneduvvat virggádimeijn, sierraláhkáj giellabisodimsuohkanijn, valla aj ietjá almulasj ásadusájn ma sáme áłmmugav galggi dievnnot. Nammadus dáttot gájbbádušá giellamáhtudahkaj virggájbieđajijn álu le ássjálasj ja dárbulasj gájbbedit, sámmi láhkáj gá dárogielamáhtudagáv gájbbet sámmilágásj virgijda. Dát sierraláhkáj guosská virgijda gánna dárbađ buorre gielladáđjadusáv persávnnásihkarvuoda diehti jali gánna virgen la muhtem aktijvuohhta áłmmugijn. Nammadus sihtá aj dáttodit ásadusá hæthtuji virggájbieđjam- ja máhtudakplánađt dahkat maj ulmme la ienep sámezielak bargge ja jut buorep báłkká soajttá viehkenáevvon. Ietjá stimulerimdájma dagu stipenda, virggeloabe báłkkájn jna. bierrí aj vatteduvvat nav guhkás gá la vuogas. Nammadus ajtu dáttot sij gudi dákkir virgelábiđt oadđu, bierríđi aj hæthtut barggat orgána vissa ájgev mañnel gá virgeloaabes máhttsi.

Gujttim, bárrájgæhtto ja oahttse

Nammadus oajvvat joarkket udnásj gujttimárnigav sámelágan. Nammadusá mielas bierrí ajtu giellanjuolgasusáj tjuovvolibme nanniduvvat buorep bagádallama, aktisasjbargo ja guládallama baktu iesjgenga ásadusáj gaskan. Nammadus oajvvat aj buoredimeijt, dan vuolen sámeléga giellanjuolgasusáj bárrájgæhttjamárnigav. Bárrájgæhttjamfábmo galggá Suohkan- ja áđástuhttemdepartemæntaj gullut, valla Sámedigge galggá bárrájgæhttjambargo sisanov ja vuorodimeijt stivrrit. Nammadusá mielas la dárbo sáme giellaoahttsáj, guhti Gánágisás stáhtaráden áremála ájggudahkaj virggáj bieđaduvvá, Sámedikke árvvalusá milta.

Sámeziella suohkanij háłdadusán

Nammadus la árvustallam makkir dájma hæthtuji jáhtuj bieđaduvvat váj sámezielaj adno háłdadusán lassán, dan vuolen bájkálasj ja guovlolasj polihtikalasj orgána. Nammadus oajvvat *giellabisodimsuohkanijn* galggá væłggogisvuohhta guoskavasj sámezielav adnet suohkana

háldadimgiellan ja tjáhkaniemiellan, duodden dárogiellaj suohkana háldadusán. Ietjá suohkanij máhtta suohkanstivrra/stádstivrra mierredit sámegeiella galggá dárogiela dássásasj álles jali oasátijn suohkana háldadusás.

Dálkkum almulasj suorgen

Nammadus ham oajvvat differensieriduvvam riektá ja vælggogisvuoda suohkankategorijaj milta, ja ájnegis ulmuttija inep giellariektá. Ávdutjis ham diehtep sámegeielak bargge iesjgenga suorgijn vádnuni, danen dárbaHIP inep dálkkumdievnastusájt. Nammadusá mielas galggá dáv fálddagáv nannit.

Dálkkumnammasusá lálkha oajvvadus sjaddá nammasusá dáddadusá milta nannit sámegeielagij vejulasjvuodav sámástit gá sijájn la aktijvuohta almulasj ásdusájn udnásj giellaháldadimguovlo álggolin. Váj udnásj giellaháldadimguovlo njuolgdusájt bisot oajvvat nammasus sámegeielagij riektá dálkkáj sámelágan mierreduvvá. Nammasusá oajvvadus sámegeiela ano vijdádibmáj merkej inep dárbo dálkás, mij vat merkej vuogas tjoavddusa guhkásdálkkumij hættuui dagáduvvat.

Nammadus doarjju inemus oassáj dálkkumnammasusá oajvvadusáv jut sámegeielaj dálkká autorisasjávnná galggá oassen dábalasj autorisasjávnnáárnigis. Nammasusá mielas galggá galla Sámedikken roalla gá galggá sámegeielaj autorisasjávnnágæhttalimij stielit ja oajvvat Sámedigge vaddá juollodimev dálkájda gudi li autorisasjávnnágæhttalimev rijbadam.

Sáme giellaano statistihka ja registrerim

Gá ájnegis ulmuttija giellaano statistihka ja diedo vájlluui de la dat stuorra gássjelisvuohtan gá galggá sáme gielladájmajt plánit ja jáhtuj biedjat. Danen oajvvat nammasus sámegeielakvuoda registrerim galggá lága baktu álmukregisstarlágan mierreduvvat. Nammasus hasot aj ávdánahttet metávdájt gáktu buorre statistihka áttjudit mij gávvit galles li sámegeielaga ájnegis gielaj ja suohkanij milta.

Sámegeielaj adno ja ávdánahttem

Nammadus miejnni giellateknologija la vuodon váj sámegeiela galggi máhttet birggit adnogiellan ádájjgásasj sebrudagán. Sáme aktijvuodan guosská dát inemusát dasi jut bæssa sámegeielaj ja sáme bokstávajt juohka IKT-aktijvuodan adnet. Nammasus sihtá dættodit sáme namá ja bájkenamá galggi duolla tjáleduvvat ja dát sihkarvuohtaj aj guosská, sierraláhkáj hiehteatáhtajda. Gielaj stahusa gáktuj ávdálijguovlluj la aj ájnas jut prográmma, spela ja applikasjávnná sámegeielajda gávnnuui, sierraláhkáj manájda ja nuorajda.

Nammadus miejnni guhkásáhpadime teknologalasj vædtsagijt hættu vuorodit, ja nuorttarijkaj aktisajs barggo digitála sáme oahpponævoj ávdánahttema gáktuj. Duodden miejnni nammasus aj galgaluluj vijdásap sáme mediasiasadno, ja sierraláhkáj julev- ja oarjjesámegeiellaj dárba vijdásap fálddagáv.

Sáme bájkenamá ja suohkanij namá

Nammadus miejnni sáme bájkenamá li ájnas kulturmuojto, ma duodden diedoijt vaddi ja sámegeielajt vuojnnusij bukti. Sierraláhkáj la dárbo oarjjesáme bájkenamájt ja tjæroj namájt vuojnnusij bukti. Oajvvaduvvá nav ruvva gá máhttelis álgadit sámegeielak galbajt tsieggima vuorodimev, duola dagu nasjonála lágev-jage ájggudagán sámegeielaj ávdás, gánná oarjjesáme guovlon álggá.

Nammadus oajvvat Stáhta kárttadájmadahka galggá mierrediddje oajválattjan sáme namájda tjoahkkebájkijda ja sijdajda, ja jut Sámedigge galggá mierrediddje oajválattjan tjeroj namáj gáktuj. Gánná moadda bájkkenamá li ávtán sajen ja avta buohta galbajn ja nav vijdásapport aneduvvi, de galggá namájt vuorro tjuovvot makkir namma la vuorrasamos.

Nammadus oajvvat lága baktu mierredit jut *giellabisosidimsuohkanijn* ja *giellaelládahttemsuohtkanijn* galggi almulasj sáme suohkannamá. Nammadus oajvvat sáme namájt stuorrastádasuohtkanijda majn la sierra ávdásvásstádus sámezielaj ávdás ja hasot mierrediddje oajválattjav almulasj sáme namájt mierredit.

Nammadusá oajvvadásá økonomalasj ja háldaduslasj vájkkudusá

Gá la dájmaj oajvvadásáj barggam la nammadus álggám badjásasj ulmijn mij le bisodit ja ælládahttet oarjelsáme, julevsáme ja nuorttasáme zielajt. Váj galggá sámezielaj boahhteájgev nannit, de la nammadusá árvustallama milta, viehka ájnas ienep ressursaj sáme giellabargguj. Dát guosská gájka sámezielajda, valla sierraláhkáj oarjjet- ja julevsámezielaj. Nuoges rudájt juolodit la dan diehti stáhta duogen. Sæmmi báttá la nammadus berustam udnásj sáme giellabargo rudájt buoremus láhkáj adnet, ja oajvvat dan diehti aj muhtem dájma ma guosski giellabargo organiserimij.

Nammadus la nav guhkás gá li vuojnnám vejulasj tjielgadam økonomalasj vájkkudusájt dájmaj oajvvadásájs. Nammadus sihtá aj dættodit moadda dájmaj gáktuj la læhkám hásttaliddje økonomalasj ja háldaduslasj vájkkudusájt tjielgadit, muhtem mærráj dan diehti gá statistihka vádnuni. Dan diehti sihtá nammadus dættodit moatten dájman le viehka állo iehpesihkarvuohhta gálomerustallamijn, ja muhtem dájmajt hæhttu lagábut guoradallat ja tjielgadit váj vuojnná man álov máksi.

Nammadusá mielas li moadda dájma ma hæhttuji investerimin gehtjaduvvat jus sámezielaj barggo galggá dågálasj dássáj állit. Dát guosská duola dagu galba sámezielajda, járggálime, teknologalasj tjoavddusa, terminologija ávddánahttem, sáme oahpponævo ja nav vijddábut. Dá li dájma gánná gálo ma akti báhti li dárbulattja ja dá gálo ma akti báhti sjaddi stuorábun gá jahkásasj gálo ájge nalluj. Dan diehti miejnni nammadus bierru sierra fokus sámezielajt nannit, ja jut bierru sierralágásj berustibme dássta boahhte lægev jage váj gálo hiephi daj vælgegogisvuodaj gáktuj ma stáhtan li sámezielaj vuoksuj.

Nammadus sihtá ávddán giesset jut buorre sámezielak mánájgárddefálaldahka aktan járkajn sámezielak skávlláj la ájnnasamos doajmma gá galggá sámezielajt bisodit ja ælládahttet. Navti la sáme mánájgárdde- ja skávlláfálaldahka mij buoragit doajmmá állu guovdátjin gá galggá sámezielajt bisodit ja ælládahttet. Gálo tjanádum moaddásijda dásj dájmajs, duola dagu sámezielak mánájgárdde ja áhpadibme, li dal ájn gáhtu ráddjidum gá ælla nav moattes gudi dájat dievnastusájt adnuj válddi.

Nammadus vuorddá nammadusá oajvvadás sjaddá ássjen ráddállamijn ja ietjá ságastallamijn Sámedikke ja stáhta oajválattjav gaskan.

3.1 Nammadusá oajvvadásá dájmaida tjoahkkidum

Álgo

Vuollein tjuovvu tjoahkkájgæsos nammadusá oajvvadásájs kapihttalij milta. Dájt galggá láhkát nammadusá árvustallamij ja oajvvadásá iesjengga kapihttalain mujton, sierraláhkáj økonomalaj ja háldaduslaj vájkkudusá kapihttal.

Sámegeiela dásásasaj ja avtaárvvusasaj giellan

- Nammadus oajvvat unnep gielalaj divvomav sámelága § 1-5 jut sámegiela ja dárogiela li avtaárvvusasaj giela. Sámegeiela galggi dásásattja 3. kapihttala mærrádusáj milta.

Sámegeielaj ávdäsásstádus ja organiserim

- Nammadus oajvvat joarkket sámegiela doajmmaplána bargujn ja oajvvat dat formálatattjat tjanáduvvá sihke Sámedikkáj ja ráddidussaj.
- Nammadus oajvvat Gånågis sámelága njuolgadustjállagin máhtá buktet njuolgadustjállagav mij mierret gáktu almulasj ásadusá galggi sámegiela gijda hiebadit.
- Nammadus oajvvat Sámedigge oadtju loahpádusáv mierredit njuolgadustjállagav guovtagielakvuodarudáj juollodime ja ano gáktuj suohkanijda ja fylkkasuohkanijda.
- Nammadus oajvvat Sámedigge lahka ja tjadne aktisasj barggon suohkanij ja giellaásadusáj ávdđánahtá ávdđanimprográmmaj oarjje- julev- ja nuorttasámegeielaj ávdås.
- Nammadus oajvvat Sámedigge ietjas bargov organiseri navti váj sjaddá tjielggasap æradus gaskan Sámedigge politihkalaj ásadussan ja Sámedigge háldadusásadussan.
- Nammadus oajvvat Sáme giellaressurssaguovdátja Sámedikke vuolláj biejaduvvi.
- Nammadus miejnni juohkka suohkanin galggá pládna gáktu sámegiela j ja sámé kultuvrav nannit suohkana dievnastusfálaldagán.

Giellaguovloárnik

- Nammadus oajvvat giellaguovloárnigav mij bohtá udnásj giellaháldadimguovlo árniga sadjáj. Nammadus oajvvat muhtem suohkana biejaduvvi suohkankategorijajda majn vat li differensieridum vælggogisvuoda ja ma aktan li sámé giellaguovlo.
- Nammadus oajvvat lágan mierreduvvá sámé giellaguovlo suohkana mierreduvvi Gånågisas njuolgadustjállaga baktu.
- Nammadus oajvvat giellaguovloárnik tjuovvoluvvá stáhtas ja Sámedikke navti váj fágalatattjat tjadát makkir suohkana lulujin oassen sámé giellaguovlos. Nammadus oajvvat dáv bargov tjadát fáhkajuohkusa nammadime baktu.

- Nammadus oajvvat jus iehpet makkir(a) sáme giella(-js) láhkavælggogisvuoda sámelága milta guosski, de galggá Sámedikke vuojnno mij guosská sámezielaj guovlo álgo rájes vuodon.
- Nammadus oajvvat luovvoj registrerimav sáme giellaanos álmukregisstarj. Nammadus oajvvat sámeláhkaj tjadnat jut oajválattja bessi dajt diedoijt adnet. Nammadus oajvvat Sámedigge mierret gudi ietján gá almulasj oajválattja ja áasadusá bessi adnet registreridum diedoijt sámeziela ano birra.
- Nammadus oajvvat áttjut vuogas vuogev gáktu láhkát galles Vuonan li sámezielaga.
- Nammadus oajvvat Sámedigge tjadát giellaguoradallamijt majt máhtttá buohtastahttet ja ma vuosedi gáktu giella ájge tjadá ávddán.

Sámezielak mánájjárddelaldahka

- Nammadus oajvvat suohkanijn galggá vælggogisvuohka fállat sámezielak mánájjárddelaldagáv nanos giellamodellajn gájka sáme mánájda gá æjgáda dav sihti. Suohkana vælggogisvuohka mánájjárddelága baktu mierreduvvá.
- Nammadus miejnni suohkana galggi áhtsát gallása sihti sáme mánájjárddelaldagáv, ja dan milta fáldaldagáv mierredit.
- Nammadus miejnni hættu vuona-svieriga aktisasj bargov ásadit navti váj oarjjesáme máná bessi mánájjárddáj vájku gánná.
- Nammadus miejnni Máhttodepartemænnta ienebut bierri suohkanijt diehtten dahkat sijá duogen la sámezielak mánájjárdev fállat.
- Nammadus miejnni viehka stuorap oasse doarjjarudájs galggi aneduvvat njuolgga dájmajda ma li sámezielak mánájjárddelaldahkaj tjanádum, ja sierraláhkáj mánájjárdijda gánná li gallegasj sáme máná.

Sámeáhpadibme vuodoskávlán ja joarkkaskávlán

- Skávláæjgáda ávdásvástádus diededit riektájt áhpadibmáj sámeziellaj ja sámezielan mierreduvvá lága baktu.
- Riektá áhpadibmáj sámeziellaj giellabisodim- ja giellaelládahttemsuohkanij álggolin nanniduvvá navti jut gájbbádus unnemus oahppeláhkuj binneduvvá lágev oahppijs gálmmeá oahppiida.
- Riektá sámeziela áhpadibmáj joarkkaskávlán vijdeduvvá váj aj sij gudi li sámezielav láhkám jali sámeziellaj áhpaduvvam vuodoskávlán.
- Nammadus oajvvat sámeáhpadibme galggá bákkulasj vuostasj- jali nubbenziellan gájka vuodoskávlá oahppiida giellabisodimsuohkanijn. Sierralágásj aktijvuodajn máhtttá departemænnta suohkana ja Sámedikke siegen mierredit sámeziela áhpadibme galggá bákkulasj aj mierredim giellaelládahttemsuohkanijn.
- Nammadus sihtá álget sierra fágav sáme kultuvrra ja histávrá oahppiida giellaelládahttemsuohkanijn ja stuorastádasuohkanijn gudi tjuovvu sáme máhttolápptimav, valla gejn ij la sámeziela áhpadibme vuostasj- jali nubbenziellan.

- Nammadus gájbbet giellaælládahttemsuohkanijn ja stuorrastádasuohkanijn galggá unnemusát akta sáme profijlaskávlá.
- Oahppijn galggá riektá sámezieláhpádussaj gievras áhpádusmodellaj baktu. Dát guosská sihke oahppijda sámezielajn vuostasj giellan ja oahppijda sámezielajn nubben giellan.
- Váj guhkásáhpádimev nanni, galggá oahppijn riektá sæbrat sáme "giellalávvgomæjvvalimijda". Nammadus miejnni giellaressurssaguovdatja galggi oadtjot ávdásvástádusáv koordinerit guhkásáhpádime fállaldagáv iesjgeŋga sáme zielajn oahppijda lándav miehtáj fylkkamánij, fylkkasuohkanij ja suohkanij siegen.
- Nammadus miejnni galggá vuorodit buorre teknologasj tjoavddusijt guhkásáhpádibmáj. Teknologasj vædtsagij adno birri oassen áhpádidde áhpádusás.
- Nammadus oajvvat nuorttariikalasj aktisasj barggo álgaduvvá dajna ulmijn jut sáme oahpponævojt ávdánahtta. Nammadus oajvvat tjadát udnásj njuolgasusájt dájddobarggolágan váj álkkeibun sjaddá juogadit sáme oahpponævojt, bagádallamvædtsagijt ja digitála lágádallamijt.
- Nammadus oajvvat tjadát guoskavasj njuolgasusájt dájddobarggolágan, váj álkkeibun sjaddá juogadit sáme oahpponævojt, bagádallamvædtsagijt ja digitála lágádallamijt.
- Dáhkkidum friddjaskávlá galggi sámeziela áhpádimev fállat.
- Friddjaskávlálágan birri loahpádus váj dáhkkididdje oajválasj bæssá gájbbedit skávlá galggá sámeziela áhpádimev fállat.
- Nammadus oajvvat Sáme áhpádimguovdásj galggá nasjonála guovdátjin dagu dá ietjá nasjonála guovdátja. Guovdátjin galggá ávdásvástádus oarjjesámeziela, julevsámeziela ja nuorttasámeziela ávdás.
- Nammadus oajvvat adnet njuolgadustjálaloahpádusáv áhpádimlága § 6-3 nuppát lahtasin váj ienebu bessi sámezielav joarkkaskávlán láhkát.
- Nammadus miejn dilev hæhttu láhtjet váj Vuona ja Svieriga rijkkarája rastá bæssá aktan barggat váj máná goappátij lándajn bessi aktisasj oarjjesámeziela áhpádimfálaldagáv adnet, vájku gánná árru.

Njuolgasusájt járggálibme. Vælggogisvuotta diededit

- Nammadus oajvvat diedo, sjiemá ja standardiseridum girje almulasj ásadusájs ma sierraláhkáj guosski ájnegis ulmutja riektasihkarvuhtaj jali pasiaenntasihkarvuhtaj, galggi sámezielajda járggáluvvat.
- Giellabisodimsuohkanijn galggi gájka almulasj diedo guoskavasj sámeziellaj járggáluvvat. Giellaælládahttemsuohkanijn galggi almulasj diedo ma li sierraláhkáj ájnna álles jali oasátijda guovlo sáme álmugij sámezielajda járggáluvvat. Stuorrastádasuohkanijn majn la sierralágásj ávdásvástádus sámeziela ávdás galggi diedo ma li ájnna álles jali oasátijda guovlo sáme álmugij sámezielajda gávnnut.
- Nammadus oajvvat almodime almulasj ásadusájs ma guosski álles jali oasátijda álmugis sáme giellaguovlojn galggi sámezielajda ja dárogiellaj almoduvvat.

- Nammadus miejnni lága ja njuolgadustjállaga ma sierraláhkáj guoski ájnegis ulmutjij riektásihkarvuotaj ja pasienntasihkarvuotaj galggi sámegiela jårggåluvvat. Sæmme guoskká lágajda ja njuolgadustjállagijda ma li viehka ájnnaša álles jali oasátjijda sáme álm mugis.
- Fáhkadepartementa hætttugi gáhttit jut lágaj ja njuolgadustjállagij rievddama dalánagi jáhtuj biejaduvvi. Lágaj ja njuolgadustjállagij sámegiela jårggålime dáhkkiidibme galggá Sámediggáj gullut.
- Dáhkkiidum njuolgasá galggi dagu dábalattjat almoduvvat departementaj næhttabelijn, www.lovdatab.no næhttabelen ja almoduvvat departementaj bieles Norsk Lovtidendin.
- Departementa ja Sámedigge galggi dahkat ádstahtedum listav dáhkkiidum njuolgasáj badjel sámegiellaj ietjasa næhttabelijn, ja dat galggá giedaj ávdán gávnnut.

Riektá vásstádussaj sámegiellaj

- Nammadus oajvvat sámelágan mierredit jut almulasj ásadusá sáme guovlon galggi vásstedit gá nágin sámegiellaj válldá aktijvuodav. Njålmålattjat galggi dalánagi vásstedit. Tjålalattjat galggi vásstedit váni ájgev gállådimes.
- Gånågis máhttá vissa aktijvuodajn tjuoldostit mærrådasá njuolgasájssá vissa ásadusáj gáktuj, aktan snivåbut mierredit jus galggá hætttut sámegiellaj vásstedit.

Sáme giellaadno varresvuoda- ja huksosuorgen

- Nammadus oajvvat ájnegis ulmutjin galggá riektá sáme giella- ja kultuvrrahiebaduvvam dievnastusájda, gá dat la dárbulasj pasienntasihkarvuoda diehti.
- Nammadus oajvvat juohkkahattjan la riektá sámegiellaj giehtadalåduvvat giellabisodimsuohkanijn ja giellaellådahttemsuohkanijn. Stuorrastådasuohkanijn galggá dilev låhtjet giella- ja kultuvrrahiebaduvvam fálddagájda, sierraláhkáj mánájda ja vuorrasijda.
- Nammadus oajvvat nasjonåla tema SÅNAG:in nanniduvvi váj sjaddi stuoråp fáhkajuohkusa juohkka kontåvrån julev- ja oarjiesáme guovlon. Nammadus oajvvat kontåvrå hætttugi ålgaduvvat Rørosan, Roandemin ja Råmsån aktisasj barggon ietjå varresvuohhtaviddnugáj siegen.
- Nammadus oajvvat dille låtheduvvá váj bæssa sámegielak dåktåris konsulteriduvvat telematihka baktu (guhkkåskonsultasjåvnnå). Nammadus miejnne bierri årvustalåduvvat jus sæmmilågås årnik máhttå varresvuodastasjåvnnåjn åsaduvvat gá mánåj gielav galggá guoradallat.
- Nammadus oajvvat elektråvnålasj oahppamprogåmma varresvuohtheadievnastussaj gånå sáme kulturdådjådas dættoduvvá, ja årvustallå SÅNAG:ijn aktan barggat.
- Nammadus oajvvat ålgadit bagådallamårnigij fåsstadåktårijda sáme pasientaj.

- Nammadu oajvvat dálkkåprosjæhta Finnmarkskihppijvieson ávdánahteduvvá váj gájka almulasj ásadusá varresvuohta- ja huksosuorgen bessi dievnastusáv adnet oarjjel- julev- ja nuorttasámegeiellaj dárboj milta. Nammadus oajvvat guoradallat jus árník luluj ietjá sebrudaksuorgijda aj hiehpát.
- Nammadus oajvvat Sámedigge formála rollav oadtju gá varresvuohta- ja huksosurge stivra ja nammadusá galggi nammaduvvat.
- Nammadus oajvvat Varresvuohta- ja huksodirektoráhtta Sámedikke siegen dahká bagádalle suohkanijda gáktu sámegeielajda dilev láhtjá suohkanvarresvuodadievnastusán.

Sáme giellaadno justijssasuorgen

- Nammadus miejnni riektá sámástit dikken galggá guoskat lándav miehtáj.
- Nammadus miejnni birri gájbbedit sán guhti guojmmeduobmárin válljiduvvá sámegeielav buktá dakkir ássijjn gá sámegeielaga li oassen ássjes.
- Nammadus oajvvat duobmostávlálágav rievddadit navti váj sámegeiella máhtta dættoduvvat gá árvustallá ássijjt ietjá duobmostávláj biedjat.
- Nammadus oajvvat ábbálasj njuolgadásáv ásadit gánná javladuvvá duoddegálo sámegeiela adnuj tjanáduvvam galggi almulasj oajválattjat állásit mákset.
- Nammadus oajvvat sáme juridihkalasj terminologija barggo hæhttu vuoroduvvat. Dát guoská sierraláhkáj oarjjelsámegeiellaj ja julevsámegeiellaj.
- Nammadus miejnni systemáhtalattjat galggá ávdđáliiguovlluj barggat váj áttjut inep barggijt duobmostávlájda. Sierraláhkáj galggá dættodit duobmárijt/duobmárfábmolattjajt ja ietjá barggijt duobmostávlájda oarjjel- ja julevsáme giellamáhtudagájn.
- Nammadus oajvvat riektá guoskasasj sámegeielav ságastit gatjádallamijn galggá guoskat riikav miehtáj.
- Nammadus oajvvat lága baktu mierredit jut departemænnta galggá mierredit vissa ja makkir politijaguovlojn galggá sierralágásj ávdásvásstádus sámegeielaj ávdås.
- Nammadus alot dættot giellamáhtudagáv ja barggijt gudi sáme bájkkenamájti bukti hiehtediededimdievnastusán ja ádá ássijj ja dáhpádusáj diededimguovdátijn.
- Nammadusá mielas dárbaš sierra sáme kvávtáv Politillaskávláj.
- Nammadus miejnni Politillaskávlá ja KRUS birriji Sáme allaskávlájn aktan barggát váj oadtju sáme ássijjt oassen dájs áhpadimijs.
- Nammadusá mielas la juohkkahattjan guhti la kriminalsuojto giddagisájn ja gáhttimsijdajn riektá sámástit gaskanisá ja ietjas lagámusáj. Riektá guoská aj kriminalsuorge firdđjahuksoássudagájn ja rijddorárijjn.
- Nammadus oajvvat lága baktu mierredit departemænnta galggá mierredit makkir giddagisá galggi sierraláhkáj sámegeielajt vuorodit.
- Nammadus oajvvat kriminalsuojtto tjadát dájmajt ma li viehken sámegeielak nissunij giellalasj riektájt sihkarasstemín.

- Nammadus dættot kriminalsujton galggi bargge gudi sámegeielajt bukti, ja bargge gudi sáme kultuvrav dábddi, ja
- Nammadus miejnni kriminalsujton bierrri dájmalattjat barggat váj sámegeielak barggijt áttjut, váj sámelága riektá duohtan sjaddi sidjij gudi li giddagisán.

Sámegeiella suohkanij háldadusán

- Giellabisodimsuohkanij galggi sámegeiella liehket dássásattja suohkana háldadusán.
- Ietjá suohkanij máhttá suohkanstivrra/stádastivrra mierredit sámegeiella galggá dárogeiella dássásasj álles jali oasátjijn suohkana háldadusás.

Gujttim, gæhttjo ja oahttse

- Udnásj gujttimárnik gánná bæssá bajep háldadusdássáj gujttit joarkká. Giellalágaj tjadádibme hæhttu nanniduvvat buorep bagádallama, aktisasjburgo ja guládallamijn iesjgeŋga ásadusáj gaskan.
- Suohkan- ja ádástuhttemdepartemænnta galggá bærrájgæhttjat jut sámelága giellanjuolgadusá tjuovoduvvi.
- Nammadus miejnni bierrri árvustallat dættodit mærrádusáv sámelágan jut badjásasj plána suohkanij ja fylkkasuohkanij ma sámegeielaj ávdás vásstedi galggi gávvidit gáktu sámelága giellanjuolgadusá galggi álliduvvat iesjgeŋga suohkanin/fylkkasuohkanin.
- Ásaduvvá sáme giellaoahttse, ádá lága loahpádusá milta. Giellaoahttse virggáj biejaduvvá áremálvirgen Gánágisás stáhttaráden, Sámedikke árvvalusá milta.

Barggijt áttjudit gejn la máhtudahka sámegeielajn ja sáme kultuvran

- Nammadus miejnni tjiehpes bargge gejn li sámegeielamáhtto galggi vuoroduvvat gá almulasj ásadusá majn doajmmabájkke állásit jali muhtem mudduj gullu giellabisodimsuohkanij galggi virggáj biedjat. Sæmmi guosská virggájbieđamij ietjá almulasj ásadusájŋn áhttsijda duodastum sámegeielmáhtoj jus virgge la dakkir gánná sámegeielagij guládallá.
- Nammadus miejnni orgána/ásadusá hæhttuji vuorodit sámegeielagij virggáj biedjat. Guhkesájggásasj plána gáktu sámegeielagij áttjudit bierrri liehket oassen rekrutterimguidas ja ietjá guoskavasj stivrrimdokumentajs, dagu suohkanplána ja fylkkaplána.
- Nammadus miejnni bierrri árvustallat systemav alep bálkkádásijn fáhkabarggijda lijggemáhtoj sámegeielajn gánná dat la guoskavasj. Stipenda, permisjávŋn bálkkájŋn ja lijggeoahtppo jnv. bierrri vatteduvvat nav guhkás gá hiehpá.
- Nammadus miejnni giellabisodim- ja giellaelládahttemsuohkanij barggijŋn galggá riektá bessat virggeloabev bálkkájŋn váldet sámegeiella máhtov áttjudittjat gá barggen la virgge mij gájbbet bájke viesádij guládallat. Sæmmi bierrri guosskat barggijda almulasj orgánajŋn ietjájŋn gá orgádna dákkir máhtov dárbaj. Riektáv máhttá tjadnat dasi jut bargge tjanáduvvá orgána ávdás barggat muhtem ájge oahto maŋŋela.
- Nammadus miejnni bierrri oadtjo tjeggnodimtuorgajt sámegeiella ávdás vuostasjiellan, sæmmi láhkáj dagu amásgeiella ja realfágaj ávdás joarkkaskávlán.

- Nammadus miejnii Máhttodepartemænnta bierrii gehtjadit vejulasjvuodajt jut Sáme allaskávlá oadtju nannusap rollav mij guosská oahppofáldagájda ma sámegielaht ja sámé kultuvrav ábbálathtat nanniji almulasj háldadusán. Dá soajtti oahppofáldagá duola dagu áhpadiddijda, varresvuhta- ja huksobarggijda, ássjegiehtadallijda ja jádediddijda almulasj háldadusán, politija ja kriminalsujtto jnv.
- Nammadus miejnii bachelor- ja masteroahppo oarjjelsámegielaht bierrii ásaduvvat.
- Nammadus alot ásadit árnigav oahppolábij váj áhpadiddje gudi sámegielaht áhpati gasskabáddásasj virgen bessii formála pedagogalasj oahpov válldet.

Sámegielaht adno ja ávddánahttem

- Nammadus oajvvat sámegielaht riehtá dálkáv adnet almulasj háldadusán sámeláhan mierreduvvá.
- Nammadus oajvvat loahpe stáhttaautoriseridum dálkkán sámegielaht vatteduvvá Sámedikkeht.
- Nammadus oajvvat Sámedikkeht galggá roalla sámegielaht autorisasjávnnágehttalimij ávddánahttemin.
- Nammadus oajvvat sámegielaht TV-sáddaga vijdeduvvi unnemusát tjjmmaj árggabiehvijn gánná gájka sámegielaht gulluji ja jut digitála sámé almulasj radiokanálav vuorot.
- Nammadus oajvvat NRK Sápmi sierraláhkáj vuorot áttjudit barggijt gudi oarjjelsámegielaht ja julevsámegielaht bukti.
- Nammadus miejnii ienep prográmma, spela ja applikasjávnná sámegielahtda bierriji ávddánahteduvvat.
- Nammadus oajvvat Sámedikkeht galggá roalla sámegielaht dálkkáautorisasjávnnágehttalimij ávddánahttemin.
- Digitála plattformá gánná bæssá sámegielahtda guládallat bierriji ávddánahteduvvat, dasi gullu aj næhttaortála sámé sisanujn.
- Nammadus miejnii viehka ájnas la UiT Vuona arktalasj universitehta giellateknologalasj birrasav nannit. Dárbo la nannit ja ávddánahttet oarjjelsámegielaht da julevsámegielaht hállasyntesav, ja sámegielaht grammatihkkadárkustallamav ávddánahttet.

Giellaávddánahttem – riikkarájáj rastá aktan barggat

- Nammadus oajvvat sámeláhan mierreduvvá Sámedikkeht iesj bæssá mierredit gáktu sámegielaht nanni. Sámedikkeht bæssá mierredit jus álles jali oase giella bargos galggá biejaduvvat stuoves riikkagasskasasj, gájksábmelasj ásadussasj.
- Nammadus oajvvat ádá sámé giellaásadus jáhtuj biejaduvvá, Sáme giella ráde. Sáme giella ráde galggá Vuona Sámedikkeht terminologijabargov dahkat ja liehket Vuona Sámedikkeht oase gájksábmelasj giellaaktisasj bargos.

Sámegielaht bájkkenamá

- Nammadus oajvvat Stáhta kárttađjmadahka mierret árbbedábálasj sámé namájt. Dát merkaj tjoahkkebájkij, sijdaht ja luonndonamá.

- Nammadus oajvvat moattegielak bájkkenamáj sadje mierreduvvá dassta makkir bájkkenamma la vuorrasamos. Jus dát ij la tjielgas de galggá dat giella mij la rasjemus dilen sebrudagán vuostatjin tjuodtjot.
- Nammadus oajvvat njuolgadusájn tjielggiduvvá jut mierrediddje oajválás máhtta mierredit moattegielak namájt sáemmi gæjnnuj, ja dát ij la prinsihpa vuosttij mij javllá gæjnnonamájs galggá dássju akta.
- Nammadus oajvvat Sámedigge mierret tjæroj namájt ja moattegielak namáj vuorov. Mierredime duogen la nammamærrádus guoskavasj tjæron.
- Nammadus oajvvat *giellabisodimsuohkanijn ja giellaælládahttemsuohkanijn* galggi almulasj sáme suohkannamá.
- Nammadus oajvvat tjuovvovasj almulasj namájt stuorrastádasuohkanijda majn galggá sierralágásj ávdásvásstádus sámegielaj ávdás: Tromsø kommune: Romssa suohkan, Bodø kommune: Bådådđjo suohkan ja Trondheim kommune: Tråanten tjielte. Nammadus alot Oslo suohkanav mierredit almulasj sáme namájt suohkanij.
- Nammadus oajvvat tjuovvovasj almulasj namájt fylkajda ma li dálusj sáme giellaguovlojn: Nordland jali Nordlánnda, Trøndelag jali Trøndelage, Hedmark jali Hedmarhke ja Møre- og Romsdal jali Möre jih Romsdaelie.
- Nammadus miejnni Sámedikken galggá ávdásvásstádus jáhtuj biedjat vijddásap bargov mij guoská árbbedábálasj sáme bájkkenamájt registrerit.
- Nammadus oajvvat sáme namá, daj vuolen tjæroj namá galggi vuoroduvvat galbajda oadtjot muhtem 10 jage ájggudagán. Nammadus alot dáv bargov oarjjelsáme giellaguovlon álget ja de ietjá giellaguovlojn joarkket.
- Nammadus oajvvat árvustallá jus e iesjgeŋgalágásj nammaregisstara Vuonan máhte ádástahteduvvat, aktiduvvat ja aktan dájmaduvvat.

NAČ Norgga almmolaš čielggadeamit 2016: 18

Váibmogiella. Sámegielaide evttohuvvon láhkamearrádusat, doaibmabijut ja ásašusat.

Čielggadeami ovddida lávdegoddi, mii nammaduvvui gonagaslaš resolušuvnna bakte čakčamánu 19. beavvi jagi 2014. Ovddiduvvon Gielda- ja odasmahtindepartementii 2016 golgotmánu 10. beavvi.

4 Čoahkkáigeassu

Ollesgovva

Lávdegotti čielggadeapmi lea golmma oasis. Álgu *Oassi I lávdegotti bargu* (vuosttaš kapihttalis gitta viđat kapihttala rádjai) lea ollesgovva lávdegotti čoahkkádusa, fápmudusa, barggu, vuodđooainnu, doabageavaheami ja olgguldasa čielggademiid. *Oassi II lávdegotti árvvoštallamat ja evttohusat* (kapihtal 6:s gitta 20:da rádjai) sisttisdoallá duogášdieđuid mat leat dehálačča lávdegotti bargui, gustovaš riektemearrádusat mat leat dehálačča lávdegotti árvvoštallamiidda ja evttohuvvon doaibmabijut. *Oassi III Láhkarievdadusat, hálddahuslaš ja ekonomalaš hástalusat* (kapihtal 22, 22 ja 23) čuovvu ekonomalaš ja hálddahuslaš váikkuhusaid lávdegotti árvaluvvon doaibmabijuin, lávdegotti láhkaevttohusat ja mearkkašumit juohke ovttaskas láhkaásahusa mearrádusain.

Kapihtal 1 namuha lávdegotti čoahkkádusa, fápmudusa ja barggu. *Kapihtal 2* sisttisdoallá čoahkkáigeassu lávdegotti barggus dárogillii, lulli-, julev- ja davvisámegillii. *Kapihtal 3* govvida lávdegotti vuodđooaidnu. *Kapihtal 4* sisttisdoallá lávdegotti olgguldasa čielggadeami dáruiduhtima birra, ja govvida makkár historjjálaš mearkkašupmi das lei otná ággi gielladillái. *Kapihtal 5* sisttisdoallá lávdegotti olgguldasa čielggadeami das makkár álbmotrievttálaš geatnegasvuodát leat leamašan dehálačča go lávdegoddi lea árvvoštallan láhkaevttohusaid.

Kapihtal 6 govvida sámegielaid seammaárvosaš ja dásseárvosaš giellan. *Kapihtal 7* govvida otná organiserema ja ovddasvástádusjuogo gaskal Sámedikki ja eará almmolaš ásašusaid main lea ovddasvástádus sámegielain. *Kapihtal 8* geardduha ja čilge lávdegotti evttohusaid mat leat ovdanbiddjon oasseraporttas sámi giellaguovlluid ja suohkanšlájaid organiserema oktavuodas.

Kapihtal 9 ságaškuššá makkár mearkkašupmi lea sámegielat mánáidgárddiin, ja lávdegoddi ovddida evttohusaid mat geatnegahttet suohkaniid sámi mánáide fállat sámegielat mánáidgárdefálaldagaid. *Kapihtal 10* lávdegoddi geahčada movt sámegieloahpahuš lágiduvvo vuodđoskuvllain ja joatkkaskuvllain, ja evttoha rievdadusaid dálá njuolggadusčoahkkáldagain.

Kapihtal 11 čielggada dálá riektevuodu lágaid, láhkaásahusaid, almmuhusaid ja skoviid jorgaleames sámegillii. *Kapihtal 12* árvvoštallojuvvo man muddui gustovaš riekti mii fátmasta vuogiatvuoda oázžumis vástádusaid sámi gielaide.

Kapihtal 13 ságaškuššat sámi giellageavaheami dearvvašvuoda- ja fuolahussuorggis. *Kapihtal 14* ságaškuššá sámi giellageavaheami justiasuorggis. *Kapihtal 15* ságaškuššá sámegiela geavaheami suohkanlaš hálddahusain. *Kapihtal 16*:is lávdegoddi árvvoštallá movt dálá sámi giellanjuolggadusaid čuovvoleapmi lágain ja váiddameannudeamis doaibmá, ja maiddáii árvvoštallat leago dárbu maide rievdadit.

Kapihtal 17 árvvoštallá lávdegoddi movt suohkaniidda ja earáide geat fáillet almmolaš bálvalusaid sáhtta sihkkarastit ahte sii sáhttet rekrutteret bargiid geain lea gelbbolašvuotta sámegielain ja sámii kultuvrrain kultuvrras.

Kapihtal 18 lávdegoddi oanehaččat ovdanbuktá áššáigullelaš beliid dulkalávdegotti čielggadeamis ja ovdanbidjá árvvoštallamiid das go lága bakte lea nannejuvvot vuoigatvuotta geavahit dulkka. *Kapihtal 19* leat dieđut ráđjerasttildeaddji giellaovttasbarggu birra ja lávdegoddi lea árvvoštallan movt dán ovttasbarggu sáhtta formaliseret. *Kapihtal 20*:is ságaškuššat sámii báikenamaid. *Kapihtal 21*:is ságaškuššat teknologalaš čovdosiid ja sámegielaide mearkkašupmi.

Kapihtal 22:is čilgejuvvojit lávdegotti evttohuvvon doaibmabijuid ekonomalaš ja hálddahušlaš váikkusaid. *Kapihtal 23*:is lea čohkkejuvvon dieđut daid láhka- ja láhkaásahusrievdadusaid maid lávdegoddi lea evttohan. *Kapihtal 24*:is leat mearkkašumit juohke láhkaevttohusa ovttaskas mearrádusaide.

Álgodárkomat

Lávdegoddi oaidná ahte giellavuoigatvuodat vuosttažettiin leat gáržžiduvvon sámegiela hálddašanguvlui, masa dál gullet 10 suohkana. Lávdegoddi oaivvilda ahte váldohástalussan dál lea sihkkarastit ahte giellanjuolggadusat čuvvojuvvojit. Norgga riikkaidgaskasaš geatnegasvuodaid vuodul, oaivvilda lávdegoddi ahte buot sámii gielain leat giellavuoigatvuodat árbevirolaš giellaguovlluid siskkobealde, ja maiddá daid guovlluin go mealgadis lohku sámii orrot, nugo mat stuorit gávpogiin ja čohkkebáikkiin.

Lávdegoddi deattuha ahte historjjálaš dáruiduhttimis lea váikkusat sápmelaččaid giellageavahepmái gitta dálá áiggi ráđjai. Lávdegoddi deattuha sii dáruiduhttinproseassa čielggadeamis leat deattuhan gielalaš beliid, nu movt lávdegotti fápmudusas daddjo. Čielggadeami man lávdegoddi lea ožžon čájeha ahte historjjálaš dáruiduhttinpolitihka lea bures duodašuvvon. Lávdegoddi mearkkašahtta ahte das hui unnán ovdanbohtá das movt dáruiduhttin dáhpáhuvai báikkálaččat ja movt dat váikkuhii ovttaskas olbmuide.

Lávdegotti vuolggasadi lea ahte buot sámegiela leat seammađassásaš ja dáseárvošaš gielat, sihke gaskaneaset ja maiddá dárogielain. Buot sámii gielat leat klassifiserejuvvon duodaid áitojuvvon giellan. Lulli- ja julevsámegielaide dilli lea earenoamáš vártnuhis dilis. Sámegielaide dilli lea dasa lassin maiddá rievddada juohke giela giellaguovlluid siskkobealde, ja suohkaniin leat iešgudetlágan hástalusat ja dárbbut. Dáid dieđuid vuodul oaivvilda lávdegoddi ahte dárbu ođasmahttit njuolggadusmearrádusaid ja doaibmabijuid nu ahte dat buorebut heivejuvvojit dálá servodahkii. Lávdegoddi áigumuš lea geahpidit njuolggadusmearrádusaid vai daid galgá leat álkibun geavahit ja ahte ferte váldit atnui differensierejuvvon čovdosiid.

Árbevirolaš giellaguovllut

Guđemuš sámii gilli (gielaide) geatnegasvuodat galget guoskat, vuosttažettiin čadnojuvvon Norgga geográfalaš guovlluide, giellaguovlluide, gos sámegiela árbevirolaččat geavahuvo. Lávdegoddi lea heivehallan lávdamu lulli-, julev- ja davvisámii gielaide ja oaivvilda ahte dárkilit giellarájáid mearridit lea bargu mii gullá Sámediggái. Lávdegoddi evttoha ahte Sámediggi dat galgá mearridit iešgudetge árbevirolaš giellaguovlluid geográfalaš lávdamu.

Sámii giellaguovlu

Vai eanet sámii ožžot vejolašvuoda ávkástallat sámegiela almmolaš gulahallamis ášahusain, de lea lávdegoddi geahčadan ahte berrešii go dálá hálddašanmodealla rievdaduvvot. Lávdegotti vuolggasadi lea das mas dat lea sáhka, sealluheames vai ealáskahttimis sámii gielaide.

Lávdegoddi evttoha ahte álggahuvvojit differensierejuvvon njuolggadusat iešgudetge suohkaniidda. Lávdegoddi oaivvilda njuolggadusaid differensieren mearkaša ahte dalle vuhtiiváldojuvvo dat dillii mii lea iešgudege suohkanis. Dasa lassin oaivvil lávdegoddi dát dagaha álkibun suohkaniidda gos lea sámi ássan bargat dan badjelii ahte oažžut suohkana ovttahttojuvvot sámegeielaid hálddašanguvlui.

Lávdegoddi evttoha šláddjet suohkaniid mat dál gullet dálá sámegeiela hálddašanguvlui. Lávdegoddi evttoha ahte *Guovdageaimnu suohkan, Kárášjohka, Unjárga ja Deanu gielddat* rievdaduvvojit *giellaseailluhansuohkaniin/gieldan*. Giellaseailluhangielddain oaivvilda lávdegoddi dat suohkan/gielddat main lea doarvái sámi giellagelbbolašvuoha ja sáhtta lohkat ahte sámegeiella lea ollislaš ja servodatguoddi giellan. Dat sámegeiella mii suohkanis/gielddas lea anus, galgá leat hálddašangiellan. Odne lea dušše davvisámegeiela guovllus gos lea áigeuovdil árvalit giellaseailluhansuohkana/gielddaid.

Eará suohkanat giellahálddašanguovllus, *Loabák, Porsángu, Gáivuotna, Divttasvuotna, Snoasa ja Ravrvihken* adnojuvvot *giellaealáskahtinsuohkaniin*. Giellaealáskahtinsuohkaniin oaivvilda lávdegoddi suohkaniid/gielddaid gos dárbbasuovvojit sámegeielaid ealáskahtindoaimmat. Eará giellaealáskahtinsuohkanat/gielddat sáhttet ovdamearka dihte leat Árborde, Plassje, Engerdal, Hábmér ja Skánit, ja mángga eará suohkana maiddá. Dáid suohkaniin de eanas vuoigatvuodát ja geatnegasvuodát leat čadnon bálvalusaid reguleren mat nannejit giellaealáskahttima, iige nu garrasit sámegeielat suohkanhálddahusa.

Lávdegoddi evttoha ahte soames stuorragávpogiin galgá leat earenoamáš ovddasvástádus sámegeielaid hárrái. Lávdegoddi evttoha ahte *stuorragávpotsuohkaniin* nugo Troandimis, Romssas, Bådádjos ja Oslos galget leat geatnegasvuodát mat gullet sámi gielaide.

Ovddasvástádus sámegeielain

Suohkaniin, fylkkasuohkaniin, fylkkamánniin, direktoráhtain, departemeanttain, Sámedikkis ja ráddehusas leat iešgudetlágan rollat sámegeielaid barggus. Suohkaniin ja fylkkasuohkaniin lea guovddáš sajádat láchččet dili vai iežaset ássit sáhttet hupmat sámegeiela ja maiddá ahte bálvalusain geavahuvvo sámegeiella. Stáhtas lea ovddasvástádus láchččet dili láchka- ja bušeahttearrádusaid bakte vai lea vejolašvuoha seailluhit ja ovdánahttit sámegeiela. Oassin dán ovddasvástádus lea áimmahuššat ahte sámi servodat, ja earenoamážiid Sámedikkis lea dakkár sajádat ahte sáhtta bargat sámegeiela seailluhemiin ja ovdánahttimin Norggas.

Lávdegoddi oaivvilda ahte lea dárbu rievdadit válde- ja rollajuogu gaskal Sámedikki, stáhta, suohkaniid ja eará almmolaš ásaahasaid. Lávdegoddi oaivvilda ahte Sámedikkis berre leat stuorit váldi mearridit áššiid main lea earenoamáš mearkašupmi sámegeiela ovdáneapmái. Dát guoská earenoamážiid gažaldagaide mat gusket mánáidgárde- ja skuvlasuorgái. Sámediggi lea dál bajimus eiseváldi go lea sáhka giela ovdánahttimis, normeremis ja sámi riehtačállimis. Lávdegoddi oaivvilda ahte Sámediggi maiddá berre oažžut eanet válddi obalohká sámegeielaid hálddašeamis.

Sámedikki láchkaásahusváldi

Lávdegoddi evttoha ahte Sámediggi dat galgá mearridit láchkaásahasaid guovtgeielalašvuodaruđaid geavaheapmái, ja rávve ahte Sámediggái ahte eanet daid ruđain galget geavahuvvot giellaealáskahttimii mánáidgárddiin ja skuvllain.

Sámi giellaresursaguovddážit

Lávdegoddi evttoha ásahtit golbma sámi giellaresursaguovddáža mat galget leat njuolga Sámedikki vuollásažžan, okta lullisámi giellaresursaguovddáš, okta julevsámi giellaresursaguovddáš ja okta davvisámi giellaresursaguovddáš. Giellaresursaguovddážiin galgá leat koordinerejeddji rolla ja ráđdeaddindoaima. Dasa lassin oaivvilda lávdegoddi ahte giellaresursaguovddážiin berre leat ovddasvástádus earret eará dulkoma, jorgaleami, diehtjuohkimis ja gáiddusoahpahasas.

Giellaresursaguovddážit galget bargat sihkkarastimis ahte giellavuoigatvuođat doahttaluvvojit eanet go dál, ja galget veahkehit suohkaniid ja ovttaskasolbmuid ollašuttimis sámeielat bálvalusfálaldagaid. Suohkaniin ja fylkkasuohkaniin galgá ain leat heivehangeatnegasvuohta iežaset álbmoga ektui ja maiddá ovddasvástádus atnimis fuola ahte bálvalusfálaldaga njuolggadusmearrádušat čuvvojuvvojit suohkanis.

Giellaresursaguovddážiin galgá leat earenoamáš sajádat ja doaima nannemis sámeielat mánáidgárde- ja skuvlafálaldaga. Lávdegoddi evttoha ahte giellaresursaguovddážiin galget leat sierra mánáidgárde- ja skuvlaovddasvástideaddjit. Mánáidgárde- ja skuvlaovddasvástideaddjit iešgudetge giellaresursaguovddážiin ii galgga boahit juo ásahevvon virggiid sadjái, muhto lasáhussan mii nanne juo ásahevvon fálaldagaid. Lávdegoddi oaivvilda ahte doaimmain, mat galget biddjot giellaresursaguovddážiiddago lea mánáidgárdiide- ja skuvlasuorgái fállat liigebálvalusaid seammásgo galgá leat láchandoaima, earenoamážiid go odđa sámeielat fálaldagat galget ásahevvon.

Bistevaš oktasaš sámi ásašus

Lávdegoddi garrasit hástala stáhta očcodeames geatnegahtti sámi giellaáŋgiruššansoahpamuša Ruotain ja Suomain. Lávdegoddi evttoha ahte ovttasbargama rámmat mearriduvvojit Davviriekkaid Sámekonvenšuvnnas. Lávdegoddi evttoha maiddá láchavuodu Sámeláhkii mii mearkkaša ahte Sámedikki dálá áŋgiruššan sámeielaid sealluheami ja ovdáneami hárrái Norggas ollásit dahje belohakkii galgá sirdojuvvot oktasaš riekkaidgaskasaš sámi ásašussii. Lea stuorra dárbu ovdánahttit terminologii ja máŋggaid servvodatsurggiin, earenoamážiid lullija julevsámeielaide. Sápmelaččaid gaskkas leat guhkes ja historjjálaš ovttasbargovierut riekkarájaid rastá. Okta ulbmiliin lea eastadit ahte sámeielat iešgudetge riekkain eai ovdán iešgudetge guvlui. Dát lea duogáš dása ahte Sámediggi Norggas ii berre normeret odđa sániid almmá gulahallamis Sámedikkiiguin Suomas ja Ruotas.

Odne lea ráđjerasttildeaddji ovttasbargu prošeaktavuodustuvvon ovttasbargu ja čadahuvvo Sámi Giellagáldu bakte. Lávdegoddi evttoha ásahtit bistevaš ásašusa. Lávdegoddi oaivvilda ahte vásáhusat Sámi Giellagáldu ovttasbarggu bakte sáhttet leat buori vuodđun ásaheapmái. Ásahtit bistevaš ásašusa eaktuda ahte stáhtat láchčojit saji dákkár ovttasbargui riekkarájaid rastá.

Sámi giellaráđdi

Lea stuorra dárbu ovdánahttit odđa tearpmaid máŋggaid servvodatsurggiin, earenoamážiid lullija julevsámeielaide. Historjjálaččat leat sápmelaččat ovttasbargan riekkarájaid rastá juo guhkit áiggi. Okta mihttomeriin lea fuolahit ahte sámi gielat eai ovdán iešgudetge guvlui iešgudetge riekkain. Dát lea duogáš dása go Sámediggi Norgga bealde ii galgga normeret odđa sániid almmá ovttasbargamis Sámedikkiiguin Ruotas ja Suomas.

Mánát ja nuorat

Barggus ahte lasihit sámi giellageavaheddjiid de lea giellasirdin buolvvaid gaskkas hui dehálaš. Dakkár dilli mas váhnemat ieža eai hálddaš sámegiela, de mánáidgárdi ja skuvla šaddet dehálaš giellalávddit. Lávdegoddi oaivvilda ahte sámegielat mánáidgárddit leat dehálaš eanjkildoaimbaidju vai sáhtta seailuhit ja ealáskahtit sámi gielaide. Dat mii dása gullá leat doaimbajijut mat sihkkarastet oahppomannolaga ovddasguvlui go galget fállat oahpahas sámegielas ja sámi gielaide.

Lávdegoddi evttoha ahte buot suohkaniin galgá leat geatnegasvuohta fállat sámegielat mánnái sámegielat mánáidgárdefálaldaga jus váhnemat dan sávvet. Dát sihkkarastá maiddá sámi mánáid oktagaslaš vuoigatvuoda sámegielat mánáidgárdái. Lávdegoddi lea duhtavaš Stuorradikki mearrádusain ahte sámi mánáidgárddi bargit galget máhttit ja hálddašit sámegiela, ja vuordá ahte dát čuovvuluvvo dárbbaslaš láhka- ja láhkaásahusbargguin, seammás go luvvejuvvojit resursat nu ahte dát sáhtta duohtandahkkjuvot.

Lávdegoddi oaivvilda váldohástalusat vuoddoahpahasain lea ahte sámi ohppiid vuoigatvuohta oažžut oahpu sámegielas ja sámegillii ii ollašuhthuvvot. Lávdegoddi lea danin iežas árvalusain ja evttohuvvon doaimbajijun deattuhan dan mii ipmirduvvo hástalusain go galgá ollašuhthit dán vuoigatvuoda. Lávdegoddi evttoha ahte sámegielat oahpahas olggobealde giellaseailluhan- ja giellaealáskahtinsuohkaniin galgá nannejuvvot, ja evttohit ahte ohppiidlohku mii gáibiduvvo geahpiduvvo logi oahppis golmma oahppái. Oahppu sámegielas joatkkaskuvllain berre viiddiduvvot nu ahte dat guoská buot ohppiide geain lea leamašan oahppu sámegielas ja sámegillii vuoddoskuvllas ja ahte dáin ohppiin galgá leat vuoigatvuohta oažžut sámegiela oahpu nana giellamodeallaid bakte. Viidáset evttoha lávdegoddi ahte sámegiela vuostáš- dahje nubbingiellan galgá leat geatnegahtton giellaseailluhansuohkaniin. Lávdegoddi oaivvilda ahte giellaealáskahtinsuohkaniin ja stuorragávpostsuohkaniin galgá leat unnimusat okta sámi profiilaskuvla juohke dain suohkaniin. Sámi profiilaskuvllain galgá leat dievaslaš sámi oahppofálaldat. Giellaealáskahtinsuohkaniin ja stuorragávpostsuohkaniin háliida lávdegoddi sisafievrridit sierra sámi kultur- ja historjáfága daid ohppiide geat čuvvot sámi máhttoloktema, muhto geain ii leat vuostáš- dahje nubbingielat oahpahas. Dasa lassin árvala lávdegoddi moanaid doaimbajijuid mánáidgárde- ja skuvlasuorggis, earret eará čadnojuvvon dasa ahte suohkaniin galget leat plánat oppalaš sámegielat fálaldagas, mannoalhki mánáidgárddis skuvlii, ja rádjerastildeaddji ovttasbargui. Vai galgá sihkkarastit ealáskahttima, seailuheami ja ovdáneami sámi gielaide, de oaivvilda lávdegoddi doaimbajijut berrejit garrasit vuoruhuvvot. Lea dárbbaslaš nannet ángiruššama ja resursageavaheami vai sihkkarastit ahte buohkat geat dan háliidit ožžot buoriid sámi mánáidgárde- ja oahppofálaldagaid.

Lávdegoddi lea bidjan erenoamáš fuomášumi dillái mii leat lullisámegielat mánáidgárde- ja oahppofálaldagain, danin go lullisámegiella lea garrasit uhkiduvvon ja hui hearkkes dilis go lea sáhka giela seailuheamis ja ealáskahttimis. Danin lea dehálaš ahte go ásahat giellaresursaguovddáža ja mánáidgárde- ja skuvlaovddasvástideaddji Sámedikki vuolde, ii dahkko nu ahte buresdoaimbi doaimbajijut jávket. Lullisámi oahppobiras mánáidgárddis- ja skuvlasuorggis lea smávis ja biđejuvvon. Lávdegoddi deattuha dan ovddasvástádusa mii stáhtas lea oppalaš lullisámi oahpahasu hárrái, mánáidgárddi rájes joatkkoahpahasu ja rávisolbmuid oahpahasu rádjai. Lávdegoddi evttoha danin ahte stáhta bajitdási ovddasvástádus berre čohkkejuvvo dego bajitdási ráhkanussan skuvllaide mat fállat lullisámi oahpahasu ja lullisámi mánáidgárddiide.

Jorgalit njuolggadusmearrádusaid ja diehtjuohkingeasku

Lávdegoddi deattuha ahte lassáneaddji sámegeiela geavaheapmi almmolaš hálddahasain, nugo mat jorgalahttimis lágaid, lálkkaásahasaid, dieduid, almmuhusaid ja skoviid sámi gielaide, vuolggaha terminologijja ovdáneami. Lávdegoddi oaidná dárbbu ahte gávdnojit eanet diedut vuoigatvuodaid ja geatnegasvuodaid birra sámegeielagiidda, ja ahte lea dárbu čielggadit makkár geatnegasvuodat almmolaš ášahasain leat sámi álbmoga hárrái.

Lávdegoddi evttoha lága bakte mearridit almmolaš eiseválddiid geatnegasvuoda jorgalahttit dieduid, skoviid ja standardiserejuvvon reivviid mat earenoamážiid gusket juohke áidna riektesihkarvuhtii dahje buhcciidsihkarvuhtii, sámegeielaide. Lávdegoddi oaiivvilda maiddá ahte almmolaš ášahasat sámiid giellaguovllus geatnegahttojuvvojit almmuhit diehto dieduid sámi gielaide. Lávdegoddi evttoha bisuhit geatnegasvuoda sámi gielaide maiddá almmuhit dieduid.

Mii guoská lágaid ja lálkkaásahasaid jorgaleapmái, de oaiivvilda lávdegoddi ahte guovddáš lágat ja lálkkaásahasat mat geavahuvvojit servodagas, ja main lea mearkkašupmi sápmelaččaide, de dat galget jorgaluvvot sámi gielaide. Lassi dása galget lágat ja lálkkaásahasat main lea earenoamáš mearkkašupmi sámi álbmogii, maiddá gávdnot jorgaluvvot sámi gielaide.

Lávdegoddi evttoha ahte dohkkehaneiseváldi lágaid jorgaleami sámi gielaide galgá leat Sámedikkis, muhto deattuha ahte fágadepartemeanttas lea ovddasvástádus jorgalahttit lágaid ja lálkkaásahasaid iežaset ovddasvástádus suorggis.

Riekti oazžut vástádusaid sámi gielaide

Lávdegoddi árvala ahte almmolaš ášahasain sámegeielaid hálddašanguovllus lea geatnegasvuodta vástidit dan sámegeiela bakte mii bálvastuovllus lea anus, go olbmot váldet oktavuoda, sihke njálmmálaččat ja čálalaččat. Giellaealáskahttinsuohkanat ja stuorragávpotsuohkanat main lea earenoamáš ovddasvástádus sámegeielaid hárrái, sáhttet ávkkástallat dulkka go galget vástidit. Gonagas sáhtta lálkkaásahusa bakte mearridit dárkilis njuolggadusaid das movt ollašutti geatnegasvuodaid vástidit sámi gielaide bakte, ja dása maiddá mearridit diehto telefodna- ja deaivvadanáigiid sidjiide geat háliidit gulahallat sámegeilli.

Justiisasuorgi

Vuoigatvuodta sámegeiela bakte gulahallat justiisasurggiin dál lea dan duohken movt duopmostuolut, politijja- ja áššáskuhttieiseváldi ja Rihksufuolahus leat organiserejuvvon. Lávdegoddi oaiivvilda ahte dárbbasuvvo lálkkaarievdadus, vai sámegeiela geavahanvuoigatvuodta eanemus lági mielde čadno olbmui.

Duopmostuolut

Lávdegoddi oaiivvilda ahte berre leat stuorit vuoigatvuodta geavahit sámegeiela riektevuogádagas go mii otná njuolggadusaid mielde lea, mat dušše gusket duopmostuoluide main oassi dahje olles ámmátbiere gullá hálddašanguvlui. Seammás mearkkaša lávdegoddi ahte váilevaš sámegeielat juridihka terminologijja buot sámi gielaide, váilevaš gelbbolaš dulkkat, ja váilevaš sámegeielat duopmárat iešalddis bidjet rájá das man guhkás dán vuoigatvuoda sáhtta fanahit. Lávdegoddi háliida deattuhit mearkkašumi das movt vuhtiváldit ovttaskas olbmo dárbbuid beassat hupmat iežas sámegeiela (iežas čilgehusas) diggelanjas galgá leat gustovaš olles riikii. Daid oktavuodain go guovllu diggegottis eai leat sámegeielat gelbbolašvuodat, de mearrádus mearkkaša ahte lea vuoigatvuodta gáibidit dulkka dahje jorgaleaddji.

Politiija- ja áššáskuhttieiseváldi

Mii guoská politiija- ja áššáskuhttieiseválddiide, lea lávdegoddi vuhttiiváldá ahte dutkan dál galgá čadahuvvot dáhpáhusa «báikkis». Lávdegoddi oaivvilda ahte dát gáržžida vejolašvuohta čadahit dutkama dan su sámegeiela vuodul. Lávdegoddi evttoha ahte vuoigatvuohta hupmat sámegeiela dutkama vuolde galgá leat gustovaš olles riikii, ja galgá leat gustovaš doppe gos bálvuoduoibma čadahuvvo, dás maiddá dutkan báikkis go dáhpáhus lea deaividan. Jus bálvá ii hálddaš dahje máhte dan sámegeiela, de dát mearkaša ahte galgá lámhččojuvvot vejolašvuohta dan olbmo dutkan gáiddusdulkoma bakte.

Kriminálafuolahus ja riidočoavdinráđit

Lávdegoddi árvala ahte vuoigatvuohta hubmát sámegeiela giddagasas viiddiduvvo nu ahte guoská buot giddagasaide Norggas, vai lullisámegeiella ja julevsámegeiella maiddá fátmastuvvojit. Viidáset berre čujuhuvvot guđe ášahusain lea ovddasvástádus čuovvulit iešgudetge sámegeielaide, vai fáldaldat lea gávdnamis nu lahka dubmejuvvon olbmo ássanguovllu go vejolaš.

Lávdegoddi oaivvilda ahte sáhtá leat heivvolaš Bádáddjui addit ovddasvástádusa lámhččet julevsámegeiela giellageavaheami, ja Verdál giddagasaide earenoamáš ovddasvástádusa lullisámi giellageavaheapmái, ja ahte Čáhcesuolu ja Romssa giddagasain ain galgá leat ovddasvástádus lámhččet davvisámegeiela geavaheami.

Nu guhkas go lea dorvvolaččat dohkálaš de berre maiddá lámhččojuvvot vejolašvuohta ahte dubmejuvvon sámegeielagat eará guovlluin riikkas galget sáhttit ohat sirdojuvvot giddagassii mas lea earenoamáš ovddasvástádus sámegeiela hárrái. Dábálaš giellavuoigatvuodát mat čuvvot vuoigatvuoda oážžut vástádusaid sámegeillii ja diedihangeatnegasvuoda galgá maiddá guoskat friddjafuolahussii ja konflikteráđiide

Dearvvašvuođa- ja fuolahussuorgi

Lávdegoddi lea fuolastuvvan danin go dábálaččat lea nu unnán lámhččojuvvot vejolašvuohta sámástit, ja earenoamážiid go lea nu unnán lulli- ja julevsámi giella- ja kulturipmárdus dearvvašvuođa- ja fuolahussuorggis. Lávdegoddi deattuha dárbbu nannet sámi giella ja kulturjelbbolašvuođa, dearvvašvuođa- ja fuolahussuorggis ja earenoamážiid stáhtalaš mánáid-suodjalanbálvalusas.

Lávdegoddi evttoha lámhamearrádusa bakte mearridit otkagaslaš vuoigatvuoda oážžut giella- ja kultuvrii heivehuvvon bálvalusat doppe gos olmmoš oážžu bálvalusa. Dát mearkaša ahte pasieanttas dahje geavaheaddjis lea vuoigatvuohta geavahit su iežas sámegeiela gulahallamis dearvvašvuođa- ja fuolahusbargiiguin olles riikkas. Mearrádu lea earenoamáš áigequodil olbmuide geat unnán hálddašit dárogeiela, go diedut main lea earenoamáš mearkašupmi pasieantadorvvolašvuhtii galget juhkkovuvvot, dahje ahte diedut leat earenoamážiid heivehuvvon sámi kultuvrii. Viiddiduvvon riekti oážžut bálvalusa sámegeillii, mii mearkaša rievtti geavahit sámegeiela beroškeahhtá dárogeiela čehppodaga, evttoha lávdegoddi muddejuvvo ja čadnojuvvo suohkanšlájaid. Vuoigatvuohta guoská dan sámegeillii mii geavahuvo bálvalusbire giellaguovllus.

Lávdegoddi oaivvilda ahte sámi dearvvašvuođabálvalusat galget čadnojuvvot nátionála dearvvuodadoaimmahagaide

Lávdegoddi evttoha ášahit vejolašvuođa oážžut gáidduskonsultašuvvna sámegeielat doaktáriiguin lotnolasat bagadallambálvalusain mas sámi pasieanttat sáhttet gulahallat fástadoaktáriiguin tele- ja dihtorgulahallama bakte. Dát lea vuosttažettiin lámhččojuvvot daid

guovlluid várás Norggas gos sámegeilat fástadoaktárat eai leat gávdnamis pasieanta ruovttusuohkanis.

Lávdegoddi evttoha viiddidit nationála fáttáid *Sámi nationála gealboguovddážiis - psyhkalaš dearvvasvuodasuddjen ja gárrendilli (SANKS)* vai šaddá stuorit fágabiras juohke kantuvrras sihke julev-, ja lullisámi guovllus. Lávdegoddi oaivvilda maiddái ahte báikkálaš kantuvrrat galggaše maiddái ášahuvvot Plassjes, Troandimis ja Romssas ovttrasáidid guovllu dearvvasvuodadoaimmahagaiguin.

Lávdegoddi doarju Sámi dearvvasvuodapárkka ásaheami ja ávžžuha Sámi dearvvasvuodapárkka ovdánahttojuvvot álgoálbmotguovddážiin, mas leat spesialistadearvvasvuodabálvalus somatihkka, psyhkalaš dearvvasvuodasudjalus ja gárrendilli fáladagat

Vuosttašvuogatvuohta virgáiduvvot ja bargoluopmu báikkáin

Vai giellavuogatvuođat geavatláččat galget doaibmat de lea dárbu lasihit sámegeiela geavaheddjiid logu geain lea fágagelbbolašvuohta buot surggiin. Lávdegoddi evttoha earret eará ahte sámegeiela gelbbolašvuohta ja/dahje vuosttašvuogatvuohta berre eanet geavahuvvot virgádeamiid oktavuodas, earenoamážiid giellaseailluhansuohkaniin, muhto maiddái eará almmolaš ášahusain main galget bargat ja doaibmat sámi álbmoga ektui.

Lávdegoddi háliida fuomášuhttit ahte go gáibida *giellamáhttu virgádeami oktavuodas*

mánnga oktavuodas lea sihke áššálaš ja dárbbalaš gáibáduš, seamma ládje go sullasaš virggiin gáibiduvvo dárogielmáhttu. Dát lea vuosttažettiin virggiin main dárbbášuvvo nana giellaipmárdus olmmošsihkarvuoda dihte dahje go virgi mearkkaša dihto gulahallama álbmogiin.

Lávdegoddi deattuha maiddái ášahusat galget ovdánahttit rekruteren- ja gealoplánaid vai sáhttet virgáidit eanet sámegeielaigiid mas gilvonávccalaš báikká lea áigeguovdilis movttiidahttindoaimma. Eará movttiidahttindoaimmat, nugo stipeanddat, bargoluopmu báikkáin jna; berrejit maiddái juolluduvvot nu guhkas go lea ávkkálaš. Lávdegoddi deattuha ahte bargiide geaidda dákkár bargoluopmu miedihuvvo, berre mearriduvvot bargangeatnegasvuohta maññil go bargoluomuin gerget.

Váidda, geahčču ja áittardeapmi

Lávdegoddi evttoha bisuhtit dálá váidinortnega Sámelágas. Lávdegoddi oaivvilda baicca ahte giellanjuolggadusaid doahttaleapmi berre nannejuvvot buoret neavvuma, ovttasbarggu ja gulahallama bakte iešgudetge ášahusaid gaskkas. Lávdegoddi evttoha maiddái buoridanárvalusaid, dáikko bakte ášahit sámelága giellanjuolggadusaid gozihanortnega. Gozihanváldi galgá leat Gielda- ja ođasmahttindepartemeanta, muhto nu ahte Sámediggi galgá mearridit njuolggadusaid gozihanbarggu sisdollui ja vuoruheapmái. Lávdegoddi evttoha maiddái ahte lea dárbbalaš ášahit sierra giellaáittardeaddji, man Gonagas stáhtarádiš nammada Sámedikki evttohusa vuodul.

Sámegeiela suohkanlaš hálddahas

Lávdegoddi lea árvvoštallan makkár doaibmabijut berrejit álggahuvvot vai galgat lasihit sámegeiela geavaheami siskkáldasat hálddahasain, sihke báikkálaš ja guvllolaš ášahusain. Lávdegoddi evttoha ahte ášahit geatnegasvuoda giellaseailluhansuohkaniidda ášahit sin guovllu sámegeiela suohkana hálddahasgiellan ja čoahkkingiellan, lassin dárogiilli olles

suohkana hálldahas. Eará suohkaniin sáhtta suohkanstivra/gávpotstivra mearridit ahte sámegiella ja dárogiella leat dásseárvosaš gielat suohkanlaš hálldahas.

Dulkon almmolaš suorggis

Lávdegotti evttohuvvon muddejuvvon vuoigatvuodát ja geatnegasvuodát suohkanšlájain, ja ásaheames oktagaslaš giellavuoigatvuodáid dan ektui ahte váilot bargit geain lea sámegielat gelbbolašvuotta iešgudetge surggiin, mielddisbukta stuorit dárbbu dulkonbálvalusaide. Lávdegoddi oaivvilda ahte dat berre nannejuvvot.

Dulkonlávdegotti láhkaevttohus oaivvilda lávdegoddi nanne sámegielaide vejolašvuoda geavahit sámegiela go galget gulahallat almmolaš ášahusaiguin olggobeale sámegielaide hálldášanguovllu. Vai dálá njuolggadusat bisuhuvvojit siskkoale dálá hálldášanguovllu de evttoha lávdegoddi ahte sámegielaide vuoigatvuotta geavahit dulkka muddejuvvo Sámelága bakte. Lávdegotti evttohus ahte nannet sámegiela geavaheami eaktuda stuorit dulkondárbbu, mii mearkaša ahte lea dárbbu ovdánahttit buoret gáiddusdulkoma čovdosat.

Lávdegoddi doarju ollásit dulkonlávdegotti evttohusaid dulkaautorisašuvdna sámi gielaide galgá leat oassin dábalaš autorisašuvdnaortnegeis. Lávdegoddi oaivvilda ahte Sámediggi galgá leat mielde ovdánahttimis autorisašuvdnageahččalemiid sámegielaide ja evttoha ahte Sámediggi juohká dulkonautorisašuvvna dulkkaide geat leat ceavzán autorisašuvdnageahččaleami.

Sámegiela geavaheami registreren ja statistihkka

Váilevaš statistihkka ja dieđut juohke ovttaskas olbmo giellageavaheami birra lea stuorra váttisvuotta go galgat plánet ja čađahit sámi gielladoaimbajiid. Lávdegoddi evttoha danin ahte sámegielaide registreren galgá mearriduvvon álbmotregistarlágas. Lávdegoddi rávves maiddá ovdánahttit buriid statistihkavugiid vai oažžut ovdan lohttehahti statistihka sámegiela geavaheddjiid logu Norggas. Lávdegoddi evttoha ahte Sámediggi fuolaha giellageavahanjearahallamiid maid sáhtta buohtastahttit seammás go dat čájehit giellaovdáneami rievdamu guhkit áigodagas.

Sámi gielaide ovdánahttin ja geavaheapmi

Lávdegoddi oaivvilda ahte giellateknologija lea eaktun jus sámegielaide galget ceavzit geavahusgiellan oddaáigásaš servodagas. Sámi oktavuodas mearkaša dat vuosttažettiin ahte sámegiella ja sámi bustávat geavahuvvojit buotlágan IKT-oktavuodas. Lávdegoddi deattuha ahte sámi namat ja báikenamat galget čállojuvvojit riektá ja ahte das maiddá lea dorvvolašvuoda mearkašupmi, earenoamážiid heahteossodagaide. Gielaide boahttevaš árvvu hárrái, de lea maiddá earenoamáš dehálaš ahte prográmmat, spealut ja applikašuvvnat gávdnojit sámegillii, earenoamážiid mánáide ja nuoraide.

Sámi báikenamat ja namat suohkaniin

Lávdegoddi oaivvilda ahte báikenamat leat dehálaš kulturmuittut, mat maiddá leat diehtun seammás go čalmmustahttet sámegiela geavaheami. Lea earenoamáš dárbbu čalmmustahttit lullisámegiela báikenamaid ja boazoorohagaid namaid. Danin árvaluvvo farggamus áŋgiruššan vai eanet sámegiela galbbat ihtigohtet, áinnas sámegielaide nátionála logijagi oktavuodas, mii álggahuvvo lullisámi guovllus.

Lávdegoddi árvala ahte Stáhta kártadoaimmahagas galgá leat váldi mearridit sámi báikenamaid čeahkkebáikkiin ja gilážiin ja ahte Sámedikki dat galgá mearridanváldi boazoorohagaid

namaid mearrideames. Báikkiin gos mánga báikenama geavahuvvojit buohtalaga galbbain jna; galgá boarráseamos namma čállot bajimussii.

Lávdegoddi evttoha maiddá lágas mearridit ahte *giellaseailluhansuohkaniin* ja *giellaealáskahtinsuohkanin* galgá leat almmolaš suohkannamma sámegillii. Lávdegoddi evttoha sámegielat namaid daid *stuorragávpotsuohkaniidda main lea earenoamáš ovdasvástádus sámegielain* ja fylkkasuohkaniidda mat leat siskkobealde árbevirolaš sámi giellaguovlluid siskkobealde, ja ávžžuha mearridaneiseválddi mearridit almmolaš sámi namaid báikkiide.

Ekonomalaš ja hálddahaslaš váikkuhusat lávdegotti árvalusain

Go leat bargan ja evttohan doaibmajuid lea lávdegoddi váldán vuodu bajitdási mihttomearis ahte seailluhit ja ealáskahtit lullisámi, julevsámi ja davvisámi gielaide. Sihkkarastimis sámegielaid boahhte ággi, de lávdegotti árvoštallama mielde lea dárbu sihkkarastit dárbbášlaš resurssaid sámi giellabargui. Dát guoská buot sámi gielaide, muhto buot hearkkimus dilis lea lullisámegiella ja julevsámegiella. Dan lea geatnegasvuolta juolludid doarvái ruđalaš návccaid, mas stáhta eiseválddit fertjit guoddit stuorimus ovdasvástádusa. Seammás lea lávdegoddiin deattuhan daid ruđaid beaktilat geavaheami, mat dál juo geavahuvvojit sámi giellabargui, ja evttoha danin soames doaibmajuid mat gusket giellabarggu organiseremii.

Lávdegoddi lea danin geahčadan vejolašvuoda čielggadit ekonomalaš váikkuhusaid evttohuvvon doaibmajuiin. Lávdegoddi deattuha ahte lea leamašan hástalus čielggadit mánggaid dáid doaibmajuid ekonomalaš ja hálddahaslaš váikkuhusaid, belohahkii danin go lea unnán statistihkavuoddu. Lávdegoddi čujuha danin ahte mánggaid doaibmajuiin leat stuorra eahpesihkarvuolta goluid hárrái, ja ahte muhtun doaibmajuiin gáibidit viidáset guorahallama ja čielggadeami jus galggaš meroštallat gollováikkuhusaid.

Leat moanat doaibmajut mat lávdegotti miela mielde leat háhkamat vai sámegiela ánggirusšan galgá loktejuvvot dohkálaš dássái. Dát guoská ovdamearkka dihte galbemat sámegillii, jorgaleamit, teknologalaš čovdosat, terminologiija ovdánahttin, sámi oahpponeavvut jna. Dá leat doaibmajut mat leat dárbbášlaš geardemávssut ja mat leat stuorit go jahkásaš golut ovdasguvlui. Lávdegoddi oaivvilda danin ahte lea dárbbus bidjat eanet návccaid ja fuomášumi sámi gielaide nannemii, ja ahte dán berret earenoamážiid deattuhit boahhte logijagi vai ánggirusšan heive daid geatnegasvuodaide mat stáhtas leat sámegielaid hárrái.

Lávdegoddi deattuha ahte buorre sámegielat mánáidgárdefálaldat ja das vuolgga sámegielat skuvlii lea deháleamos eaŋkildoaibmajidju sámegielaid seailluheames ja ealáskahttimis. Buresdoaibmi sámi mánáidgarde- ja skuvlafálaldat leage nu áibbas dehálaš sámegielaid seailluheapmái ja ealáskahttimii. Golut mat gullet mánggaid dáid doaibmajuide, ovdamearkka dihte sámegielat mánáidgárdái ja oahpahussii, eai leat nu viidát, danin go eai leat nu mángasat geat ávkástallet dáid bálvalusaid.

Lávdegoddi eaktuda ahte sin árvalusat váldojit ovdan ráđđádallančoahkkimiin ja eará digaštallamiin gaskal Sámedikki ja stáhta eiseválddiid.

4.1 Čohkkejuvvon ollesgovva lávdegotti árvaluvvon doaimbajiin

Álgu

Vuolábealde lea ollesgovva lávdegotti evttohuvvon doaimbajiin kapihttaliid mielde. Daid ferte buohtastahtit lávdegotti árvoštallamiid ja rávvagiid ektui iešguđetge kapihttaliin, ja earenoamážiid ekonomalaš ja hálddahaslaš váikkusaid.

Sámegielat seammaárvosaš ja dásseárvosaš gielat

- Lávdegoddi evttoha unnit dárkilastima sámelágas § 1-5, ahte sámegiella ja dárogiella leat ovtaárvosaš gielat. Sámegielat galget leat ovttdássaš gielat 3. kapihttala mearrádušaid mielde.

Sámegielaide ovddasvástádusjuohku ja organiseren

- Lávdegoddi rávve joatkit bargamis sámegielaide doaimbaplánain ja árvala ahte dat formálalaččat sajáidduhttojuvvo sihke Sámedikki ja ráđđehusa ovddasvástádussii.
- Lávdegoddi evttoha ahte Gonagas sámelága lánkaásahusas sáhtta mearridit dárkilat mearrádušaid almmolaš ášahusaid geatnegasvuodain lánččet dili sámegielaigiidda.
- Lávdegoddi árvala ahte Sámediggái miedihuvvo váldi mearridit lánkaásahusa guovtgeielalašvuodaruđaid juogu suohkaniidda ja fylkkasuohkaniidda.
- Lávdegoddi árvala ahte Sámediggi lagas ja geatnegahtti gulahallama bakte suohkaniiguin ja giellaásahusaiguin galgá hábmet ovdánahttinprográmmaid lulli-, julev- ja davvisámi gielaide.
- Lávdegoddi árvala ahte Sámediggi hábme barggustis nu ahte lea čielga erohus gaskal Sámedikki, politihkalaš ášahussan ja Sámedikki, hálddašanásahussan.
- Lávdegoddi árvala ahte sámi giellaresursaguovddážit organisererejuovjot nu ahte dat leat Sámedikki vuollásažžan.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte buot suohkaniin berre leat plána movt áigot nannet sámegiela ja sámi kultuvrra suohkanlaš bálvalusfálus.

Giellasuorgeortnet

- Lávdegoddi árvala giellasuorgeortnega, mii boahá dálá sámegiela hálddašanguovllu ortnega saddjái. Lávdegoddi árvala ahte áigejuovdilis suohkanat juhkkajuovjot slájaide mii mearkkaša ahte geatnegasvuodat ceahkkálastajuovjot ja mat oktiibuot dagahit sámi giellaguovllu.
- Lávdegoddi árvala ahte lánkaásahusa man bakte mearridit guđe suohkanat galget gullat sámegielaide giellaguovlui galgá Gonagas lánkaásahusa bakte mearridit.
- Lávdegoddi árvala ahte giellaguovloortnega galgá stáhta ja Sámediggi fuolahit fágalaš árvoštallama bakte mas árvoštallet makkár suohkaniid lea áigejuovdil dohkkehit

sámi giellaguvlui. Lávdegoddi rávve ahte dát čadahuvvo sierra nammaduvvon fágajoavkku árvvoštallama vuodul.

- Lávdegoddi árvala ahte jus leaš eahpádus guđe (-muš) sámi gielaide láhkageatnegasvuodat galget guoskat, de galgá deattuhuvvot makkár oaivil Sámedikkis lea árbevirolaš sámegeiela leavvama hárrái.
- Lávdegoddi evttoha sámegeiela geavaheami eaktodáhtolaš registrerema álbmotlogahakkii. Lávdegoddi árvala vuoigatvuodavuodđudit almmolaš eiseválddiid vejolašvuoda viežžat dieđuid sámelágas. Lávdegoddi árvala ahte Sámediggi hálddaša lobi ávkkástallat registrerejuvvon dieđuid sámi giela anu birra earáide go almmolaš eiseválddiide ja doaimmaide.
- Lávdegoddi rávve ahte ovdánahttojuvvo heivvolaš vuogádat man mielde kártet sámegeielagiid logu Norggas.
- Lávdegoddi árvala ahte Sámediggi fuolaha giellaiskkademiid čadahemiid maid sáhtttá veardidit ovddeš iskkademiiguin seammásgo duodaštit giellaovdáneami guhkit áiggi vuollái.

Sámegeielat mánáidgárdefálaldagat

- Lávdegoddi árvala geatnegahttit suohkaniid fállat sámegeielat mánáidgárdefálaldagaid nanu giellamodealla mielde buot mánáide go váhnemat dan sihtet. Suohkana geatnegasvuota láhkamearriduvvo mánáidgárdelágas.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte suohkanat galget iskat sámegeielaid mánáidgárdefálaldatjearu, ja geatnegahttojuvvojit heivehit sámi mánáidgárdefálaldaga mánáidgárdesaji jearu mielde.
- Lávdegoddi árvala ahte giellaresursaguovddážit galget veahkehit suohkaniid fállat sámegeielat mánáidgárdefálaldagaid.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte ferte lámččet norgga-ruota ovttasbarggu, mii mearkaša ahte lullisámi mánát goabbatge riikkas sáhttet ávkkástallat lullisámi mánáidgárdefálaldaga beroškeahttá goappá beale ráji sii ášset.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte Máhtodepartemeanta buorebut galget čalmmustahttit suohkana geatnegasvuoda fállat sámegeielat mánáidgárdefálaldaga, ja daid mánáidgárdefálaldagaid mat juo gávdnojit.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte stuorit oassi doarjarudain galget geavahuvvot doaimmaide mat lea čadnojuvvon sámegeielat mánáidgárdefálaldagaide, ja earenoamážiid heivehuvvot mánáidgárddiide main leat unnán sámi mánát.

Sámegeieloahpahuš vuodđoskuvllas ja joatkkaskuvllas

- Lága bakte mearriduvvo ahte skuvlaeaiaggádis galgá leat ovddasvástádus juohkit dieđuid das makkár vuoigatvuota lea oažžut oahpahuša sámegeielas ja sámegeillii.
- Vuoigatvuota oažžumis oahpahuša sámegeillii olggobealde giellaseailluhan- ja giellaaláskahttinsuohkaniin, nannejuvvo dálá ektui. Dál vuogádaga mielde

gáibiduvvo ahte galget leat unnimusat logi oahppi, muhto dás rájes lea gáibádus ahte leat unnimusat golbma oahppi.

- Vuoigatvuohta oažžut sáme-giel-oahpahusa joatkaskuvllas viiddiduvvo nu ahte dat fáttmasta buot ohppiid geain lea leamašan sáme-giel-oahpahus vuoddoskuvllas.
- Lávdegoddi árvala ahte sáme-giel-oahpahus galgá leat geatnegahtton vuosttaš- dahje nubbingiellan buot vuoddoskuvlacohpiide giellaseailluhansuohkanin. Earenoamáš ákkaid sáhte departemeanta ovttrasáđiid suohkanin ja Sámedikkiin mearridit ahte sáme-giel-oahpahus galgá leat geatnegahtton dihto giellaealáskahttinsuohkanin.
- Lávdegoddi áigu sisafievrridit odđa sámi kultuvrra ja historjáfága ohppiide giellaealáskahttinsuohkanin ja stuorragávpotsuohkanin geat čuvvot sámi máhttoloktema, muhti ii leat sáme-giel-oahpahus vuosttaš- dahje nubbingiellan.
- Lávdegoddi áigu gáibidit ahte giellaealáskahttinsuohkanin ja stuorragávpotsuohkanin unnimusat galgá leat okta sáme-gielat profiilaskuvla.
- Oahppiin galgá leat vuoigatvuohta oažžut sáme-giel-oahpahusa nanu guovttegielalaš oahpashusmodeallain. Dát galgá leat gustovaš sihke ohppiide geain lea sáme-giella vuosttašgiellan ja ohppiide geain lea sáme-giella nubbingiellan.
- Vai gáiddusoahpahus nannejuvvo, de lea ohppiin vuoigatvuohta searvat sámi “giellalávumiidda”. Lávdegoddi oaivvilda ahte giellaresursaguovddážiidda berre biddjot bargun jodihit iešgudetge sáme-gielaid gáiddusoahppofálaldagaid olles riikkas, man galget dahkat ovttrasáđiid fylkkamánniiguin, fylkkasuohkaniiguin ja suohkaniiguin.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte lea dárbu eanet vuoruhit buriid teknologalaš čovdosiid gáiddusoahpahussii. Teknologalaš čovdosiid geavaheapmi berre leat oassin oahpaheaddjioahpus.
- Lávdegoddi rávve ahte berre ásahuvvot davvirikkalaš ovttasbargu mas ulbmil lea deattuhit sámi oahpponeavvuid ovdáneapmi.
- Lávdegoddi rávve ahte vuoignaduoji dála njuolggadusčoahki berre dárkkistuvvot, vai šaddá álki buot juohkit oahpponeavvuid, oahpporeaidduid ja digitála neavvuid.
- Dohkkehuvvon friddjaskuvllain galget geatnegahttojuvvo fállat sáme-gielat oahpahusa.
- Friddjaskuvlalágas berre leat láhkavuodđu mii dagaha vejolašvuoda ahte dohkkheaneiseváldi sáhtta eaktudit ahte skuvla galgá fállat sáme-gielat oahpahusa.
- Lávdegoddi árvala ahte Sámi lohanguovddáš berre rievdaduvvot nátionála guovddážiin seamma dásis go mat eará nátionála guovddážit leat. Guovddážiis galgá leat ovdasvástádus lullisámi, julevsámi ja davvisámi gielain.

- Lávdegoddi rávve geavahit láhkaásahusvuodu mii lea oahpahuslága § 6-3 nuppi laddasis vai sihkkarastit eanet sámegielaht oahppofálaldagaid joatkkaskuvlla dásis.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte berre láchččojuvvot norgga-ruota gaskasaš ovttasbargu mii dagaha vejolašvuoda goappaš riikkaid mánáide ávkkástallat oktasaš lullisámegielaht oahppofálaldagaid, beroškeahtta goappá beale rájá sii orrot.

Jorgalahttimis njuolggadusaid. Dieđihangeatnegasvuoha

- Lávdegoddi árvala ahte dieđut, skovit ja ovttaiduvvan reivvet almmolaš ášahusain mat earenoamážiid gusket juohkehačča riektesihkarvuhtii dahje buhcciidsihkarvuhtii, galget jorgaluvvot buot sámi gielaide.
- Giellaseailluhansuohkaniin galget buot almmolaš dieđut jorgaluvvot dan guovllu sámegillii. Giellaealáskahttsuohkaniin galget buot almmolaš dieđut main lea earenoamáš mearkašupmi olles sámi álbmogii dahje sámi álbmoga oassái jorgaluvvot sámegillii. Stuorragávpotsuohkaniin main lea earenoamáš ovddasvástádus sámi gielain, de galget dehálaš almmolaš dieđut mat gusket olles sámi álbmogii dahje sámi álbmoga oassái gávdnot buot sámegielaide jorgaluvvon.
- Lávdegoddi árvala ahte almmolaš ášahusaid almmuhusat sámi giellaguovlluid olles álbmoga dahje álbmotoasi várás, galget almmuhuvvot sihke buot sámegielaide ja dárogillii.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte lágat ja láhkaásahusat mat earenoamážiid gusket juohkehačča riektesihkarvuhtii dahje buhcciidsihkarvuhtii galget jorgaluvvot sámi gielaide. Nu maiddá go lea sáhka lágain ja láhkaásahusain mat ollásit dahje belohahkii gusket sámi álbmogii.
- Fágadepartemeanttat galget fuolahit ahte lágat ja láhkaásahusat dađistaga ođastuvvojit ja jorgaluvvojit. Ovddasvástádus dohkkehit jorgaluvvon lágaid ja láhkaásahusaid gullá Sámediggái.
- Dohkkehuvvon njuolggadusčoahtit galget virolaččat dieđihuvvot ja almmuhuvvot departemeanttaid ruovttusiidduin, ja seammás maiddá www.lovdata.no dahje ahte departemeanttaid daid almmuhit Norsk Lovtidend bakte.
- Departemeanttat ja Sámediggi galget hábmet ođđa dieđuid iežaset ruovttusiidduin jorgaluvvon njuolggadusčohkiid birra ja dieđuid gos daid gávdná.

Vuoigatvuoha oažžut vástádusaid sámegillii

- Lávdegoddi árvala láchkamearrádusa sámeláhkii mas mearriduvvo ahte almmolaš ášahusat sámi giellaguovllus leat geatnegahttojuvvon vástidit sámegillii jus soames singuin váldá oktavuoda sámegillii. Njálmmálaš vástádusa galgá ášahus dakkavide addit. Čálalaš oktavuodašvudda galgá vástiduvvot almmá dárbbášmeahtun vuordináiggi.

- Gonagas sáhtta dihto ášahusaide earenoamáš oktavuodain miedihit spiehkastaga mearrádusa, seammás go galgá almmuhit dárkilat njuolggadusaid movt galgá doahttalit geatnegasvuoda addit vástádusaid sámegillii.

Sámi giellageavaheapmi dearvvašvuoda- ja fuolahussuorggis

- Lávdegoddi árvala oktagaslaš vuoigatvuoda oázžut sámi giella- ja kultuvrii heivehuvvon bálvalusaid, go dat lea dárbašlaš buhcciidsihkarvuoda vuhtiiváldimis.
- Lávdegoddi árvala ahte buohkain lea vuoigatvuota bálvaluvvot sámegillii giellaseailluhansuohkaniin ja giellaaláskahttinsuohkaniin. Stuorragávpotsuohkaniin galget láchčojuvvot giella- ja kultuvrii heivehuvvon fáilaldagat, earenoamážiid mánáide ja vuorrasiidda.
- Lávdegoddi árvala ahte nationála bargojoavkku SÁNAGis viiddiduvvojit, vai šaddet stuorit fágajoavkkut juohke kantuvrras, julev- ja lullisámi guovlluin. Lávdegoddi oaivvilda ahte berrejit ášahuvvot kantuvrrat maiddá Plassjes, Troandimis ja Romssas ja ovttrasáidid dearvvašvuodadoaimmahagaiguin.
- Lávdegoddi árvala láchet vejolašvuoda fállat ráddádallama sámegielat doaktáriin telematihka bakte (gáiddusráddádallan). Lávdegoddi oaivvilda ahte berre maiddá árvoštallojuvvo galgá go sullasaš ortnet maiddá ášahuvvot dearvvašvuodastašuvnnain go galgá čadahuuvvot giellakárten mánáin.
- Lávdegoddi árvala ovdánahttit elektrovnnalaš oahppoprográmma dearvvašvuodasuorgái mas sámi kulturipmárdus deattuhuvvo, ja árvala maiddá árvoštallan ovttasbargama SÁNAGin.
- Lávdegoddi árvala álggahit bagadallanbálvalusa fástadoaktáriidda geat dálkkodit sámi buhcciid.
- Lávdegoddi árvala ahte dulkonprošeakta Finnmárku buohcciviesus ovdánahttojuvvo, nu ahte buot almmolaš ášahusat Norgga dearvvašvuoda- ja fuolahussuorggis dárbbu mielde maiddá sáhttet ávkkástallat lulli-, julev- ja davvisámegielat bálvalusa. Lávdegoddi rávve čielggadit vejolašvuoda viiddidit ortnega maiddá eará servodatsurgiide.
- Lávdegoddi rávve ahte Sámediggái miediuvvo formálalaš sajádat áirasiid nammadeames stivraide ja rádiide dearvvašvuoda- ja fuolahussuorggis.
- Lávdegoddi árvala ahte Dearvvašvuoda- ja fuolahusdirektoráhtta ovttrasáidid Sámedikkiin ovdánahttet neavvunghiippaga sámegiela birra suohkandearvvašvuodabálvalus.

Sámi giellageavaheapmi justisasuorggis

- Lávdegoddi oaivvilda ahte olles riikkas galgá leat vuoigatvuohta hupmat sámegeiela dikkis.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte berre gáibidit sámegeielat máhtu sus gii válljejuvvo mielluopmáriin sámegeielat mielluopmárlávdegoddái.
- Lávdegoddi árvala rievdadit duopmostuollolága nu ahte sámegeiela geavaheami galgá sáhttit deattuhit go ášši sirdojuvvo eará duopmostullui.
- Lávdegoddi árvala ásahtit oppalaš njuolggadus mas mearriduvvo ahte liigegoluid sámegeiela geavaheamis, galget almmolaš eiseválddit ollásit máksit.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte juridihka terminologijabargu berre vuoruhuvvot. Dát guoská earenoamáziid lullisámegeielas ja julevsámegeielas.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte berre čadahuvvot systemáhtalaš ja guhkitáigge bargu vai mielbargiid rekruteren duopmostuoluide lassána, ja earenoamáziid deattuhit virgádeames duopmáriid/ duopmárválddálaččaid ja eará bargiid duopmostuoluin geain lea lulli- ja julevsámi giellagelbbolašvuohta.
- Lávdegoddi árvala ahte vuoigatvuohta hupmat dan sámegeiela mii juohkehažžii gullá dutkamis galgá guoskat olles riikki.
- Lávdegoddi árvala lága bakte mearridit ahte departemeanta galgá čujuhit politiijaguovlluide main lea earenoamáš ovddasvástádus sámi gielain.
- Lávdegoddi rávve deattuhit giellagelbbolašvuođa ja vuoruhit virgádit bargiid geain lea gelbbolašvuohta sámi báikenamain heahtebálvalusain ja dieđuid vuostáiváldimis dáhpáhusaid ja odđa áššiin.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte dárbbasuvvo sámegeiela earri go galget sisaváldit studeantaid politiijaallaskuvlii.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte Politiijaallaskuvla ja KRUS berrejit ásahtit ovttasbargu Sámi allaskuvllain dainna áigumušain ahte sámi dimenšuvdna šaddá leat oassin dáid oahpahasain.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte juohkehaččas guhte lea giddagasas kriminálafuolahusa giddagasain ja ásaahasain lea vuoigatvuohta hupmat sámegeiela gaskaneaset ja iežas lagamuččain.
- Vuoigatvuohta guoská maiddá kriminálafuolahusa friddjafuolahusossodagaide ja konfliktaráđiide.
- Lávdegoddi árvala láchamearrádusa mas boahtá ovdan ahte departemeanta galgá čujuhit gude giddagasain lea earenoamáš ovddasvástádus sámi gielain.

- Lávdegoddi árvala ahte kriminálafuolahus čadaha doaimbajuid mat nannejit gielalaš vuogatvuodaid sámi nisssonolbmuide geat čohkkájit giddagasain.
- Lávdegoddi deattuha ahte kriminálafuolahusas galget leat bargit geat hálldašit sámi gielaide, ja ahte bargiin maiddá galgá leat máhttu ja diehtu sámi kultuvrra birra, ja
- Lávdegoddi oaivvilda ahte kriminálafuolahusa siskkobealde lea dárbu aktiivvalaččat bargat dan badjeli ahte sáhttet rekruteret bargiid geain lea sáme gielat gelbbolašvuolta, vai sin vuogatvuodat geat čohkkájit giddagasain duohtandahkkojit.

Sáme giella suohkanlaš hálldahusain

- Giellaseailluhansuohkaniin galgá sáme giella ja dárogiella leat seamma dássášaš gielat suohkana hálldahusain.
- Eará suohkaniin sáhtá suohkanstivra mearridit ahte sáme giella sáhtá leat seamma árvosaš giella go dárogiella olles suohkana/gávpotstivrra hálldahusain, dahje muhtun osiin.

Váidda, geahčču ja áittardeaddji

- Gustavoš ortnet man bakte sáhtá váidit bajit hálldašanasahussii jotkojuvvo. Giellanjuolggadusaid čadaheapmi berre nannejuvvot buoret neavvuma, ovttsbargama ja gulahallama bakte iešguđetge ášahusaid gaskkas.
- Giella- ja ođasmahttindepartemeanta galgá gozihit ahte sámelága njuolggadusat doahttaluvvojit ja čuvvojuvvojit. Lávdegoddi oaivvilda ahte berrejit ášahuvvot hálldahuslaš ránggáštusat jus rihkkot sámelága njuolggadusaid.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte berre árvvoštallojuvvo goallostit mearrádusa sámelahkii ahte daid suohkaniid ja fylkkasuohkaniid bajit dási plánain, main lea ovddasvástáduš sáme giela hárrái, galgá sisttisoallat govvdusa das movt sámelága giellanjuolggadusat galget ollašuvvot juohke ovttaskas suohkanis/fylkkasuohkanis.
- Berre ášahuvvot sámi giellaáittardeaddji man láhkavuoddu lea ođđa lágas. Gonagas stáhtarádis dat virgáda giellaáittardeaddji jahkemearrevirgái, Sámedikki evttohusa vuodul.

Rekruteret bargiid geain lea sáme gielat ja sámi kultuvrralaš gelbbolašvuolta

- Lávdegoddi oaivvilda ahte gelbbolaš ohcciin geain lea dat sáme gielmáhttu mii váilu, galgá leat vuosstašvuogatvuolta virgáduvvo almmolaš ášahusaide mat ollásit dahje belohahkii gullet giellaseailluhansuohkaniidda. Nu maiddá go lea sáhka virgádeames eará almmolaš ášahusain go leat ohccit geain lea duođastuvvon sáme gielat gelbbolašvuolta go lea eaktun ahte virggis šaddá gulahallat sáme gielat geavahedjjiiguin.

- Lávdegoddi oaivvilda ahte ášahusat/doaimmat galget deattuhit rekruteret bargiid geain lea sámegielat gelbbolašvuohta.. Guhkitáigge plánain movt rekruteret sámegielat gelbbolašvuođa berre váldot mielde rekruterenofelazžii ja eará áigeuovdilis stivrendokumeanttaide, ovdamearkka dihte suohkanplánaide ja fylkkaplánaide.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte berre árvvoštallat vuogádat mas miedihuvvo liige bálkáceahkki fágabargiide geain lea liigemáhttu sámegielas, go dat dárbbasuvvo. Stipeanda, bargofriiddja bálkkáin ja liigeoahppu jna. berre maiddá juolluduvvot nu guhkas go dat lea heivvolaš.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte giellaseailluhan- ja giellaeláaskahttinsuohkaniin galgá leat vuoigatvuohta oažžut bargofriiddja bálkkáin vai beassá háhkat sámegielat máhttu go bargis lea dakkár virgi mii gáibida lagas oktavuoda ja gulahallama ássiiguin. Seamma vuogádat berre maiddá geavahuvvot bargiide almmolaš ášahusain go ášahus dárbbasa dakkár máhtu. Vuoigatvuohta galgá eaktudit ahte bargi geatnegahttojuvvo bargat ášahusas vissis áigodaga maŋŋil go gearggai oahpahusain.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte berre ášahit čiekŋudančuoggáid go lea sámegiella vuosttašgiellan, seamma ládje go vierisgielain ja reálafágain joatkkaskuvllas.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte Máhtdepartemeanta berre geahčadit makkár vejolašvuohta lea ahte Sámi allaskuvla oažžu nannoset sajádaga gealbohuksejeadđi oahppofálaldagain mas deattuhit sámegiela ja kultuvra oppalaččat almmolaš hálddahas. Dát sáhtá ovdamearkka dihte čadnojuvvo oahpahedđjiide, dearvvašvuođa- ja fuolahusbargiide, áššemeannudedđjiide ja jođihedđjiide almmolaš hálddahasain, politiijasuorggis ja kriminálafuolahusain jna.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte berre ášahuvvot lullisámi bacheloroahpahus.
- Lávdegoddi rávve ahte ášahuvvo lohkanlobi ortnet mas rahppo vejolašvuohta ahte oahpaheadđjit geat oahpahit sámegielas gaskaboddoša virggis, sáhttet váldit virggálaš pedagogalaš oahpahusa

Ovdánahttit ja geavahit sámi gielaid

- Lávdegoddi árvala ahte sámegielašgiid vuoigatvuohta dulkkaid ávkkástallat almmolaš hálddahasain regulerejuvvo sámelágas.
- Lávdegoddi árvala ahte stáhtadohkkheuvvon dulkkaid lobi galgá Sámediggi dohkkehít ja geiget dulkii.
- Lávdegoddi árvala ahte Sámediggi galgá leat mielde hábmemis sámegielaid autorisašuvdnageahččalemiid.
- Lávdegoddi rávve ahte sámegielat TV-sáddagat lassánit unnimusat ovttá diibmui juohke beaivvi, ja nu ahte buot sámegielat gullojit. Sii maiddá rávvejit vuoruhit digitála sámi álbotrádiokanála.

- Lávdegoddi rávve ahte NRK Sápmi earenoamážiid deattuha barggu ahte rekruteret bargiid geain lea lullisámegiela ja julevsámegiela gelbbolašvuotta.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte berrejit ovdánahttojuvot eanet sámegiela prográmmat, spealut ja applikašuvnnat.
- Lávdegoddi árvala ahte Sámediggi berre lea oasálaš ovdánahttimis sámegielaid dulkageahččalemiid
- Lea dárbu vuoruhit ovdánahttimis digitála vuogádagaid gos lea vejolaš sámegielainguláhallat, dáikko bakte neahttauvssohaga mas lea sámi sisdoallu.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte earenoamáš dehálaš nannet ja ovdánahttit giellateknologalaš birra UiT Norgga ártalaš universitehtas. Lea dárbu nannet ja ovdánahttit lullisámegiela ja julevsámegiela hupmansyntesa, seammás go maiddáid leat dárbu ovdánahttit riektáčállindárkkisteami dán guovtti gillii.

Giellaovdáneapmi – rádjarašttildeaddji ovttasbargu

- Lávdegoddi árvala láhkamearrádusa sámeláhkii ahte Sámedikki bargu seailluhit ja ovdánahttit sámi giellaid Norggas, ollásiit dahje belohakkii sáhtta sirdojuvot bistevaš riikkaidgaskasaš, oktasaš sámi ášahussii.
- Lávdegoddi árvala ahte ášahuvvo odđa sámi giellaásahus, Sámi giellaráddi. Sámi giellaráddi galgá hálddašit Norggabeale Sámedikki terminologiija ovdánahttinbarggu ja galgá leat dan bakte ahte Norga lea mielde oktasašsámi giellaovttasbarggus.

Sámegiela báikenamat

- Lávdegoddi árvala ahte Stáhta kártadoaimmahagas galgá leat váldi mearridit árbevirolaš sámi báikenamaid. Dát mearkkaša namaid čeahkkebáikkiin, gilážiin ja luonddunamahusaid.
- Lávdegoddi árvala ahte mánggagielat báikenamaid ortnetvuoru galgá lea dan mielde guđe namma lea boarráseamos.
- Lávdegoddi árvala ahte njuolggadusčálloš galgá dárkkuhit ahte mearridaneiseváldi sáhtta mearridit mánggagielat luodanamaid seamma luddii, ja ahte dát ii riikko gáibádusa ahte mearridit čielga luodanamaid.
- Lávdegoddi árvala ahte Sámediggi mearrida nama ja ortnetvuoru boazoorohagaid mánggagielat namaide. Mearrádus eaktuda ahte dat boazoorohat masa ášši guoská álggos leat mearridan nama.
- Lávdegoddi árvala ahte *giellaseailluhansuohkaniin* ja *giellaealáskahtinsuohkaniin* galgá lea almmolaš sámi suohkannamma.
- Lávdegoddi árvala čuovvovaš almmolaš namaid stuorragávpotsuohkaniidda geain lea earenoamáš ovdasvástádus sámi giela: Tromsø kommune: Romssa suohkan, Bodø kommune: Bådádđjo suohkan ja Trondheim kommune: Tráanten tjjelte. Lávdegoddi ávžžuha Oslo suohkana mearridit virggálaš sámegiela namaid suohkaniin.
- Lávdegoddi árvala čuovvovaš virggálaš namaid fylkkaide mat gullet árbevirolaš sámi giellaguovlluide: Nordland dahje Nordlándda, Trøndelag dahje Trøndelage, Hedmark dahje Hedmarhe ja Møre- ja Romsdal dahje Møre jih Romsdaelie.
- Lávdegoddi oaivvilda ahte Sámedikkis galgá leat ovdasvástádus čadahit čohkkejuvvon barggu vai beassá registreret árbevirolaš sámi báikenamaid.

- Lávdegoddi árvala galbet sámi namaid, nugo boazodoalloorohagaid, vuoruhuvvo 10 jagi áigodagas. Lávdegoddi rávve álggahit barggu lullisámi giellaguovllus ja joatkit áŋgirusšama eará sámi giellaguovlluin.
- Lávdegoddi árvala čađahit árvoštallama das makkár giellalogahagat Norggas sáhttet odastuvvot, ovttahttojuvvot ja ovttas doaibmat.

Publisert av: Kommunal- og
moderniseringsdepartementet
Tjefte- jfh orrestimiedepartemeente
Suohkan- ja ádástuhttemdepartemænnta
Gielda- ja odasmahttindepartemeanta
Publikasjonen finnes på: www.regjeringen.no/kmd
Forsidebilde: «Hjertespråket» av Jenny Løvlie

Trykk: Departementenes sikkerhets- og
serviceorganisasjon – 10/2016

